

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ОСТАПЕНКО АНАСТАСІЯ ІВАНІВНА

УДК 340.134.4:355/359(477)

ДИСЕРТАЦІЯ

ЗАКОНОДАВСТВО У СФЕРІ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
ЯК ОБ'ЄКТ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ

08 – Право

081 – Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А.І. Остапенко

Науковий керівник – **Приполова Людмила Іванівна,**
кандидат юридичних наук, старший дослідник

Київ – 2026

АНОТАЦІЯ

Остапенко А.І. Законодавство у сфері оборони України як об'єкт систематизації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. – Національний університет оборони України, Київ, 2026.

Дисертація є першим комплексним теоретико-правовим дослідженням законодавства у сфері оборони України як об'єкта систематизації, у процесі якого сформульовано нові теоретичні і практичні висновки та узагальнення. Запропоновано науково обґрунтоване бачення сучасної комплексної систематизації законодавства у сфері оборони України, що сформовано на основі базових понять та категорій, які розкривають зміст законодавства у сфері оборони України, і правових моделей його систематизації.

Встановлено, що законодавство у сфері оборони України як предмет наукових досліджень має багатоаспектний зміст, який зокрема розглянуто за нормативним, регулятивним, інструментальним та управлінським аспектами. З'ясовано, що визначення предметної сфери регулювання законодавства у сфері оборони України ґрунтується на змісті понять «оборона» та «сфера оборони». Встановлено, що ці категорії співвідносяться як суспільне явище і сукупність однорідних суспільних відносин, що регулюються правовими нормами.

Визначено, що законодавство у сфері оборони України є взаємопов'язаною та упорядкованою системою нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, дія яких спрямована на регулювання та охорону суспільних відносин, що виникають в ході проведення політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів держави з підготовки до збройного захисту та її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту з метою досягнення воєнної безпеки. Ієрархічні та координаційні зв'язки між нормами законодавства у сфері оборони України характеризують його як комплексну галузь законодавства, яка охоплює норми

військового законодавства та одночасно є частиною законодавства у сфері національної безпеки.

Обґрунтовано, що законодавство у сфері оборони України має важливе значення в процесах формування та реалізації оборонної політики держави. В контексті встановлення обсягу предмета правового регулювання проаналізовано такі суміжні поняття, що застосовуються у законодавстві для позначення змісту державної оборонної політики («воєнна сфера», «сфери оборони і військового будівництва»), встановлено неоднорідність їх законодавчого використання та запропоновано їх уніфікувати через закріплення дефініцій «сфера оборони» і «державна політика у сфері оборони України» у Законі України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-ХІІ.

За результатами ретроспективного аналізу процесів формування і розвитку законодавства у сфері оборони України та загальної характеристики його сучасного стану визначено чинники, що спричиняють зниження його ефективності та зумовлюють необхідність систематизації.

Досліджено систематизацію законодавства як правову категорію, відмічено комплексність та багатовекторність її завдань, основним з яких є підвищення ефективності законодавства. Встановлено, що систематизація законодавства є важливим завданням правотворчої діяльності та потребує нормативно-правової регламентації на рівні Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-ІХ.

Систематизацію законодавства у сфері оборони України у загальному значенні запропоновано розуміти як правову діяльність спеціально уповноважених та інших суб'єктів із приведення законодавства до внутрішньо узгодженої системи шляхом усунення суперечностей, дублювання, колізій, прогалин та законодавчих упущень, застарілих норм з метою забезпечення його ефективності, зручності і доступності користування, зміцнення законності у процесі регулювання та охорони суспільних відносин щодо здійснення політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів держави з підготовки

до збройного захисту та її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту. На основі визначення поняття виокремлено основні ознаки систематизації законодавства у сфері оборони України.

Зміст систематизації законодавства у сфері оборони України розкрито за змістово-матеріальним та організаційно-процедурним аспектами, похідними від субстанційного та діяльнісного підходів дослідження поняття «систематизація законодавства». У першому випадку систематизацію розглянуто через результат діяльності – упорядковану систему законодавства, розкрито специфіку законодавства у сфері оборони України як об'єкта систематизації та розглянуто перспективи його систематизації. У другому – як циклічний (поетапний) процес діяльності уповноважених суб'єктів, який потребує належного організаційно-правового та інформаційно-технічного забезпечення.

Визначено, що систематизація законодавства у сфері оборони України є важливою складовою правотворчої діяльності, важливу роль у процесі якої відіграє правовий моніторинг, зокрема оцінювання ефективності реалізації нормативно-правових актів у сфері оборони України, правових та методологічних механізмів проведення яких на цей час немає, чим обґрунтовано потребу в їх розробленні та впровадженні. Запропоновано узагальнені рекомендації щодо проведення оцінювання ефективності реалізації законодавства у сфері оборони України як передумови його систематизації.

З'ясовано, що на проведення офіційної і неофіційної систематизації законодавства у сфері оборони України уповноважено широке коло суб'єктів. Встановлено, що основним офіційним суб'єктом та повноцінним учасником правотворчої діяльності у сфері оборони є Міністерство оборони України. З'ясовано, що правотворча діяльність у Міністерстві оборони України формально проводиться в повному обсязі, однак не забезпечена її системність і систематичність. Обґрунтовано доцільність створення відповідного підрозділу забезпечення правотворчої діяльності, який працюватиме з урахуванням принципів наукового забезпечення, системності, взаємодії з громадянським суспільством, державними і недержавними установами. Запропоновано

структурно-функціональну модель Центру забезпечення правотворчої діяльності Міністерства оборони України, який поєднає науковий, аналітичний і власне нормотворчий компоненти. Одним з основних завдань центру буде проведення систематизації законодавства.

Проаналізовано практичний досвід систематизації законодавства у сфері оборони України та встановлено, що сучасні підходи не повною мірою забезпечують практичну потребу в якісній систематизації та потребують оновлення. Досліджено відомі науково-теоретичні підходи вітчизняних фахівців до систематизації законодавства у сфері оборони України та встановлено виключний пріоритет на кодифікацію, що лише частково вирішує завдання із систематизації законодавства.

Встановлено, що досвід систематизації законодавства демократичних країн світу, які мають у системі законодавства узагальнені акти з питань оборони держави (США, Канада, Австралія, Франція, Польща, Грузія), доцільно використовувати для побудови правової моделі кодифікованого акта з питань оборони України та у процесі систематизації законодавства у сфері оборони України іншими способами.

Встановлено, що законодавство у сфері оборони України є поліструктурною системою нормативно-правових актів різної юридичної сили. Визначено основні предметні напрями правового регулювання та інститути законодавства у сфері оборони України. Запропоновану класифікацію предметних напрямів правового регулювання може бути використано для оновлення Класифікатора галузей законодавства України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 02 червня 2004 року № 43/5, а також в інших випадках інкорпорації та систематизації законодавства у сфері оборони України в цілому.

Визначено основні критерії, за якими може бути класифіковано, а згодом систематизовано законодавство у сфері оборони України, а також виокремлено підходи до систематизації, сформовані на основі цих критеріїв.

Встановлено, що саме об'єкт систематизації законодавства у сфері оборони України визначає вибір її форм та способів: 1) законодавчі акти у сфері оборони

України можуть бути кодифіковані або консолідовані; 2) підзаконні акти підлягають консолідації; 3) інкорпорація і облік можуть здійснюватися щодо законів, підзаконних нормативно-правових актів, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Визначено, що законодавство у сфері оборони України має специфіку, що впливає на його сутність як об'єкта систематизації. Серед особливостей законодавства у сфері оборони України виокремлено такі: 1) динамічність; 2) комплексність; 3) поліструктурність; 4) функціональну різноманітність; 5) наявність норм особливої чи тимчасової дії, що пов'язано з дією особливих правових режимів.

Обґрунтовано доцільність застосування комплексного підходу до систематизації законодавства у сфері оборони України, який полягає у поєднанні: 1) міжгалузевої (комплексної) кодифікації через об'єднання загальних системоутворюючих законів у Кодекс про оборону України; 2) спеціальної кодифікації за галузевим або міжгалузевим інститутом законодавства; 3) застосування кодифікаційної техніки для систематизації нормативних приписів, що регулюють однорідну сферу суспільних відносин; 4) консолідації підзаконних нормативно-правових актів; 5) цифрової інкорпорації всього законодавства у сфері оборони України.

Встановлено, що Кодекс про оборону України має стати унікальним та інноваційним актом, який узгодить чинні і нові норми, які вносять зміни в регулювання та охорону військових, цивільно-військових та інших відносин, що виникають під час підготовки держави до збройного захисту та її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту, забезпечуючи стабільність правового регулювання. Запропоновано проєкт Концепції проєкту Кодексу про оборону України, окреслено орієнтовну структуру та зміст основних положень кодексу.

Обґрунтовано, що перспективи систематизації законодавства у сфері оборони України охоплюють такі напрями: оновлення критеріїв для цифрової інкорпорації, впровадження консолідації та застосування сучасних підходів до

кодифікації, удосконалення організаційно-правового забезпечення процесу систематизації.

Доведено, що в сучасних умовах швидкоплинних нормативно-правових змін систематизація законодавства у сфері оборони України має виключне значення, адже спрямована не лише на збирання інформації про чинні нормативно-правові акти та їх узагальнення, а й охоплює процеси оцінювання якості та ефективності їх реалізації, а також є системою техніко-юридичних заходів, комплексно застосовуваних у процесі удосконалення законодавства. Отже, підтримувати законодавство у сфері оборони України в дієвому стані, забезпечувати його ефективність та системне удосконалення доцільно завдяки такому інструменту, як систематизація.

Ключові слова: систематизація законодавства, кодифікація, сфера оборони, сектор безпеки і оборони, національна безпека, воєнна безпека, воєнний стан, законодавство про оборону, правотворча діяльність, ефективність законодавства, нормативно-правові акти, військове законодавство, збройна агресія, військова служба, Міністерство оборони України.

ABSTRACT

Ostapenko A. Legislation in the field of defence of Ukraine as an object of systematization. – Qualifying scientific work on manuscript right.

The dissertation for the degree of Doctor of Philosophy, Specialty 081 – Law. – National University of Defense of Ukraine, Kyiv, 2026.

The dissertation is the first comprehensive theoretical and legal study of Ukrainian defence legislation as an object of systematisation, in the course of which new theoretical and practical conclusions and generalisations have been formulated. A scientifically grounded vision of the modern comprehensive systematisation of Ukrainian defence legislation is proposed, based on basic concepts and categories that reveal the content of Ukrainian defence legislation and legal models for its systematisation.

It has been established that legislation in the field of defence of Ukraine as a subject of scientific research has a multifaceted content, which is considered in particular in terms of normative, regulatory, instrumental and managerial aspects. It has been clarified that the definition of the subject area of regulation of legislation in the field of defence of Ukraine is based on the content of the concepts of 'defence' and 'defence sphere'. It has been established that these categories correlate as a social phenomenon and a set of homogeneous social relations regulated by legal norms.

It has been determined that Ukraine's defence legislation is an interconnected and structured system of normative and legal acts of Ukraine and existing international treaties, the binding nature of which has been approved by the Verkhovna Rada of Ukraine, and which are aimed at regulating and protecting social relations arising in the course of political, economic, social, military, scientific, scientific and technical, informational, legal, organisational and other activities of the state in preparation for armed defence and its protection in the event of armed aggression or armed conflict with the aim of achieving military security. The hierarchical and coordination links between the norms of legislation in the field of defence of Ukraine characterise it as a complex branch of legislation, which covers the norms of military legislation and at the same time is part of the legislation in the field of national security.

It is justified that legislation in the field of defence in Ukraine is of great importance in the processes of forming and implementing the state's defence policy. In the context of establishing the scope of legal regulation, the following related concepts used in legislation to denote the content of state defence policy ('military sphere', 'spheres of defence and military construction') have been analysed, the heterogeneity of their legislative use has been established, and it has been proposed to unify them by enshrining the definitions of 'sphere of defence' and 'state policy in the sphere of defence of Ukraine' in the Law of Ukraine 'On the Defence of Ukraine' of 6 December 1991 No. 1932-XII.

Based on the results of a retrospective analysis of the processes of formation and development of legislation in the field of defence in Ukraine and a general description

of its current state, factors have been identified that reduce its effectiveness and necessitate systematisation.

The systematisation of legislation as a legal category has been studied, and the complexity and multi-vector nature of its tasks have been noted, the main one being to improve the effectiveness of legislation. It has been established that the systematisation of legislation is an important task of law-making and requires regulatory and legal regulation at the level of the Law of Ukraine 'On Law-Making' of 24 August 2023 No. 3354-IX.

The systematisation of legislation in the field of defence of Ukraine in a general sense is proposed to be understood as the legal activity of specially authorised and other entities to bring legislation into an internally consistent system by eliminating contradictions, duplications, conflicts, gaps and legislative omissions, outdated norms in order to ensure its effectiveness, convenience and accessibility of use, strengthening the rule of law in the process of regulating and protecting public relations regarding the implementation of political, economic, social, military, scientific, scientific and technical, informational, legal, organisational and other measures of the state in preparation for armed defence and its protection in the event of armed aggression or armed conflict. Based on the definition of the concept, the main features of the systematisation of legislation in the field of defence in Ukraine are identified.

The content of the systematisation of legislation in the field of defence in Ukraine is revealed in terms of substantive and organisational and procedural aspects, derived from the substantive and activity-based approaches to the study of the concept of 'systematisation of legislation'. In the first case, systematisation is considered through the result of activity – an orderly system of legislation, the specifics of legislation in the field of defence of Ukraine as an object of systematisation are revealed, and the prospects for its systematisation are considered. In the second case, it is considered as a cyclical (step-by-step) process of activity by authorised entities, which requires adequate organisational, legal, informational and technical support.

It has been determined that the systematisation of legislation in the field of defence of Ukraine is an important component of law-making activity, in which legal

monitoring plays an important role, in particular the assessment of the effectiveness of the implementation of regulatory and legal acts in the field of defence of Ukraine, for which there are currently no legal and methodological mechanisms, which justifies the need for their development and implementation. Generalised recommendations are proposed for assessing the effectiveness of the implementation of legislation in the field of defence in Ukraine as a prerequisite for its systematisation.

It has been established that a wide range of entities are authorised to carry out official and unofficial systematisation of legislation in the field of defence in Ukraine. It has been established that the main official entity and full participant in law-making activities in the field of defence is the Ministry of Defence of Ukraine. It has been established that law-making activities in the Ministry of Defence of Ukraine are formally carried out in full, but their consistency and systematic nature are not ensured. The expediency of creating a corresponding unit to support law-making activities has been substantiated, which will operate taking into account the principles of scientific support, consistency, and interaction with civil society, state and non-state institutions. A structural and functional model of the Centre for Law-Making Activities of the Ministry of Defence of Ukraine has been proposed, which will combine scientific, analytical and regulatory components. One of the main tasks of the centre will be to systematise legislation.

The practical experience of systematising legislation in the field of defence in Ukraine has been analysed, and it has been established that current approaches do not fully meet the practical need for high-quality systematisation and require updating. Well-known scientific and theoretical approaches of domestic experts to the systematisation of legislation in the field of defence in Ukraine have been studied, and an exclusive priority has been established for codification, which only partially solves the task of systematising legislation.

It has been established that the experience of systematising the legislation of democratic countries that have generalised acts on state defence issues in their legislative systems (the United States, Canada, Australia, France, Poland, Georgia) should be used to build a legal model of a codified act on defence issues in Ukraine and

in the process of systematising legislation in the field of defence in Ukraine by other means.

It has been established that the legislation in the field of defence of Ukraine is a multi-structural system of normative and legal acts of various legal force. The main subject areas of legal regulation and institutions of legislation in the field of defence of Ukraine have been identified. The proposed classification of subject areas of legal regulation can be used to update the Classifier of Branches of Ukrainian Legislation, approved by Order of the Ministry of Justice of Ukraine No. 43/5 of 2 June 2004, as well as in other cases of incorporation and systematisation of Ukrainian defence legislation as a whole.

The main criteria for classifying and subsequently systematising legislation in the field of defence in Ukraine have been identified, and approaches to systematisation based on these criteria have been highlighted.

It has been established that it is the object of systematisation of legislation in the field of defence of Ukraine that determines the choice of its forms and methods: 1) legislative acts in the field of defence of Ukraine may be codified or consolidated; 2) subordinate acts are subject to consolidation; 3) incorporation and accounting may be carried out in relation to laws, subordinate regulatory legal acts, as well as existing international treaties, the binding nature of which has been approved by the Verkhovna Rada of Ukraine.

It has been determined that legislation in the field of defence in Ukraine has specific features that affect its essence as an object of systematisation. The following features of Ukrainian defence legislation have been identified: 1) dynamism; 2) complexity; 3) multi-structurality; 4) functional heterogeneity; 5) the existence of special or temporary provisions related to the application of special legal regimes.

The expediency of applying a comprehensive approach to the systematisation of legislation in the field of defence in Ukraine has been substantiated, which consists of combining: 1) inter-sectoral (comprehensive) codification through the consolidation of general system-forming laws into the Code of Defence of Ukraine; 2) special codification by sectoral or inter-sectoral legislative institutions; 3) the application of

codification techniques to systematise normative provisions regulating a homogeneous sphere of social relations; 4) the consolidation of subordinate normative-legal acts; 5) the digital incorporation of all legislation in the field of defence of Ukraine.

It has been established that the Code of Defence of Ukraine should become a unique and innovative act that will harmonise existing and new norms that introduce changes in the regulation and protection of military, civil-military and other relations arising during the state's preparation for armed defence and its protection in the event of armed aggression or armed conflict, ensuring the stability of legal regulation. A draft Concept of the Draft Code of Defence of Ukraine has been proposed, outlining the indicative structure and content of the main provisions of the code.

It is argued that the prospects for systematising legislation in the field of defence in Ukraine cover the following areas: updating the criteria for digital incorporation, introducing consolidation and applying modern approaches to codification, and improving the organisational and legal support for the systematisation process.

It has been proven that in the current conditions of rapid regulatory and legal changes, the systematisation of legislation in the field of defence in Ukraine is of exceptional importance, as it is aimed not only at collecting information on current regulatory and legal acts and summarising them, but also covers the processes of assessing the quality and effectiveness of their implementation, and is a system of technical and legal measures that are comprehensively applied in the process of improving legislation. Therefore, it is advisable to maintain Ukrainian defence legislation in an effective state, ensure its effectiveness and systematic improvement through such a tool as systematisation.

Keywords: systematisation of legislation, codification, defence sphere, security and defence sector, national security, military security, martial law, defence legislation, law-making activity, effectiveness of legislation, regulatory legal acts, military legislation, armed aggression, military service, Ministry of Defence of Ukraine.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Остапенко А. І. Теоретико-правові аспекти систематизації законодавства у сфері оборони України. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 421–429. DOI: 10.32842/2078-3736/2023.1.59. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/28129>.

2. Руснак Ю. І., Топольницький В. В., Остапенко А. І. Структурно-змістовні особливості кодифікованих актів у сфері оборони зарубіжних країн. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 41–46. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.01.6. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/277397>.

3. Gushchyn O., Ostapenko A., Korniienko P., Kotliarenko O. Military law: current state and prospects of development. *Cuestiones politicas*. 2023. Vol. 41 (№ 76). P. 720–734. DOI: 10.46398/CUESTPOL.4176.42. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/39828/45048>.

4. Котляренко О. П., Чухрай І. Ю., Остапенко А. І. Концептуальні питання кодифікації законодавства у сфері оборони України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 40–44. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-7/7. URL: http://lsej.org.ua/7_2023/7.pdf.

5. Остапенко А. І. Теоретико-правові засади оцінки ефективності реалізації нормативно-правових актів у сфері оборони. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. 2024. № 86. Ч. 1. С. 106–114. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.86.1.15. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/320058>.

6. Остапенко А. І. Законодавство у сфері оборони України як об'єкт систематизації // Interaction between law enforcement agencies and public authorities to create a secure environment under martial law : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. С. 445–466. DOI: 10.30525/978-9934-26-589-1-22. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/630/16664/35318-1>.

7. Остапенко А. І. Систематизація законодавства у сфері оборони України як складова правотворчої діяльності в системі Міністерства оборони України //

Modern science: theory, practice, innovative technologies : Scientific monograph. Part 2. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. С. 174–214. DOI: 10.30525/978-9934-26-602-7-33. URL:

<http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/657/17474/37143-1>.

8. Остапенко А. І. Сучасні підходи до систематизації законодавства у сфері оборони України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 6. Ч. 2. С. 416–424. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.06.2.68. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/12/APP_06_2025_part-2.pdf.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Остапенко А. І. Деякі питання кодифікації законодавства у сфері оборони України. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права* : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (Кременчук, 2-3 груд. 2022 р.). Кременчук, 2022. С. 46–49.

10. Остапенко А. І. Систематизація як спосіб упорядкування законодавства у сфері оборони України. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір* : матеріали XIII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 лют. 2023 р.). Київ: НАУ, 2023. С. 99–102.

11. Остапенко А. І. До питання кодифікації законодавства у сфері оборони: досвід зарубіжних країн. *Сучасні аспекти та актуальні підходи в навчанні, викладанні й дослідженні державно-правових дисциплін* : матеріали всеукр. наук.-педаг. підвищ. кваліф. (Одеса, 27 лют. – 9 квіт. 2023 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 116–118.

12. Остапенко А. І. Проблемні питання нормотворення у сферах безпеки і оборони України. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 18 трав. 2023 р.). Одеса : Юридика, 2023. С. 176–179.

13. Остапенко А. І. Правосуб'єктне законодавство як предмет систематизації нормативно-правових актів у сфері оборони України. *Публічна влада: проблеми реалізації повноважень в умовах воєнного стану та відбудовного*

періоду : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 лют. 2024 р.). Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2024. С. 334–336.

14. Остапенко А. І. Законодавство у сфері оборони як нормативна складова права національної безпеки та військового права. *Проблеми правового забезпечення оборони України* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 трав. 2024 р.). Київ: НУОУ, 2024. С. 306–310.

15. Остапенко А. І. Перспективи модернізації системи нормативно-правового регулювання сфери оборони України. *Актуальні проблеми модернізації змісту функцій держави в умовах повоєнного розвитку України* : зб. матеріалів наук.-практ. круглого столу (Київ, 13 берез. 2025 р.). Одеса : Юридика, 2025. С. 203–206.

16. Остапенко А. І. Місце та роль законодавства у сфері оборони в системі законодавства України. *Місце військового права в системі підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони України* : Друга наук.-практ. конф. Військ.-юрид. ін-ту Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого (Харків, 20 берез. 2025 р.) : тези доп. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Військ.-юрид. ін-т, каф. адміністр. права та адміністр. діяльності. Харків : Право, 2025. С. 51–53.

17. Остапенко А. І. Особливості систематизації законодавства у сфері оборони України в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Проблеми правового забезпечення оборони України*: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10 верес. 2025 р.) / упоряд.: П. П. Богущкий, Ю. В. Гаруст, Л. В. Заславська, В. Г. Пилипчук. Київ; Одеса, 2025. С. 42–47.

18. Остапенко А. І. Законодавство у сфері оборони України як засіб реалізації воєнної політики. *Державна політика у сфері оборони: зміст, проблеми, пріоритети, перспективи* : зб. матеріалів V наук.-практ. конф. Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України (Київ, 27 листоп. 2025 р.). К.: НУОУ, 2025. С. 26–32.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	18
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОБОРОНИ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ.....	29
1.1. Загальнотеоретична характеристика систематизації законодавства.....	29
1.2. Законодавство у сфері оборони України в сучасних нормативно-правових актах та правовій доктрині.....	46
1.3. Формування, розвиток і сучасний стан законодавства у сфері оборони України.....	75
Висновки до розділу 1.....	89
РОЗДІЛ 2. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОБОРОНИ УКРАЇНИ.....	92
2.1. Поняття, ознаки, зміст і суб'єкти систематизації законодавства у сфері оборони України.....	92
2.2. Оцінювання ефективності реалізації законодавства у сфері оборони України як передумова його систематизації.....	114
2.3. Теоретичні підходи та прикладні аспекти систематизації законодавства у сфері оборони України	127
2.4. Вплив особливостей законодавства у сфері оборони України на його систематизацію.....	140
Висновки до розділу 2.....	155
РОЗДІЛ 3. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ – ПЕРСПЕКТИВНИЙ СПОСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОБОРОНИ УКРАЇНИ.....	159
3.1. Досвід зарубіжних країн із систематизації законодавства у сфері оборони.....	159

3.2. Перспективи систематизації законодавства у сфері оборони України.....	170
Висновки до розділу 3.....	193
ВИСНОВКИ.....	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	203
ДОДАТКИ.....	229

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Проблема підтримання належного рівня обороноздатності держави як основи для забезпечення її воєнної безпеки постала перед Україною з моменту проголошення державної незалежності і не втрачає актуальності й сьогодні, коли потенційні загрози трансформувалися в реальну небезпеку втрати суверенітету і територіальної цілісності. Функція держави з оборони є фундаментальною з точки зору забезпечення існування самої держави як окремої незалежної одиниці на світовій арені та повноправного суб'єкта міжнародних відносин. Особливістю правових механізмів виконання оборонної функції держави має бути баланс між їх відносною стабільністю та водночас своєрідною гнучкістю, здатністю швидко підлаштовуватися до раптових змін у безпековому середовищі та бути готовими до появи нових загроз національній безпеці. Якісне та дієве законодавство у сфері оборони України і забезпечення його системності є запорукою ефективного виконання оборонної функції держави.

Процес трансформації воєнної організації держави у сектор безпеки і оборони зумовив необхідність внесення докорінних змін у систему нормативно-правового регулювання сфер національної безпеки і оборони України. Більшість законів у сфері оборони, які приймалися Верховною Радою України в період проведення Антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил у 2014–2022 роках, були спрямовані переважно на внесення змін до раніше прийнятих законів України. З початком широкомасштабного вторгнення Російської Федерації на територію України у 2022 році утвердилася тенденція до внесення частих, проте точкових змін у законодавство у сфері оборони України. Саме початок воєнних дій та введення в Україні воєнного стану 24 лютого 2022 року спонукали до екстреного прийняття нових нормативно-правових актів, у тому числі за спрощеною процедурою. Це вказує на недосконалість нормативно-правового регулювання сфери оборони держави та недостатню готовність законодавства ефективно функціонувати в умовах виникнення

кризових ситуацій. На сьогодні систему законодавства у сфері оборони України становлять більш ніж 13,5 тис. нормативно-правових актів різної юридичної сили. Однак, така ситуація у правотворчій діяльності не сприяє підвищенню якості й ефективності законодавства у сфері оборони України, суперечить принципу правової визначеності, призводить до надмірного накопичення нормативного матеріалу та його розбалансованості, порушення системності національного законодавства.

Саме загальна проблема недосконалості законодавства України у сфері оборони є найактуальнішою серед проблем функціонування сил оборони відповідно до положень Стратегічного оборонного бюлетеня України, схваленого рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року та введеного в дію указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021. Водночас курс України в напрямку євроатлантичної інтеграції зумовлює актуальність вирішення проблеми системного удосконалення законодавства у сфері оборони. В контексті цього питання на Міністерство оборони України було покладено завдання із вжиття заходів щодо кодифікації законодавства у сфері оборони (абзац третій підпункту «г» пункту 11 ст. 1 Указу Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 08 листопада 2019 року № 837).

З прийняттям Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX процеси систематизації національного законодавства, у тому числі його кодифікації, набули особливої актуальності. Зокрема, на загальнодержавному рівні було розпочато формування наукового підґрунтя для системного прогнозування розвитку законодавства України у формі прогностичного документа публічної політики – Наукової концепції розвитку законодавства України.

Стверджуючи про відсутність комплексних доктринальних досліджень, присвячених характеристиці законодавства у сфері оборони України як об'єкта систематизації, треба одночасно визнати, що теоретичною основою дисертаційного дослідження стали наукові напрацювання фахівців у галузях

права національної безпеки та військового права. Серед них В. О. Антонов, П. П. Богуцький, Ю. В. Гаруст, В. К. Горovenко, А. М. Колодій, О. П. Котляренко, О. В. Кривенко, В. А. Ліпкан, М. В. Лошицький, С. М. Мельник, В. Й. Пашинський, М. М. Прохоренко, Л. І. Приполова, В. В. Сокурено, В. А. Тимошенко, В. П. Тютюнник, В. В. Шульгін та ін. Дослідженню систематизації законодавства як виду юридичної діяльності в цілому, так і її окремих галузевих аспектів присвячено праці В. О. Антоненка, Ю. А. Безуси, Ю. М. Бисаги, І. В. Борщевського, Є. А. Гетьмана, К. В. Головка, А. Б. Гриняка, Л. М. Добробог, О. О. Кота, Н. С. Кузнєцової, Б. В. Малишева, С. Г. Меленка, Н. В. Міловської, Н. В. Мішиної, Н. М. Онищенко, В. І. Риндюк, О. Я. Рогача, О. П. Сайнецького, О. Ф. Скакун, Р. О. Стефанчука та ін. Питання ефективності закону та ефективності реалізації законодавства вивчали О. С. Волохов, П. В. Кіндрат, А. М. Колодій, Л. Ф. Купіна, К. З. Мазурик, Ю. І. Матвєєва, І. І. Онишук, Б. Р. Страшинський, В. М. Тернавська, Г. В. Тимченко, А. С. Штефан та ін.

Проблема системності нормативно-правового регулювання у сфері оборони України неодноразово ставала предметом дискусії серед науковців. Однак, особливий інтерес у науковій спільноті виник з початком збройної агресії Російської Федерації проти України ще у 2014 році та її широкомасштабним розгортанням у 2022 році. До питань необхідності удосконалення законодавства у сфері оборони України, у тому числі шляхом систематизації, неодноразово зверталися у наукових працях Р. В. Алієв, П. П. Богуцький, Ю. В. Гаруст, В. К. Горovenко, О. О. Долгий, М. М. Зайцев, Р. А. Калюжний, І. М. Коропатнік, О. П. Котляренко, Д. О. Красіков, О. В. Краснокутський, О. В. Кривенко, М. В. Лошицький, Л. П. Медвідь, С. М. Мельник, А. В. Олійник, В. Й. Пашинський, Л. І. Приполова, М. М. Прохоренко, Ю. І. Руснак, Д. Б. Ступак, В. А. Тимошенко, В. В. Топольницький, В. П. Тютюнник, В. В. Шульгін та інші експерти у галузях права національної безпеки і військового права.

Згадані науковці зробили значний внесок у розвиток права національної безпеки і військового права та створили науково обґрунтовану основу для подальшого удосконалення нормативно-правового регулювання сфери оборони України. Однак комплексного наукового дослідження законодавства у сфері оборони України як об'єкта систематизації вищезазначені правознавці не проводили.

У зв'язку з цим є усі підстави констатувати про актуальність дослідження законодавства у сфері оборони України, особливо в інтерпретації його як об'єкта систематизації. На підставі викладеного можна дійти висновку про актуальність обраної теми, необхідність дослідження законодавства у сфері оборони України як елемента національної системи законодавства та його особливостей як об'єкта систематизації для обґрунтування вибору оптимальних форм і способів його систематизації.

Зазначені обставини й зумовили вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами.

Обрана тема дисертаційного дослідження спрямована на виконання положень Стратегічного оборонного бюлетеня України, затвердженого указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021, та Указу Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 08 листопада 2019 року № 837 (абзац третій підпункту «г» пункту 11 ст. 1).

Тема дисертації узгоджується із пунктами 2 і 3 підрозділу 1.11 «Правове забезпечення у сфері національної безпеки та оборони» Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, затвердженої постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 року № 12-21; відповідає предметному напрямку досліджень «2.13. Право національної безпеки; військове право» Примірного переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право», затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2018 року № 1477; відповідає Розподілу основних напрямів наукових досліджень Національного університету оборони України,

затвердженого наказом Міністерства оборони України від 15 лютого 2019 року № 65 та Розподілу основних напрямів наукових досліджень між структурними підрозділами університету, що проводять освітню і наукову діяльність, затвердженого наказом начальника Національного університету оборони України від 03 травня 2024 року № 258/нод.

Тема дисертації затверджена Вченою радою Національного університету оборони України (протокол № 9 від 31 жовтня 2022 року, уточнена протоколом № 13 від 27 жовтня 2025 року). Дисертаційне дослідження виконано в межах плану наукової і науково-технічної діяльності Національного університету оборони України, науково-дослідних робіт «Удосконалення правових засад організації та діяльності Збройних Сил України» (шифр «Концепція», державний реєстраційний номер 0121U100689), «Правовий моніторинг ефективності застосування законодавства у сфері оборони України» (шифр «Моніторинг», державний реєстраційний номер 0121U111157), «Кодифікація законодавства України у сфері оборони» (шифр «Бюлетень», державний реєстраційний номер 0124U001244).

Мета і завдання дослідження. *Метою роботи* є виявлення та розкриття особливостей законодавства у сфері оборони України, розроблення рекомендацій щодо систематизації законодавства у сфері оборони України як необхідної умови його ефективності.

Реалізація поставленої мети зумовила необхідність вирішення таких *завдань*:

- здійснити загальнотеоретичну характеристику систематизації законодавства і на цій основі проаналізувати її поняття, зміст, види та значення;
- розкрити змістову характеристику законодавства у сфері оборони України у сучасних нормативно-правових актах та правовій доктрині, визначити його місце в системі законодавства України;
- дослідити досвід формування, розвитку та сучасний стан законодавства у сфері оборони України, обґрунтувати необхідність його систематизації;

– визначити поняття, зміст, ознаки і суб'єктів систематизації законодавства у сфері оборони України, охарактеризувати систематизацію законодавства у сфері оборони України як складову правотворчої діяльності;

– розглянути теоретико-методологічні засади оцінювання ефективності реалізації законодавства у сфері оборони як обов'язкової передумови та важливої складової процесу систематизації;

– проаналізувати сучасні теоретичні підходи та прикладні аспекти систематизації законодавства у сфері оборони України;

– охарактеризувати особливості законодавства у сфері оборони України, визначити їхній вплив на процес систематизації;

– узагальнити досвід зарубіжних країн із систематизації законодавства у сфері оборони і розглянути можливість його впровадження у законодавство України;

– розглянути перспективи систематизації законодавства у сфері оборони України та надати практичні рекомендації.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини щодо формування, розвитку законодавства у сфері оборони України та його систематизації.

Предмет дослідження – законодавство у сфері оборони України як об'єкт систематизації.

Методи дослідження. Методологічна основа дослідження зумовлена його метою, завданнями, об'єктом і предметом. Використано комплексний підхід та сукупність філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів пізнання, що дали змогу вирішити завдання, поставлені відповідно до мети дослідження.

Для досягнення мети дослідження застосовано такі методи: – діалектичний метод використано як загальнофілософську основу дослідження для вивчення процесів формування, розвитку та систематизації законодавства у сфері оборони, а також з'ясування їх взаємозв'язків і закономірностей (підрозділи 1.1.–1.3.); – герменевтичний і формально-логічний методи застосовано для тлумачення нормативно-правових актів, аналізу понятійного апарату, вивчення змісту

законодавства у сфері оборони та формування авторських визначень правових категорій (підрозділи 1.2., 2.1., 2.4., 3.2.); – методи аналізу і синтезу використано для вивчення та узагальнення наукових підходів до систематизації законодавства, дослідження правових категорій і формування теоретичних висновків (підрозділи 1.1., 1.2., 2.2., 2.3.); – методи індукції та дедукції застосовані під час визначення структури законодавства у сфері оборони, виявлення його складових елементів і формування узагальнених висновків щодо особливостей його систематизації (підрозділи 1.2., 2.4.); – системний і системно-структурний методи використано для дослідження законодавства у сфері оборони як цілісної, взаємопов'язаної системи, визначення її внутрішньої будови та місця в системі національного законодавства, а також для обґрунтування напрямів систематизації (підрозділи 2.1., 2.4., 3.2.); – історико-правовий метод застосовано під час аналізу етапів формування та розвитку законодавства у сфері оборони України (підрозділ 1.3.); – статистичний метод використано для оцінювання кількісних показників правотворчої діяльності у сфері оборони та ефективності реалізації законодавства (підрозділи 1.3., 2.2.); – функціональний метод застосовано для дослідження компетенції суб'єктів правотворчої діяльності у сфері оборони та визначення їх ролі у процесах систематизації (підрозділ 2.1.); – порівняльно-правовий метод використано для аналізу зарубіжного досвіду систематизації законодавства у сфері оборони, виявлення спільних і відмінних рис відповідних правових моделей та можливостей їх використання в Україні (підрозділ 3.1.); – методи моделювання та прогнозування застосовано для розроблення концептуальних засад, структурних моделей і перспективних напрямів систематизації законодавства у сфері оборони України (підрозділи 2.1., 3.2.).

Наукова новизна отриманих результатів. Дисертація є одним з перших комплексних досліджень вітчизняної науки, у якому використаний системний комплексний підхід до дослідження законодавства у сфері оборони України як об'єкта систематизації, за результатами аналізу теорії і практики розкрито теоретичну основу комплексної систематизації законодавства у сфері оборони України та запропоновано правові моделі його систематизації, що забезпечить

приведення нормативно-правових актів у сфері оборони України до структурної та логічної узгодженості, підвищення рівня їх ефективності.

Основними положеннями, що відображають наукову новизну дисертації та винесені на захист, є:

вперше:

доведено необхідність приведення категоріально-понятійного апарату до єдиного використання шляхом закріплення дефініцій «державна політика у сфері оборони» та «сфера оборони» у Законі України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-ХІІ замість використання в теорії юридичної науки та правозастосовній практиці розрізнених понять «воєнна сфера», «сфери оборони і військового будівництва»;

теоретично обґрунтовано зміст комплексного підходу до систематизації законодавства у сфері оборони України, який полягає у поєднанні: 1) міжгалузевої (комплексної) кодифікації через об'єднання загальних системоутворюючих законів; 2) спеціальної кодифікації за галузевим або міжгалузевим інститутом законодавства; 3) застосування кодифікаційної техніки для систематизації нормативних приписів, що регулюють однорідну сферу суспільних відносин; 4) консолідації підзаконних нормативно-правових актів; 5) цифрової інкорпорації всього законодавства у сфері оборони України;

запропоновано зміст систематизації законодавства у сфері оборони України розглядати як циклічний процес, сутність якого полягає в алгоритмі певних дій, які умовно можна згрупувати у декілька етапів: 1) підготовчий етап; постановка завдання; 2) аналітичний етап; підготовка пропозицій; 3) прийняття рішення; розроблення проєктів нормативно-правових актів; 4) прийняття, видання нормативно-правового акта; 5) заключний етап; моніторинг та контроль;

удосконалено:

класифікацію критеріїв поділу законодавства у сфері оборони України, виокремивши такі: за предметом правового регулювання (тематикою), за функціональним призначенням, за юридичною силою нормативно-правових актів, за суб'єктом прийняття (видання) нормативно-правових актів; за різновидами

заходів оборони, за суб'єктами здійснення заходів оборони, за обсягом регулювання (сферою дії), за суб'єктом дії, за територією дії;

науково-теоретичний підхід до класифікації предметних напрямів правового регулювання законодавства у сфері оборони України, який може стати основою для оновлення Класифікатора галузей законодавства України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 02 червня 2004 року № 43/5, рубрики «Законодавство про оборону» на офіційному сайті Верховної Ради України, а також іншої цифрової інкорпорації;

підхід щодо інституційного забезпечення систематизації законодавства у сфері оборони України у Міністерстві оборони України шляхом створення спеціально уповноваженого підрозділу, Центру забезпечення правотворчої діяльності Міністерства оборони України, що базується на структурному поєднанні та функціональній взаємодії трьох блоків: аналітичного, наукового та нормопроектного;

набули подальшого розвитку:

визначення понять на основі їх авторського тлумачення: «систематизація законодавства», «законодавство у сфері оборони України», «ефективність законодавства у сфері оборони України», «систематизація законодавства у сфері оборони України»;

положення про характеристику систематизації законодавства у сфері оборони України з позицій субстанційного і діяльнісного підходів, де перший характеризує її як результат діяльності, тобто упорядковану систему законодавства, а другий – як процес діяльності суб'єктів систематизації;

положення щодо змісту законодавства у сфері оборони України, який розкрито через такі аспекти: 1) нормативний – сукупність нормативно-правових актів, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, які мають загальнообов'язковий характер у сфері оборони; 2) регулятивний – регулятор суспільних відносин, що виникають в процесі підготовки держави до збройного захисту та її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту; 3) інструментальний – засіб забезпечення

оборони та воєнної безпеки; 4) управлінський – засіб формування та реалізації державної воєнної (оборонної) політики;

науково-теоретичні підходи щодо здійснення оцінки ефективності реалізації законодавства у сфері оборони України шляхом надання узагальнених рекомендацій.

Практичне значення отриманих результатів полягає у тому, що сформульовані в дисертації положення, висновки, пропозиції і рекомендації використані або можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – для подальших досліджень проблеми удосконалення законодавства у сфері оборони України;

– у нормотворчій діяльності – для формулювання пропозицій щодо внесення змін до нормативно-правових актів у сфері оборони та проведення систематизації законодавства у сфері оборони України (довідка Департаменту юридичного забезпечення Міністерства оборони України від 12 вересня 2025 року № 220/17/979);

– у правозастосовній діяльності – для впровадження механізмів оцінювання ефективності реалізації нормативно-правових актів у сфері оборони України; удосконалення процесів організації і провадження нормотворчої діяльності у Міністерстві оборони України;

– в освітній діяльності – в освітньому процесі під час підготовки фахівців у галузі знань 08 «Право», зокрема під час викладання навчальних дисциплін у Національному університеті оборони України: «Військове право України: доктринальні та практичні проблеми», «Концептуальні засади нормотворчої діяльності у Збройних Силах України», «Актуальні проблеми теорії держави та права».

Особистий внесок здобувача. Дисертацію здобувачка виконала самостійно. Отримані теоретичні положення та сформульовані на їх основі пропозиції і рекомендації одержані авторкою особисто. Позиції та висновки інших науковців у роботі мають відповідні посилання.

У наукових працях, виконаних у співавторстві, а саме: Руснак Ю. І., Топольницький В. В., Остапенко А. І. «Структурно-змістовні особливості кодифікованих актів у сфері оборони зарубіжних країн»; Gushchyn O., Ostapenko A., Korniienko P., Kotliarenko O. «Military law: current state and prospects of development»; Котляренко О. П., Чухрай І. Ю., Остапенко А. І. «Концептуальні питання кодифікації законодавства у сфері оборони України» внесок здобувачки становить близько 60 %.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дисертації оприлюднено на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях та в межах всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації: «Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права» (м. Кременчук, 2–3 грудня 2022 р.), «Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір» (Київ, 24 лютого 2023 р.), «Сучасні аспекти та актуальні підходи в навчанні, викладанні й дослідженні державно-правових дисциплін» (м. Одеса, 27 лютого – 9 квітня 2023 р.), «Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених» (Київ, 18 травня 2023 р.), «Публічна влада: проблеми реалізації повноважень в умовах воєнного стану та відбудовного періоду» (Київ, 22 лютого 2024 р.), «Проблеми правового забезпечення оборони України» (Київ, 28 травня 2024 р.), «Актуальні проблеми модернізації змісту функцій держави в умовах повоєнного розвитку України» (м. Київ, 13 березня 2025 р.), «Місце військового права в системі підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони України» (м. Харків, 20 березня 2025 р.), «Проблеми правового забезпечення оборони України» (м. Київ, 10 вересня 2025 р.), «Державна політика у сфері оборони: зміст, проблеми, пріоритети, перспективи» (м. Київ, 27 листопада 2025 р.). Тези опубліковано.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із титульного аркуша, анотації, змісту, вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (218 найменувань, які викладені на 26 сторінках) та 6 додатків на 30 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 259 сторінок, із них обсяг основного тексту – 186 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОБОРОНИ УКРАЇНИ ЯК ОБ'ЄКТА СИСТЕМАТИЗАЦІЇ

1.1. Загальнотеоретична характеристика систематизації законодавства

Законодавство як дієвий регулятор суспільних відносин не може функціонувати належно, якщо не є взаємоузгодженою цілісною системою, де всі елементи чітко пов'язані між собою та підпорядковані один одному. Систематизація законодавства є тією необхідною умовою розвитку права, яка дозволяє створити логічну та внутрішньо узгоджену структуру нормативно-правових актів. Систематизація дає змогу згрупувати правові норми за змістом, об'єднати у збірники та узагальнені нормативно-правові акти. Цей процес допомагає усунути суперечності і розбіжності у нормативно-правових актах, виявити застарілі норми права, оновити законодавство відповідно до потреб суспільства і держави на конкретному етапі її розвитку.

Поняття «систематизація» як загальна категорія означає дію, спрямовану на зведення чогось до певної системи [182]. В юридичній енциклопедичній літературі «систематизацію законодавства» визначено як (франц. *systematisation* – система, єдине ціле) «впорядкування законодавства, приведення його до внутрішньо узгодженої системи, що є передумовою ефективності чинного законодавства, усунення суперечностей, прогалин і застарілих норм у праві. Робить законодавство більш зручним і доступним для користування, сприяє зміцненню законності в регулюванні суспільних відносин» [205, с. 489].

У Словничку юридичних термінів по-різному трактовано поняття «систематизації законодавства» та «систематизації нормативно-правових актів». «Систематизацію законодавства» визначено як впорядкування законодавства,

зведення його до певної, внутрішньо узгодженої системи. Необхідність систематизації законодавства обумовлюється тим, що чинне законодавство складається з багатьох правових актів, виданих у різний час, різними органами, на різних підставах [187, с. 86]. При цьому «систематизація нормативних актів» – це діяльність по впорядкуванню і удосконаленню нормативних актів, приведення їх до певної внутрішньої узгодженості шляхом створення єдиних нормативних актів або їх збірників. До видів систематизації нормативних актів відносять кодифікацію та інкорпорацію [187, с. 86]. Отже, ключовими цілями систематизації є впорядкування, удосконалення та узгодженість нормативно-правових актів.

За результатами досліджень сутності поняття «систематизація законодавства» О. П. Сайнецький доходить висновку, що більшість енциклопедичних та наукових джерел визначають систематизацію через категорію «впорядкування законодавства». Слово «упорядковувати» означає «складати, підбирати в певному порядку, укладати». Як «упорядкування законодавства» автор пропонує розуміти вчинення певних дій, за яких нормативно-правові акти та їх норми розташовуються у такому порядку, у якому їх використання є найбільш зручним та доцільним [176, с. 21]. Водночас Є. А. Гетьман «впорядкування нормативно-правових актів» розглядає як одну з функцій нормотворчої діяльності органів виконавчої влади та визначає її як діяльність уповноважених органів нормотворення із систематизації підзаконних нормативно-правових актів у вигляді паперового та електронного обліку, кодифікації, інкорпорації та консолідації [28, с. 57].

Схожою є позиція О. П. Сайнецького, який «систематизацію законодавства» визначає як нормотворчу та/або техніко-юридичну діяльність загальних або спеціальних суб'єктів, здійснювану з метою упорядкування наявних правових приписів, які містяться у законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах України, для забезпечення формування ефективної системи законодавства [176, с. 22].

На думку І. В. Борщевського, «систематизація законодавства» є різновидом правової діяльності, що провадять уповноважені суб'єкти, упорядковуючи нормативно-правові акти задля зручності користування ними на практиці, з метою усунення можливих суперечностей, неточностей, прогалин, оперативного знаходження і правильного тлумачення необхідних правових норм, а отже – розвитку та вдосконалення правової системи загалом [16, с. 15].

У В. А. Ліпкана «систематизацію законодавства» визначено як одну з форм його удосконалення – цілеспрямовану діяльність компетентних органів чи окремих осіб з упорядкування нормативно-правових актів, що регулюють певну сферу суспільних відносин для підвищення ефективності правореалізації [85, с. 9].

На думку О. Ф. Скакун «систематизація нормативно-правових актів» є діяльністю з упорядкування та удосконалення законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, приведення їх у єдину внутрішньо узгоджену систему з метою усунення суперечностей між нормативними актами, підвищення якості й ефективності законодавства, забезпечення доступності його використання громадянами, державними органами, громадськими організаціями, комерційними структурами [184, с. 382].

«Систематизацію законодавства» як діяльність з упорядкування й удосконалення нормативного матеріалу розглядає також А. І. Граціанов. Автор зазначає, що такою діяльністю є обробка і розміщення законодавства за класифікаційними критеріями, обраними відповідно до завдань, вирішуваних завдяки систематизації [32, с. 104].

Значний науковий доробок, присвячений дослідженню сутності і співвідношенню таких юридичних явищ, як «удосконалення» та «упорядкування», «упорядкування» та «систематизація» законодавства, належить В. І. Риндюк. Розглядаючи термін «удосконалення», який означає будь-які зміни, спрямовані на поліпшення чого-небудь (тобто пов'язані з прогресивним розвитком), дослідниця дійшла висновку, що удосконалення для приведення об'єкта до певного порядку означає його «упорядкування», а удосконалення для

його оновлення – «систематизацію». Водночас авторка робить спробу розмежувати поняття «упорядкування» та «систематизація» і пропонує співвідносити їх як родове та видове, зумовлюючи тим, що «порядок» в загальному значенні характеризує відповідність стану об'єкта певним правилам, вимогам, а «систему» можна трактувати як специфічний порядок, для якого характерні цілісність та структурованість об'єкта, єдність і взаємопов'язаність його складових.

Основні результати досліджень автор виклала у дисертаційній роботі «Упорядкування законодавства України: теоретико-методологічний та техніко-юридичний аспекти», в якій, зокрема, запропонувала авторське визначення поняття «упорядкування законодавства» як різновиду нормотворчої юридичної діяльності з удосконалення зовнішньої форми існування законодавства без зміни його змісту, яку здійснюють суб'єкти державно-владних повноважень шляхом використання належної нормотворчої техніки для досягнення упорядкованого стану чинного законодавства з метою підтримання в суспільстві необхідного правопорядку. Науковиця визначила такі техніко-юридичні способи приведення форми законодавства до стану упорядкованості, як «ревізія законодавства», «уніфікація законодавства» та «консолідація законодавства» [165, с. 236]. Також авторка згадує інші підходи, застосовувані в юридичній літературі, відповідно до яких «ревізію законодавства» розглядають як складову систематизації законодавства [166, с. 25], однак доходить висновку, що діяльність, пов'язана з ревізією чи обліком, безпосередньо стан об'єкта не змінює. Уніфікацію визнано передумовою систематизації. «Уніфікація законодавства» як техніко-юридичний спосіб упорядкування законодавства полягає у виявленні та усуненні неоднаковості, нестандартності нормативно-правових актів (їх структурних складових), тобто наданні однаковості, стандартності формі зовнішнього виразу юридичних норм. Внаслідок уніфікації законодавства нормативно-правові акти (їх структурні складові) набувають однакової, стандартної форми, можуть бути усунені дублювання, розбіжності (неоднаковості, колізії) між положеннями

одного або різних нормативно-правових актів, уніфікована правова термінологія [165, с. 204, 215].

Позицію В. І. Риндюк щодо самостійності категорії «упорядкування законодавства» підтримують І. Й. Магновський, В. В. Шевчук та Л. С. Березовенко, які вбачають у ній специфічну нормотворчу діяльність (як вид юридичної), що має відбуватися на національному рівні на постійній основі періодично, є способом зовнішньої вираженості юридичних норм у нормативно-правових актах та одним із видів вдосконалення його форми в межах правової реформи в Україні, внаслідок чого має бути створено узгоджену, систематизовану й загалом ефективну систему нормативно-правових актів [88, с. 253].

З точки зору системного підходу Б. В. Малишев визначає «систематизацію» як метод впливу на систему законодавства, спрямований на встановлення та підтримку між актами законодавства системних зв'язків (ієрархічних, структурних, функціональних, генетичних). Систематизація може бути використана як у правотворчій (кодіфікація та консолідація), так і у неправотворчій діяльності (інкорпорація) [90, с. 24].

У систематизації нормативно-правових актів Ю. А. Безуса розрізняє правотворчий (спосіб оптимізації законодавства) та інформаційно-правовий (пов'язаний з обліком актів, створенням і функціонуванням пошукової системи, виданням довідок, тобто належить до сфери правової інформатизації) аспекти [7, с. 5], які водночас можна назвати функціями. Відповідно до правотворчої функції об'єктом систематизації є норми права з більшою чи меншою мірою впливу на них, їх повного чи часткового перетворення або виключення, відповідно до інформаційно-правової функції систематизації підлягають виключно цілісні нормативно-правові акти.

У ході дослідження наукових підходів до розуміння сутності і значення «систематизації правових норм» П. П. Богуцький розглядає її у тому числі як спосіб кількісного та якісного вдосконалення права, що полягає у досягненні взаємозв'язку між зменшенням нормативного матеріалу з одночасним підвищенням його якості, що виявляється у якісному внутрішньому порядку,

симетрії, єдності предмета. Автор зазначає, що систематизація сигналізує про онтологічні ознаки правових комплексів у нормативно-ціннісній системі права, надаючи матеріальні (з точки зору буття права) передумови для їх визначення як інститутів – окремих або сплетених у системному зв'язку [11, с. 105–106].

Інший погляд на призначення систематизації законодавства висловила В. М. Тернавська, визначивши її правовим засобом реалізації правотворчої діяльності як основної мети конституційно-правової політики України поряд з правовим моніторингом, юридичним плануванням і прогнозуванням, юридичною технікою і правовою експертизою. Авторка звертає увагу, що саме правові засоби є ефективними інструментами виконання поставлених соціальних завдань, оптимального задоволення законних інтересів та вирішення конфліктів у правовий спосіб, а також зауважує, що одні правові засоби є засобами формування правової політики, інші – засобами реалізації, в той час, як треті виконують функцію засобів і формування, і реалізації правової політики [195, с. 26, 28].

Як вважає Н. М. Обушенко, «систематизація законодавства» – це сукупність організаційних та правових дій, регламентована нормами чинного законодавства, які виконують уповноважені органи державної влади з метою зведення чинних нормативно-правових актів у єдину внутрішньо узгоджену систему для підвищення загальної ефективності їх дії. Основними завданнями систематизації науковиця вважає: усунення колізій, застарілих і дублюючих норм; уніфікацію законодавства; скорочення кількості нормативно-правових актів, що регулюють конкретну сферу суспільних правовідносин; упорядкування норм права за відповідними критеріями; сприяння вільному та рівному доступу громадян до державної нормативно-правової бази; забезпечення зрозумілості і прозорості правових норм; підвищення рівня правової культури громадян; поліпшення якості й ефективності нормотворчої діяльності уповноважених органів державної влади. Серед функцій систематизації законодавства Н. М. Обушенко виокремлює такі: роз'яснювальну, нормоутворюючу, стабілізаційну, деколізіційну, стимулюючу, наукову, прогностичну, інформаційну [99, с. 103–105].

Систематизація законодавства нині відбувається на основі техніко-юридичного комплексу методів (способів, прийомів), засобів і форм. Серед форм систематизації нормативно-правових актів у цілому більшість фахівців-теоретиків виокремлюють такі: інкорпорація, консолідація, кодифікація [16, с. 15]. Деякі науковці виокремлюють облік як окрему форму систематизації [168, с. 145–146].

«Облік» в загальному значенні є засвідченням, встановленням наявності, з'ясуванням кількості чого-небудь; системою реєстрації процесів якої-небудь діяльності в її кількісному та якісному виявах з метою спрямування, контролю та ін. [20]. На думку В. І. Риндюк, «облік законодавства» – це форма систематизації законодавства, реалізована через збирання, фіксування, класифікацію, зберігання та підтримання в актуальному стані нормативно-правових актів, а також надання інформації про них [168, с. 145–146].

Юридична енциклопедія інкорпорацію (пізньюлат. *incorporation* – включення до складу) визначає як «об'єднання нормативно-правових актів у збірники чи зібрання, розташування їх у певному порядку без зміни змісту. Результатом інкорпорації є зовнішнє опрацювання чинного законодавства. Найхарактерніші ознаки інкорпорації: 1) при опрацюванні нормативно-правові акти об'єднуються у алфавітному, хронологічному, предметному порядку, що робить можливим їх зовнішню упорядкованість; 2) зміст нормативно-правових актів, що включаються до інкорпоративних збірників чи зібрань законодавства, не змінюється; 3) інкорпорацію здійснює систематизуючий орган (наприклад, Міністерство юстиції України), не уповноважений змінювати, скасовувати чи встановлювати правові норми. Він може лише показати у збірнику зміни чи доповнення, які зробив правотворчий орган. Інкорпорація буває офіційною і неофіційною» [203, с. 690–691].

Як резюмує В. І. Риндюк, під час обліку та інкорпорації якість законодавства за змістом та/або формою залишається незмінною, а результатом є новий якісний стан подання інформації про законодавство (правової інформації), який упорядковано, класифіковано, оформлено певним чином.

На думку Л. М. Добробог, інкорпорація є способом організаційно-методичної діяльності, результатом якої є створення збірки нормативно-правових актів, а консолідація – способом правотворчої діяльності, результатом якої є нормативно-правовий акт [37, с. 368].

В теорії права консолідацію законодавства традиційно розглядають як один із видів/способів його систематизації, коли нормативно-правові акти, що мають ідентичний предмет правового регулювання, об'єднують в один укрупнений (консолідований) нормативно-правовий акт без зміни змісту. «Консолідація (пізнньолат. *consolidatio*, від лат. *con...* - префікс, що означає об'єднання, спільність, сумісність, і *solidatio* – укріплення, зміцнення) – 1) один із способів систематизації законодавства, в процесі якого декілька актів об'єднуються в одному документі. Новий акт повністю заміняє об'єднані, оскільки заново приймається компетентним правотворчим органом. Особливістю консолідації є те, що зміст правового регулювання суспільних відносин не змінюється. Всі нормативні положення раніше прийнятих актів об'єднуються в новому без змін. Як правило здійснюється їх редакційна правка: усуваються суперечності, повтори тощо» [204, с. 268–269]. У юридичній науці стосовно консолідації влучно стверджують, що «це така форма систематизації, у процесі якої десятки, а інколи і сотні нормативних актів з одного і того ж питання об'єднуються в один укрупнений акт. Такий акт затверджується правотворчим органом в якості нового, самостійного джерела права, а старі розрізнені акти визнаються такими, що втратили силу» [194, с. 410].

Деякі вчені не поділяють думку, що консолідація є самостійним напрямом упорядкування або формою систематизації законодавства, а розглядають її як безумовну складову кодифікації законодавства. Так, наприклад, С. Г. Меленко визначає консолідацію як спосіб класифікації та уніфікації нормативно-правового матеріалу. Автор відзначає, що консолідація логічно пов'язана з інкорпорацією та кодифікацією, є необхідним елементом їх технічної реалізації. Кодифікація в такому разі постає логічним продовженням процесу консолідації. Роль консолідації у процесі кодифікації полягає в утворенні так званих

консолідаційних (структурних) центрів, навколо яких за визначеними ознаками (предметом, методом, об'єктом та суб'єктом правового регулювання) групують нормативно-правовий матеріал. Отже, застосування методу консолідації дає змогу окреслити структуру майбутнього кодифікованого акта, визначити суперечності, неузгодженості, колізії та прогалини в масиві нормативно-правового матеріалу. Як зазначає С. Г. Меленко, консолідація є одним з важливих чинників формування та розвитку правових норм (їх диспозицій, гіпотез, санкцій), інститутів та галузей права [93, с. 5–7].

На думку В. І. Риндюк, консолідація має здатність робити чинне законодавство більш компактним, узгодженим, звільняти від нормативно-правових актів, що фактично втратили силу і непрацюючих правових положень. У процесі консолідації відбувається поглинання значної частини актів чинного законодавства новими, великими зведеними актами, тим самим вирішується проблема розчищення законодавства від застарілих і малоефективних актів. Під час консолідації не змінюється зміст правового регулювання відповідних суспільних відносин, тобто нові норми права не з'являються, не вносяться новели у чинне законодавство, а зміни в текстах нормативно-правових актів мають техніко-юридичний характер [165, с. 231].

Найскладнішою та найдосконалішою формою систематизації законодавства вважають кодифікацію. «Кодифікація (пізньюлат. *codificatio*, від лат. *codex*, первісно – стовбур, пень; навощена дощечка для письма, книга, і *...ficatio*, від *fakio* – роблю) – спосіб упорядкування законодавства, забезпечення його системності й узгодженості; одна з форм систематизації законодавства, у процесі якої до створюваного акта включають чинні норми і нові норми, які вносять зміни в регулювання певної сфери суспільних відносин» [204, с. 139–140].

На думку деяких науковців, кодифікацію можна визначити як форму докорінного перероблення чинних нормативних актів у визначеній сфері відносин, спосіб якісного впорядкування законодавства, забезпечення його узгодженості та компактності, а також розчищення нормативного масиву, звільнення від норм, що застаріли та не виправдали себе. Так, І. В. Борщевський

визначає, що кодифікація є специфічною формою впорядкування нормативно-правових актів, яка має змішаний характер, адже, з одного боку, поєднує ознаки правотворчості (прийняття, зміна або скасування правових норм), а з іншого – систематизації (впорядкування вже прийнятих норм залежно від певних критеріїв), створення єдиного (нового чи оновленого), цілісного, внутрішньо узгодженого нормативно-правового акта (кодекс та ін.) [16, с. 18].

У процесі кодифікації відбувається якісне перероблення чинних юридичних норм, усунення неузгодженостей, дублювань, суперечностей і прогалин у правовому регулюванні, скасування неефективних і застарілих норм. Значну кількість розрізнених нормативних актів замінюють одним зведеним, оновленим, ефективнішим у сучасних умовах. Така діяльність законотворців спрямована на упорядкування чинного законодавства на основі систематизації та оновлення правових приписів. Можна виокремити вузьке і широке розуміння поняття кодифікації: у вузькому розумінні – це технічна обробка й упорядкування нормативного матеріалу, а в широкому – діяльність, яка полягає у переробленні, доповненні чинних законів, приведенні їх у відповідність до потреб суспільства. Загальною метою кодифікації, як і будь-якого іншого виду систематизації, є впорядкування нормативної основи права для зміцнення законності і правопорядку, підвищення правової свідомості громадян. Метою власне кодифікаційної діяльності є прийняття кодифікаційного акта, спрямованого на зміну форми і змісту законодавства [5, с. 36–37].

Досліджуючи питання об'єкта і предмета кодифікації, В. О. Антоненко звертає увагу на деякі позиції науковців щодо визначення предмета кодифікації: 1) правові приписи та юридичні інститути; 2) юридичні норми; 3) чинні правові норми, оформлені у нормативно-правові акти; 4) певна група нормативно-правових приписів, що мають спільний предмет правового регулювання [5, с. 38].

В теорії права виокремлюють такі види кодифікації: загальну – прийняття серії кодифікаційних актів з усіх основних галузей законодавства; галузеву, яка охоплює законодавство певної галузі; спеціальну (комплексну), що передбачає видання нормативно-правових актів, які регулюють певний інститут [170, с. 22].

На думку О. Ф. Скакун, спеціальну (внутрішньогалузеву) кодифікацію слід відмежовувати від міжгалузевої (комплексної). Перша передбачає об'єднання правових норм у межах підгалузі права або одного чи декількох інститутів, друга – об'єднання норм не за конкретними галузями права, а за предметом регулювання значної (комплексної) сфери суспільних відносин у галузі державної діяльності, галузі господарства або соціально-культурного будівництва, тобто об'єднання норм різних інститутів, галузей і підгалузей права в єдиному нормативно-правовому акті [184, с. 383].

На думку Є. А. Гетьмана, кодифікацію можна виконувати двома методами: кодифікація-компіляція, тобто просте зібрання чинних правових норм і приведення їх у відповідну форму, та кодифікація-реформа, за результатами якої до зібраних правових норм вносять істотні зміни. Автор визначає, що кодифікація-компіляція і є такою формою систематизації, як інкорпорація, натомість кодифікація-реформа вносить істотні зміни у правове регулювання суспільних відносин, сприяючи реформуванню відповідних суспільних відносин [29, с. 32].

На основі узагальнення доктринальних поглядів на кодифікацію її ознаками визначено: 1) змішаний характер (поєднання ознак правотворчості і власне систематизації; 2) складність; 3) інтелектуальна затратність; 4) довготривалість; 5) офіційний характер; 6) циклічність (зумовленість розвитком суспільних відносин та необхідністю удосконалення механізмів правового регулювання); 7) фундаментальність (для усунення колізій та прогалин, уніфікації правового категоріального апарату, забезпечення термінологічної мовної єдності нормативно-правових актів); 8) системність (відображення системи відповідної галузі права) [183, с. 50–51].

На відміну від обліку та інкорпорації, консолідація та кодифікація здійснюються лише суб'єктами правотворчої діяльності, тому їхні результати мають офіційний характер.

Кодифікацію та консолідацію Б. В. Малишев розглядає як вид правотворчої діяльності, яка відрізняється від поточної правотворчості появою в її результаті

системоутворюючих актів, що забезпечують цілеспрямоване функціонування системи законодавства та її підсистем. Основною ознакою кодифікаційного закону автор вбачає його системоутворююче, тобто центральне (порівняно з іншими законами у цій сфері), значення для правового регулювання певної сфери суспільних відносин. Результати кодифікації науковець поділяє на два види: кодекси і системні закони. На противагу іншим дослідникам, Б. В. Малишев є прибічником думки, що кодифікаційні акти, які встановлюють основоположні принципи і засади регулювання певної сфери суспільних відносин, можуть бути оформлені лише в актах найвищої юридичної сили (законах) і не можуть існувати у формі підзаконних нормативно-правових актів з огляду на виникнення суперечності щодо системності як основної структурної властивості законодавства [90, с. 25].

На противагу думці Б. В. Малишева щодо можливості кодифікації виключно актів найвищої юридичної сили, деякі науковці, крім кодифікованих законів (конституцій, кодексів, основ законодавства), виокремлюють кодифіковані підзаконні нормативно-правові акти, до яких належать статути, положення, правила, однак наголошують на доцільності застосування кодифікації здебільшого до стабільних норм права, які виправдали себе та дія яких розрахована на тривалий проміжок часу [17, с. 203–204; 184, с. 383]. Отже, можна стверджувати, що основними ознаками можливості проведення кодифікації є не юридична сила актів, а властивості змісту самого нормативного матеріалу, його кількість, повнота, якість, ефективність тощо.

Результатом кодифікації є вдосконалення як форми, так і змісту правового матеріалу, який внаслідок трансформацій набуває ознак єдності й узгодженості. Основна мета кодифікованих актів полягає в забезпеченні стабільного функціонування і розвитку галузі законодавства.

Як зазначає Н. С. Кузнецова, «систематизація законодавства як правовий процес є більш складним і етапним, різним за обсягом і завданнями. Його слід розглядати як спосіб оптимізації законодавства, який допускає (або, точніше, передбачає) можливість впорядкування правового масиву за межами тільки цих

форм» (інкорпорації, консолідації, кодифікації), що можна пояснити цілями систематизації чинного законодавства. Такий широкий підхід дає правознавиці всі підстави для висновку, що систематизація є «удосконаленням» законодавства [76, с. 49].

В сучасній юридичній науці поряд з кодифікацією згадують «рекодифікацію», сутність якої полягає у внесенні істотних системних новацій щодо змісту і структури чинного кодексу (або групи кодексів і законів), без створення нового [38, с. 27], та «декодифікацію», що є зворотним процесом щодо кодифікації, який приводить до таких змін у масиві нормативно-правового регулювання певної сфери суспільних відносин, які доводять до визнання таким, що втратив силу, кодексу (або сукупності кодексів) у цій сфері або поступовим його «розмиванням», з поверненням до полісистемності у правовому регулюванні в зазначеній сфері [97, с. 53].

Систематизація має містити певний системоутворюючий критерій, який відповідатиме завданням та меті систематизації. Якщо завданням відповідної діяльності є підготовка певного кодифікованого нормативно-правового акта, то таким критерієм має бути галузь права, яка забезпечуватиме комплексне нормативне регулювання певної сфери суспільних відносин [176, с. 22].

Такі форми систематизації, як облік та інкорпорація, сприяють виконанню важливих завдань конституційно-правової політики України: поширенню правової інформації серед суб'єктів права, зручності її знаходження і користування нею, що підвищує рівень правової культури чиновників та громадян, а також організаційно-інформаційному забезпеченню якісного удосконалення чинного законодавства у процесі правотворчості. Натомість консолідація та кодифікація сприяють удосконаленню системи законодавства завдяки усуненню прогалин і колізій у чинному законодавстві, ухваленню нового ефективнішого законодавства [183, с. 4, 53].

Систематизація законодавства на сьогодні здебільшого залишається явищем теоретичної природи. Спроби нормативного закріплення її дефініції у проєктах законів «Про нормативно-правові акти» від 14 січня 2008 року № 1343 [149] та від

01 грудня 2010 року № 7409 [148] не були практично втілені. Термін «систематизація нормативно-правових актів» у законопроектах тлумачився як упорядкування нормативно-правових актів їх зведенням у певну внутрішню систему уповноваженими на це суб'єктами нормотворення, що здійснюється у формі інкорпорації, консолідації та кодифікації. У законопроектах також було наведено визначення термінів «інкорпорація», «консолідація», «кодифікація». Поняття «систематизація нормативно-правових актів» згадувалося у текстах проектів законів як спосіб класифікації нормативно-правових актів згідно з Класифікатором правових актів України, який передбачався до ведення Міністерством юстиції України, з метою їх обліку, підтримання в контрольному стані та зберігання.

На сьогодні правові засади правотворчої діяльності регламентовано нормами Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX [152]. Однак, попри інноваційність цього закону, розробники не приділили достатньої уваги визначенню змісту і регламентації процесу систематизації законодавства, зокрема, законом не передбачено термінологічного визначення поняття «систематизації законодавства». Поняття «систематизація» згадано у тексті закону лише декілька разів: 1) в контексті визначення терміна «кодекс» – закону, створеного шляхом систематизації норм права; 2) щодо випадків розроблення первинних законів шляхом систематизації інших первинних законів; 3) як одну з цілей розроблення прогнозних документів публічної політики; 4) як завдання Кабінету Міністрів України щодо систематизації норм права, що належать до предметів регулювання основ законодавства України та декретів Кабінету Міністрів України, чинних на день набрання чинності законом.

Водночас у ст. 12 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX визначено, що первинний закон, який системно регулює окрему сферу суспільних відносин, може прийматися Верховною Радою України не лише в разі виникнення нової сфери суспільних відносин, а й, зокрема, у разі упорядкування або систематизації інших первинних законів. Таким чином, «упорядкування» та «систематизація» розмежовані як два самостійні засоби

створення первинного правового інструментарію, хоча у законі і не наведено дефініції цих понять. В контексті цього «систематизацію законодавства» запропоновано розуміти як узгодження нормативно-правових актів за змістом правових приписів і їх юридичною силою в межах єдиної системи національного законодавства з метою усунення колізій, дублювання, анахронізму чи неефективності правових норм та подолання правових прогалин і законодавчих упущень. Систематизацію визнано важливим засобом удосконалення системи національного законодавства, яке відбувається в ході узгодження великого масиву всього законодавства [183, с. 36-37].

Єдиним нормативно-правовим актом, який містить визначення «систематизації законодавства», на сьогодні залишається Положення про порядок здійснення обліку та систематизації законодавства в органах та установах юстиції України, затверджене наказом Міністерства юстиції України від 15 квітня 2004 року № 31/5 [122], у якому наведена така дефініція: «систематизація законодавства – засіб реформування, упорядкування законодавства, зведення його до певної внутрішньо узгодженої системи. За допомогою систематизації усуваються недоліки, повтори, застарілі норми тощо. Це процес зведення актів законодавства до єдності шляхом внутрішньої та зовнішньої обробки їх змісту. Облік і систематизація актів законодавства в органах та установах юстиції України здійснюється з метою забезпечення їх точною і повною інформацією про чинне законодавство України, надання допомоги працівникам органів та установ юстиції в оперативному пошуку законодавчих актів». Таке визначення запозичили для деяких відомчих підзаконних нормативно-правових актів Міністерство економічного розвитку і торгівлі України [140], Державна митна служба України [141], які врегульовують аналогічні питання, а саме облік та систематизацію законодавства.

Варто зауважити, що під час дослідження особливостей систематизації підзаконних нормативно-правових актів Ю. А. Безуса доходить висновку, що законодавство не містить жодних вказівок щодо форм та видів систематизації актів, виданих органами виконавчої влади, що створює певну проблему їх

упорядкування та актуалізує необхідність вироблення єдиної цілісної концепції (методології) вирішення цього питання [7, с. 6].

Отже, в юридичній літературі, як правило, зустрічаються два основні підходи до розуміння поняття «систематизація законодавства»: субстанційний та діяльнісний. Ці підходи за їхнім змістом можна трансформувати у відповідні аспекти: змістово-матеріальний, що походить від субстанційного, та організаційно-процедурний – від діяльнісного.

Відповідно до субстанційного підходу систематизацію законодавства розглядають як результат узгодження нормативно-правових актів та викладених у них правових норм, внаслідок чого формується удосконалена система законодавства. Сутність систематизації за такого підходу полягає у створенні єдиної для унітарної держави внутрішньо узгодженої системи національного законодавства, що включає закони, підзаконні нормативно-правові акти та міжнародні правові акти [183, с. 38].

Відповідно до діяльнісного підходу зміст систематизації становлять самостійні, хоча логічно взаємопов'язані форми правової діяльності, а саме: 1) збирання чинних нормативно-правових актів, їх опрацювання і розміщення за певною системою, зберігання, а також видання довідок для зацікавлених органів, установ, окремих осіб за їх запитом; 2) підготовка і видання зібрань і збірників нормативних актів; 3) підготовка і прийняття укрупнених актів на базі об'єднання норм розрізнених актів, виданих з одного питання; 4) підготовка і прийняття нових актів, в яких зібрані як старі норми, що виправдали себе, так і нові нормативні приписи [194, с. 402–403].

Діяльнісний підхід передбачає розгляд поняття «систематизації законодавства» як чітко спланованого процесу з упорядкування системи нормативно-правових актів. Кожен з етапів цієї діяльності має бути комплексним та скоординованим, спиратися на принцип верховенства права та європейські стандарти з урахуванням динаміки розвитку суспільних відносин у нашій державі [183, с. 6]. У процесі систематизації законодавства важливими є: моніторинг законодавства, тобто аналіз нормативно-правових актів на предмет виявлення в

них дублювання, колізій, прогалин, приведення законодавства згідно з нормами проєктувальної техніки до належного стану з мінімальним використанням бланкетних та відсильних норм; імплементація норм міжнародних нормативно-правових актів відповідно до сучасних реалій; новелізація законодавства на основі поєднання теоретичних надбань та передового практичного досвіду [183, с. 76].

Узагальнюючи результати наукових досліджень феномена «систематизації законодавства», відзначимо, що це складна, комплексна, багатоаспектна категорія юридичної науки, яку розглядають як: правову діяльність; засіб удосконалення системи національного законодавства; засіб формування та реалізації конституційно-правової політики; нормотворчу/правотворчу діяльність; техніко-юридичну діяльність; узгодження нормативно-правових актів; організаційно-методичну діяльність; метод впливу на систему законодавства в частині встановлення та підтримання системних зв'язків; засіб упорядкування законодавства; функцію нормотворчої діяльності; форму вдосконалення законодавства; завдання правотворчої діяльності; спосіб оптимізації законодавства.

Мета систематизації законодавства також є комплексною, адже в кожному конкретному випадку може мати як вузьке, так і широке спрямування, стосуватися узгодження окремих правових приписів і нормативно-правових актів в цілому. Однак у глобальному розумінні мета систематизації законодавства полягає у підвищенні ефективності правового регулювання суспільних відносин.

Враховуючи вищевикладене, є усі підстави стверджувати, що систематизація законодавства – це правова діяльність спеціально уповноважених та інших суб'єктів із приведення законодавства до внутрішньо узгодженої системи шляхом усунення суперечностей, дублювання, колізій, прогалин та законодавчих упущень, застарілих норм з метою забезпечення його ефективності, зручності і доступності користування, зміцнення законності у процесі регулювання та охорони суспільних відносин.

Позитивний ефект від систематизації законодавства створює сукупність таких елементів: зручність користування нормативним матеріалом, оперативність

у пошуку правової інформації; повнота і достатність правового регулювання відповідної сфери суспільних відносин; правова визначеність (правильне розуміння, тлумачення та застосування норм права); встановлення і підтримання зв'язків між елементами системи законодавства; усунення суперечностей, неточностей, прогалин у правовому регулюванні; підвищення якості нормативних приписів; упорядкування нормативного матеріалу за допомогою технічної обробки; уніфікація нормативно-правового регулювання суспільних відносин; оптимізація законодавства; створення нормативно-правових актів, збірників нормативно-правових актів, інформаційних реєстрів, електронних правових систем тощо; приведення законодавства у відповідність до потреб окремих індивідів, суспільства і держави в цілому; зміцнення законності та правопорядку, підвищення правової свідомості громадян; вдосконалення правової системи держави загалом.

Систематизація національного законодавства в цілому є актуальною на сьогодні, особливо в умовах інтеграції України у європейський правовий простір, що передбачає адаптацію нормативно-правового регулювання суспільних відносин з одночасним підвищенням якості нормативних приписів, забезпеченням їх чіткості і зрозумілості.

1.2. Законодавство у сфері оборони України в сучасних нормативно-правових актах та правовій доктрині

Всебічне дослідження законодавства у сфері оборони України як правового явища та об'єкта систематизації можна забезпечити поєднанням низки методологічних підходів.

Субстанційний підхід передбачає розгляд предмета дослідження поза контекстом суб'єкт-об'єктних відносин, необмежено за часом. «Субстанцію» визнають як граничну засаду, що дає змогу зводити багатоманітність і змінність властивостей до чогось постійного, відносно сталого і самостійного; деяку реальність, розглянуту в аспекті її внутрішньої єдності [199, с. 622]. Суть

субстанційного підходу в дослідженні законодавства у сфері оборони України полягає у вивченні його внутрішнього змісту як цілісної системи норм права, що характеризується внутрішньою єдністю цільового призначення та реальної спроможності ефективно забезпечувати обороноздатність і воєнну безпеку держави.

Системний підхід передбачає розгляд державних і правових явищ як цілісних сукупностей різноманітних елементів (складових), що взаємодіють між собою і навколишнім середовищем. «Система» (від грец. – поєднання, утворення) визначається як сукупність елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія. Якісні характеристики елементів визначають зміст системи, сукупність закономірних зв'язків між елементами становлять її внутрішню форму або структуру. Характерними ознаками систем є внутрішня розчленованість та функціональна цілісність [199, с. 591]. Із застосуванням системного підходу досліджують статичні, структурні, динамічні компоненти і властивості, їх внутрішні та зовнішні прояви, генетичні та функціональні зв'язки елементів цілісних систем, взаємодії з середовищем за допомогою аналізу, синтезу, функціонального, структурного та інших методів [33, с. 78]. Застосування системного підходу до дослідження законодавства у сфері оборони України передбачає його розуміння як цілісної, ієрархічно упорядкованої системи нормативно-правових актів, об'єднаних спільною метою правового регулювання оборони та забезпечення воєнної безпеки держави, що перебуває у постійному розвитку через зміни в безпековому середовищі України. Системний підхід забезпечує аналіз внутрішніх зв'язків між правовими нормами, виявлення взаємозалежностей, а також визначення місця законодавства у сфері оборони України в системі національного законодавства.

В межах правових досліджень також може бути застосований кібернетичний підхід, коли предмет дослідження окреслюється проблемами механізму дії права, поняттями правового регулювання, ефективності дії права, дії правової норми, механізму правотворчості і правозастосування [33, с. 78]. Кібернетика – наука про загальні закони отримання, збереження, передачі і

поширення інформації у складних управлінських системах, зокрема прикладна кібернетика досліджує можливості використання ідей, методів і технічних засобів кібернетики для вирішення практичних завдань у різних сферах життєдіяльності людини [35, с. 66-67]. Сутність застосування кібернетичного підходу у дослідженні законодавства у сфері оборони України полягає в його розгляді як інструменту публічного управління (засобу забезпечення оборони та воєнної безпеки), як керованої інформаційної системи, у якій норми права, суб'єкти правотворчої діяльності та правозастосування, механізми контролю і відповідальності постійно взаємодіють через прямі та зворотні зв'язки. У такому разі законодавство оцінюється як інструмент прийняття ефективних управлінських рішень у сфері оборони в умовах змін у безпековому середовищі.

Сутність застосування телеологічного підходу в юридичній науці передбачає з'ясування смислу норми права за допомогою її мети, якою можуть бути певні матеріальні або духовні цінності, яких досягають внаслідок реалізації норми права [34, с. 193]. Отже, телеологічний підхід спрямований на з'ясування цілей і призначення законодавства у сфері оборони України, що полягають у забезпеченні обороноздатності держави, захисті її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності, прав і свобод людини, досягненні воєнної безпеки зокрема та національної безпеки в цілому. Застосування цього підходу дає змогу оцінити, наскільки чинне законодавство у сфері оборони України відповідає стратегічним цілям державної політики та чи потребує змістового перегляду і систематизації для ефективнішої реалізації свого призначення.

Результати дослідження у цьому підрозділі буде викладено з використанням герменевтичного підходу, що ґрунтується на сукупності принципів і методів тлумачення й інтерпретації юридичних текстів як у формі нормативно-правових актів, так і наукових письмових праць вчених.

Відповідно до теорії права систематизація законодавства як важлива складова правового регулювання тісно пов'язана з поняттям системи права, що насамперед є проявом нашого ментального бачення права як належного: внутрішньо впорядкованої сукупності приписів, які відповідають належному

правопорядку у різних сферах суспільного життя. Основними ознаками системи права Н. С. Кузнецова вважає: 1) сукупність правових приписів; 2) їх внутрішню структурованість; 3) взаємоузгодженість і взаємозалежність; 4) об'єктивний характер [76, с. 48].

Система права і система законодавства органічно взаємопов'язані, адже це два аспекти тієї самої сутності і того самого змісту. Систему законодавства розуміють як сукупність джерел права, які є зовнішньою формою вираження правових норм [104, с. 165]; як сукупність нормативно-правових актів, об'єднаних у певні групи на предметній основі за ієрархічним принципом [76, с. 48]. Систему законодавства визначають як форму існування права, спосіб надання юридичного значення нормам права, засіб їх організації та поєднання в конкретні статті, нормативні приписи, нормативно-правові акти, інститути і галузі законодавства. Важливим питанням є встановлення правильного співвідношення між системою права і системою законодавства, що забезпечить доступність законодавства, скорочення непотрібної кількості актів, їх узгодженість між собою тощо [42, с. 262–263].

В юридичній науці законодавство у сфері оборони України зазвичай асоціюють як з адміністративним, так і з військовим правом.

В теорії адміністративного права формування підгалузей адміністративного права та галузей законодавства ґрунтується на виокремленні сукупності правових норм, що регулюють суспільні відносини у певній сфері державного управління [4, с. 67]. Так, О. Ф. Скакун визначає «сферу оборони» як частину державного управління та розглядає правове регулювання у сфері оборони як укрупнений інститут (підгалузь) адміністративного права [184, с. 372]. Ідею належності норм права, що регулюють суспільні відносини у сфері оборони, до адміністративного права також висловлює В. Й. Пашинський [117, с. 23], який визначає як окрему підгалузь адміністративного права військово-адміністративне право. Як зазначає автор, предметом правового регулювання тут є суспільні відносини, які виникають між органами публічного управління та приватними особами, відносини всередині органів публічного управління, а також між органами

публічного управління й іншими суб'єктами публічного права у різних сферах суспільного життя, спрямованих на забезпечення оборони держави. В межах дослідження науковець як адміністративно-правове забезпечення оборони розуміє регламентовану адміністративно-правовими нормами системну діяльність суб'єктів забезпечення оборони щодо адміністративно-правового регулювання, реалізації, охорони та захисту суспільних відносин у сфері оборони, гарантування прав і законних інтересів усіх суб'єктів правовідносин, спрямовану на створення необхідних умов для оборони держави у разі збройної агресії. Водночас С. М. Мельник у системі державного управління у сферах національної безпеки і оборони виокремлює складову, військове управління, та характеризує його нормативну складову як адміністративно-правове регулювання адміністративно-правового статусу суб'єктів військового управління, регламентацію його елементів, врегулювання механізму практичної реалізації управлінського впливу суб'єктів військового управління на соціальні процеси, забезпечення досягнення цілей, поставлених військовому управлінню, формалізацію відносин субординаційного підпорядкування між ланками системи військового управління [94, с. 24].

На сьогодні в умовах триваючої збройної агресії Російської Федерації проти України процес становлення військового права як галузі та системи військового законодавства як його похідної не є завершеним, натомість інтерес наукової спільноти до розвитку військового права тільки зростає.

Військове право має велике значення в системі права держави, оскільки регулює відносини, пов'язані з діяльністю воєнної організації суспільства, мета якої полягає в забезпеченні захисту держави, державного суверенітету і територіальної цілісності. Водночас військове право спрямоване на визначення засобів досягнення воєнної безпеки. Метою військового права у тому числі є підтримка правопорядку та дисципліни у Збройних Силах України, підвищення ефективності військового законодавства, що, як наслідок, сприяє забезпеченню національної безпеки. Конституція України посідає центральне місце в системі джерел військового права України. Закони, підзаконні та навіть локальні

нормативно-правові акти ґрунтуються на конституційних положеннях, їх взаємозалежність визначається юридичною силою. Військове право, маючи власну систему джерел права, формується як комплексна галузь права через особливості правового режиму під постійним впливом публічних галузей права. Розвиток військового права як комплексної галузі системи права України відбувається через доктринальне визначення особливостей, системних ознак внутрішньогалузевих інституційних утворень (підгалузей, правових інститутів) шляхом проведення системних наукових досліджень за військово-правовою тематикою, що створюють умови для формування військового права як науки [212, с. 725, 726, 730].

В контексті досліджуваного питання до прихильників теорії безумовної самостійності галузі військового права належать П. П. Богуцький, О. В. Кривенко, М. М. Прохоренко, В. В. Шульгін та ін.

Так, П. П. Богуцький вивчав військове право, у тому числі досліджуючи його природу у тісному співіснуванні з правом національної безпеки. У його наукових працях можна простежити основні тенденції змін у наукових підходах до визначення місця військового права у системі права України, його сутності, предмету та структури. Військове право автор розглядає як комплексну галузь права, елемент системи українського права, яку детермінує не тільки як відкриту систему, а й таку, що активно розвивається [9, с. 8]. Як систему військового права дослідник розглядає сукупність встановлених державою та закріплених у військовому законодавстві норм права, які забезпечують правове регулювання військових, цивільно-військових відносин, визначають статуси учасників таких відносин і правила поведінки у сфері оборони з метою забезпечення воєнної безпеки. Водночас військово-адміністративне право (право військового управління) П. П. Богуцький розглядає як одну зі складових (інституційне утворення) військового права, до структури якого входять такі системні правові утворення: 1) управління Збройними Силами України та іншими утвореними відповідно до законів України військовими формуваннями; 2) внутрішня служба військ; 3) гарнізонна служба; 4) військовий правопорядок; 5) адміністративна

відповідальність військовослужбовців. Серед інших інститутів військового права автор визначає право військової служби, право мобілізаційної підготовки та мобілізації, право бойової підготовки і застосування військ (військово-операційне право), військово-дисциплінарне право. В системі військового права П. П. Богуцький виокремлює також окремі міжгалузеві інституційні утворення: право соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей, кримінально-правове забезпечення воєнної безпеки, право воєнної безпеки тощо [15, с. 147-148, 159]. Стосовно права воєнної безпеки, у нещодавній науковій праці автор не розкриває його структурних особливостей, але в більш ранніх публікаціях можна знайти деталізовану структуру запропонованої ним підгалузі – права військової безпеки і оборони. В його структурі виокремлено три інститути: 1) оборони держави, мобілізації та мобілізаційної підготовки; 2) бойової підготовки та застосування військ (військово-оперативне право); 3) бойового чергування, спеціальних та бойових служб, які також поділені на субінститути [11, с. 116].

Деякі науковці як окремий інститут військового права виокремлюють право воєнної безпеки і оборони, норми якого визначають склад, організацію, повноваження і порядок діяльності сил оборони у секторі безпеки і оборони; планування, підготовку оборонного огляду у процесі комплексного огляду сектору безпеки і оборони, підготовку Стратегічного оборонного бюлетеня на основі Стратегії воєнної безпеки України; діяльності Збройних Сил України та інших передбачених законодавством військових формувань щодо стримування і відсічі збройної агресії проти України; організації та здійснення бойової підготовки військ; організації та проведення бойових операцій; боротьби з тероризмом і протидії незаконним збройним формуванням на території України; надання військової допомоги іншим державам на основі двосторонніх міждержавних угод про колективну міжнародну безпеку, участь у міжнародних миротворчих операціях [23, с. 47].

Отже, на нашу думку, попри існування деяких відмінностей в підходах до інституційної будови військового права, загальна їх характеристика підтверджує

міжгалузевий характер основних з них, зокрема права воєнної безпеки, права соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей, кримінально-правового забезпечення воєнної безпеки тощо.

У працях П. П. Богуцького продемонстровано єдність військового права з правом національної безпеки у правовому забезпеченні національної безпеки, зокрема щодо забезпечення обороноздатності держави як об'єкта права національної безпеки. Автор зазначає, що для системи правового забезпечення національної безпеки, в тому числі воєнної безпеки, важливими є організаційно-правові питання, які стосуються сектору безпеки і оборони, де взаємодіють право національної безпеки та військове право [15, с. 7, 62].

Також П. П. Богуцький зауважує, що право національної безпеки і військове право мають спільні об'єкти і суб'єкти у правовому режимі забезпечення воєнної безпеки, захисту суверенітету і територіальної цілісності. Інституційна складова, функціональне призначення права національної безпеки та військового права характеризуються спільними ознаками та взаємодоповнюють ці галузі права у національній системі права. У структурі права національної безпеки науковець виокремлює право воєнної безпеки як окреме міжгалузеве системне утворення та розглядає право національної безпеки і військове право у їх взаємодії щодо вирішення завдань правового забезпечення національної безпеки загалом і воєнної безпеки зокрема [15, с. 32]. Водночас П. П. Богуцький наголошує, що законодавство про національну безпеку і військове законодавство становлять самостійні галузі законодавства [15, с. 112]. Розмірковуючи про співвідношення «військового законодавства» та «законодавства про оборону», дослідник зазначає, що законодавство у сфері оборони має ширший зміст, яким охоплено, крім суто військового законодавства, також нормативно-правові акти у сфері оборонно-промислового комплексу [12]. Автор також зауважує, що законодавство про оборону має відповідати конституційним положенням про забезпечення національної безпеки та відповідному профільному закону, а правозастосування у сфері оборони має спиратися на вимоги, що стосуються не лише сфери оборони, а й національної безпеки [14, с. 23].

Галузевий рівень системи законодавства може збігатися з галуззю права або мати міжгалузевий комплексний характер. Комплексна галузь законодавства включає норми права різної галузевої належності та регулює суспільні відносини у певній сфері, зокрема державного управління. У такому разі комплексну галузь законодавства, до яких О. Ф. Скакун зараховує в тому числі військове законодавство, утворюють об'єднані міжгалузеві інститути права [184, с. 372]. Схожу позицію щодо комплексності військового законодавства як окремої галузі висловлює О. І. Осауленко [104, с. 166]. Деякі науковці як комплексну галузь законодавства визначають законодавство у сфері оборони України [43, с. 242]. Підтвердженням того, що законодавство у сфері оборони України визнано окремою галуззю законодавства, є виокремлення її у переліку Класифікатора галузей законодавства України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 02 червня 2004 року № 43/5 [134]. Водночас Ю. О. Загуменна військово-оборонне законодавство визначає як структурний підрозділ безпекового законодавства України, при цьому законодавство про національну безпеку розглядає як підгалузь національного законодавства [44, с. 226]. Тобто визначення ролі законодавства у сфері оборони України в системі права України та місця в системі національного законодавства можливе в процесі його порівняння з іншими складовими цих систем.

З огляду на зазначене можна зробити висновок, що законодавство у сфері оборони України відіграє роль нормативної складової права воєнної безпеки – міжгалузевого системного утворення, яке розкриває зміст права національної безпеки і військового права, маючи ознаки комплексної галузі законодавства.

Щоб визначити предмет правового регулювання законодавства у сфері оборони України та підтримати дискусію щодо його співвідношення з предметом військового законодавства, звернемося до досвіду наукових досліджень в контексті цієї тематики.

Система військового законодавства України стала предметом дисертаційного дослідження М. М. Прохоренка ще у 2007 році. У роботі встановлено, що військове законодавство України має єдиний предмет і є

самостійною комплексною галуззю законодавства. Предметом військового законодавства автор визначає суспільні відносини у сфері формування, розвитку та функціонування Збройних Сил України, що регулюються Конституцією України, законами України, підзаконними нормативно-правовими актами, а також міжнародними договорами України. Щодо взаємодії військового законодавства з адміністративним законодавством України автор зауважує, що військове законодавство хоч і регулює суспільні відносини з питань державного управління Збройними Силами України, які входять до предмета адміністративного законодавства, але водночас нормативні приписи адміністративного законодавства не регламентують, зокрема, дисциплінарну відповідальність військовослужбовців Збройних Сил України, а також ті суспільні відносини, що входять до сфери регулювання конституційного, трудового й інших галузей законодавства України та з яких за предметом регулювання (військові відносини) можуть бути виокремлені нормативні приписи в комплекс, що становить складову військового законодавства [163, с 13–17]. Такий підхід до визначення предмета військового законодавства переважно відповідає змісту сфери військового будівництва, що здебільшого спрямована на розбудову та функціонування Збройних Сил України як основної складової сил оборони і забезпечення обороноздатності держави в цілому.

У пізніших дослідженнях, присвячених трансформації предмета правового регулювання військового законодавства України, М. М. Прохоренко акцентує на впровадженні нової концепції національної безпеки та оборони України відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. На думку автора, основою предмета військового законодавства України на сьогодні є діяльність військових організацій, які комплектуються військовослужбовцями для таких цілей: а) оборони України; б) захисту суверенітету, державної незалежності і національних інтересів, територіальної цілісності і недоторканності у разі збройної агресії, збройного конфлікту чи загрози нападу, з метою безпосереднього ведення воєнних (бойових) дій. Також М. М. Прохоренко та О. Г. Куліш дотримуються думки, що

найактуальнішим на сьогодні предметом регулювання військового законодавства є суспільні відносини у сфері діяльності військових формувань України [164, с. 54, 57].

Військове законодавство, на думку Р. А. Калюжного та Р. В. Алієва, є чинною системою правових актів, що представлені законами України, указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України, наказами Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України, норми яких регулюють військово-публічні відносини у військовій сфері [49, с. 51].

Правову основу оборони П. В. Діхтієвський, О. В. Кривенко, В. Й. Пашинський ототожнюють з системою нормативно-правових актів військового (військово-адміністративного) законодавства, що включає законодавчі акти, підзаконні нормативно-правові та правозастосовні акти у сфері оборони держави, які ґрунтуються на положеннях Конституції України. На думку авторів, нормативною складовою забезпечення оборони є система нормативно-правових актів, що визначають організацію і діяльність сектору безпеки і оборони держави з метою підготовки держави до захисту від воєнних загроз та захисту суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності України в умовах збройного конфлікту [36, с. 217].

На думку П. П. Богуцького, військове законодавство – це система нормативно-правових актів, що регулюють військові та цивільно-військові відносини, тобто здійснюють нормативно-правове забезпечення воєнної безпеки та включають всі нормативно-правові акти у воєнній сфері: закони (Конституція, конституційні (органічні) закони, звичайні закони); підзаконні нормативно-правові акти, які є результатом нормативно-правової діяльності Президента України, Уряду, керівників центральних органів виконавчої влади, начальника Генерального штабу Збройних Сил, командувачів військ та відповідних начальників штабів, командування територіальних (регіональних) управлінь, начальників гарнізонів [15, с. 112].

Водночас В. Ю. Микулець зазначає, що на практиці військове законодавство реалізовується через правомірну поведінку військовослужбовців, практичну життєдіяльність Збройних Сил України, при цьому є явищем динамічним, особливо в умовах воєнного стану, тому орієнтоване на ефективне регулювання правовідносин, що виникають у військовій сфері, з урахуванням практичних потреб та особливостей різних категорій військовослужбовців. З іншого боку, автор наголошує, що військове будівництво як система економічних, соціально-політичних, правових, власне військових та інших заходів держави виходить за межі суто військової сфери (зокрема, у питаннях мобілізаційної роботи) особливо у період воєнного стану [95, с. 52].

В дослідженні нормативно-правових актів у військовій сфері Ю. В. Гаруст і Т. В. Терещенко наголошують на їх комплексному характері і глибокій ієрархічній розгалуженості. Автори виокремили п'ять груп нормативно-правових актів: 1) Конституція України; 2) кодекси України (Водний кодекс України, Кодекс України про адміністративні правопорушення, Лісовий кодекс України, Кримінальний кодекс України, Повітряний кодекс України та ін.); 3) спеціальні закони, які регулюють окремі сфери військової діяльності; 4) підзаконні нормативно-правові акти – розпорядження, постанови, накази центральних і місцевих органів державної влади (Президента України, Кабінету Міністрів України, Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України та ін.); 5) міжнародні нормативно-правові акти у військовій сфері, ратифіковані Україною [27, с. 66].

На розгалуженість законодавства у сфері оборони України вказує також М. В. Лошицький. Автор окреслює різні рівні нормативно-правового регулювання сфери оборони, що стосуються норм, які визначають конституційні засади оборони, організацію сил оборони, порядок мобілізації, проходження служби, надання соціальних гарантій військовослужбовцям, а також торкаються міжнародних аспектів. Дослідник умовно поділяє законодавство у сфері оборони на такі напрями: загальні засади оборони та національної безпеки; організація та управління силами оборони України; військова служба, мобілізація та резерв;

оборонно-промисловий комплекс та закупівлі; кібербезпека та інформаційна захищеність; міжнародне військове співробітництво і миротворчість; соціальний та правовий захист військовослужбовців; територіальна оборона, цивільний захист і надзвичайні режими; інше (освіта, екологічна безпека, антикорупційна діяльність тощо) [86, с. 353–354].

У праці В. В. Сокурєнка запропоновано поділити законодавчі акти у сфері оборони залежно від кола регулювання суспільних відносин: 1) міжнародні акти; 2) загальне законодавство; 3) спеціальне законодавство; 4) інституціональне законодавство [191, с. 14].

У цьому ж контексті доречною залишається теза В. О. Антонова про комплексний характер законодавчих актів у сфері оборони України, які об'єднують і матеріальні, і процесуальні норми. Автор зауважує, що законодавчі акти у сфері оборони ґрунтуються на принципових засадах внутрішньої і зовнішньої політики держави та формують правове поле для розбудови і реформування Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів, здатних за будь-яких умов забезпечити надійний захист її суверенітету, територіальної цілісності, конституційного ладу, декларованих Конституцією України прав і свобод людини та громадянина. Основним призначенням і завданням цих актів автор визначає встановлення процедури (порядку) діяльності державних органів у сфері оборони Української держави [6, с. 501].

Отже, у питанні співвідношення обсягу та змісту «військового законодавства» і «законодавства у сфері оборони» спроби їх розмежування не мають сенсу, оскільки перше є самостійною комплексною галуззю законодавства, у якій системоутворюючим центром є саме військовий компонент, сформований навколо організації основного виду діяльності – військової служби, а також відокремлений за суб'єктним принципом, що визначає правовий статус військових формувань та окремих військовослужбовців. Отже, ядром військового законодавства є військова служба, а воєнна безпека в цьому контексті – глобальною метою, загальнонаціональним інтересом, що зумовлює необхідність

існування та функціонування воєнізованого сектору держави. Водночас, законодавство у сфері оборони ширше за обсягом правового регулювання, що частково охоплює також сферу національної безпеки. Оборона є засобом досягнення воєнної безпеки. Консолідованим центром для об'єднання правових норм у систему можна вважати саме зміст поняття «оборона» як комплексу різноманітних заходів держави, в системі якої військовий елемент є лише його частиною.

Основним критерієм для об'єднання нормативно-правових актів в окрему групу (систему, підсистему), яка може становити певну галузь, підгалузь, інститут законодавства, є предмет правового регулювання. В цьому контексті для досягнення мети подальшого дослідження варто зупинитися на виокремленні та конкретизації предмета правового регулювання законодавства у сфері оборони, у тому числі окреслити сутність та межі понять «оборона» і «сфера оборони».

«Предмет регулювання» відповідно до Великої української юридичної енциклопедії визначено як впорядкування суспільних відносин за допомогою юридичних засобів (норм права, нормативно-правових актів, актів застосування права, актів реалізації прав та обов'язків тощо). Правове регулювання є різновидом соціального регулювання, тобто впорядкування людської діяльності в суспільстві шляхом опрацювання й суспільного схвалення правил цієї поведінки [19, с. 516–522]. Як правове регулювання розуміють здійснюване державою з урахуванням досягнутого рівня суспільного розвитку впорядкування суспільних відносин у різних сферах життєдіяльності суспільства шляхом їх правового закріплення, охорони і розвитку за допомогою використання правових норм і сукупності інших правових засобів [17, с. 260]. Юридична енциклопедія тлумачить «правове регулювання» як один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави. «Предметом правового регулювання» є правові, політичні, економічні та інші суспільні відносини, впорядкування яких неможливе без використання норм права [205, с. 40].

В юридичній науці поняття «оборона» здебільшого розглядають як категорію адміністративного права за аспектом державної діяльності. Так, Ю. П. Битяк «оборону України» розглядає як комплекс політичних, економічних, екологічних, воєнних, соціальних і правових заходів щодо забезпечення незалежності, територіальної цілісності, захисту інтересів держави і мирного життя народу України [3, с. 468]. Як зазначає В. Й. Пашинський [117, с. 22], оборона є підсистемою, головним структурним елементом системи національної безпеки – багатогранним комплексним державно-правовим явищем, яке перебуває в системі складних суспільних відносин, зв'язків і залежностей із сукупністю інших суспільних явищ і процесів та пронизує майже всі сфери життя суспільства. Оборона України передбачає виконання суб'єктами забезпечення оборони визначених законом заходів у політичній, правовій, економічній, соціальній, воєнній, науковій, науково-технічній, інформаційній та інших сферах суспільного життя для підготовки до збройного захисту держави, а також її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту. При цьому В. В. Сокурєнко зауважує, що поняття «оборона» необхідно відмежовувати від інших форм військової діяльності держави, наприклад боротьби з тероризмом або виконання інших завдань, передбачених міжнародними угодами (участі в міжнародних військових місіях), які можна розглядати в межах поняття колективної оборони [190, с. 160]. Оборону В. В. Сокурєнко розглядає за такими аспектами: функціональним (як одну з основних функцій держави); інституціональним (як систему суб'єктів публічного управління); правовим (як систему правових норм, що регулюють суспільні відносини у сфері оборони); процесуальним (як сукупність адміністративних проваджень, що виникають у ході публічного адміністрування сферою оборони) [192, с. 60]. «Оборону» держави П. П. Богуцький визначає як комплекс організаційно-правових заходів і відповідну діяльність на їхній основі, спрямовану на забезпечення воєнної безпеки – забезпечення захищеності суверенітету, територіальної цілісності, недоторканності кордонів від загроз воєнного характеру. Для України, як і для інших країн НАТО, обороноздатність держави у своєму якісному значенні засвідчує про стан воєнної безпеки як

складової національної безпеки. На думку автора, жодних підстав вирізняти оборонні аспекти державної політики поза державною політикою національної безпеки немає [14, с. 22–23]. На думку В. Б. Авер'янова, «сфера оборони України» – комплекс різноманітних суспільних відносин, які виникають у процесі діяльності держави із забезпечення її здатності до практичного здійснення військового захисту держави в разі збройної агресії або збройного конфлікту, що включає використання Збройних Сил України у разі агресії проти неї, а також під час виконання завдань, передбачених міжнародними договірними зобов'язаннями України [1, с. 366].

Термін «оборона України» на нормативному рівні визначено в положеннях Закону України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-ХІІ [150] як систему політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних, інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Водночас Стратегією воєнної безпеки України, затвердженою указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121 [158] введено поняття «всеохоплююча оборона України», яке дещо розширює зміст заходів з оборони та включає: 1) превентивні дії і стійкий опір агресору на суші, на морі та в повітряному просторі України, протидію в кіберпросторі та нав'язування своєї волі в інформаційному просторі; 2) використання для відсічі агресії всього потенціалу держави та суспільства (воєнного, політичного, економічного, міжнародно-правового (дипломатичного), духовного, культурного тощо); 3) застосування всіх форм і способів збройної боротьби з агресором, зокрема асиметричних та інших дій для оборони України, з дотриманням принципів і норм міжнародного права. Із наведеного можна зробити висновок, що заходи з оборони держави здійснюються комплексно, починаючи з превентивних дій, із залученням всього ресурсу держави, не обмежуються суто воєнним потенціалом і здатністю давати збройну відсіч.

Спробою офіційного закріплення меж та змісту «сфери оборони» було її термінологічне визначення у Стратегічному оборонному бюлетені України, схваленому рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року та введеному в дію указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021 [157] як «сфери (меж) діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування та органів військового управління з метою підготовки держави, економіки, суспільства та сил оборони до відбиття збройної агресії проти України і гарантованого захисту її національних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз». Це визначення ототожнює зміст поняття «сфери» з «межами» діяльності суб'єктів владних повноважень. У словнику української мови «сферу» визначено так: 1) район дії, межа поширення чого-небудь; 2) область фізичного або духовного життя, діяльності людини чи суспільства; 3) галузь знання, виробництва, мистецтва і т. ін.; 4) сукупність умов, середовище, в яких що-небудь відбувається; 5) обстановка. Натомість «межу» визначено як границю поділу, розрізнення яких-небудь явищ, предметів тощо; «межі» – як простір, обмежений чим-небудь [185]. З огляду на зазначене, якщо «оборона» у цій дефініції значиться як «підготовка держави, економіки, суспільства та сил оборони до відбиття збройної агресії проти України і гарантований захист її національних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз», то «сфера» обмежується діяльністю (комплексом владних повноважень) органів державної влади, місцевого самоврядування та органів військового управління, тобто певною мірою ототожнюється з управлінням обороною держави.

Деякі науковці «сферу оборони» тлумачать як обсяг завдань (питань), які покладені на органи державної влади, органи місцевого самоврядування, військові адміністрації, складові сил оборони, підприємства, установи, організації всіх форм власності, а також на громадян, громадські об'єднання України та спрямовані на організацію і проведення заходів з підготовки України до оборони та ведення оборони у разі збройної агресії проти неї [115, с. 87]. У цьому разі поняття «сфери оборони» об'єднує весь комплекс повноважень, прав та обов'язків суб'єктів забезпечення оборони держави та засади їх діяльності.

Зазначене свідчить, що категорії «оборона» та «сфера оборони» співвідносяться між собою як суспільне явище та сукупність однорідних суспільних відносин, що регулюються правовими нормами.

Отже, оборона є доволі складним суспільним явищем, сутність якого включає сукупність різноманітних заходів, які здійснюються уповноваженими суб'єктами у мирний час та в особливий період. Суб'єктний склад забезпечення оборони є багатокomпонентною системою, кожний елемент якої має власний правовий статус. Предмет правового регулювання законодавства у сфері оборони спрямований на реалізацію заходів оборони, а отже, охоплює правовий статус суб'єктів (уповноважених на організацію, виконання, забезпечення, координацію, контроль) цих заходів, їх компетенцію, об'єкт (зміст самого заходу), процедури, а також правовий режим їх виконання. В цьому контексті варто зазначити, що ефективна реалізація як військового законодавства, так і законодавства у сфері оборони України спрямовані на забезпечення обороноздатності держави, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності, відсічі у разі збройної агресії або збройного конфлікту і досягнення воєнної безпеки як глобальної мети. Спроби такого розподілу мають теоретичне значення для вироблення підходу до класифікації законодавства у сфері оборони України та застосування його на практиці під час систематизації.

З точки зору ведення державної політики оборона є засобом досягнення стратегічних цілей діяльності держави, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету і територіальної цілісності. Формування та реалізація державної оборонної політики передбачають виконання суб'єктами забезпечення оборони визначених законом заходів у політичній, правовій, економічній, соціальній, воєнній, науковій, науково-технічній, інформаційній та інших сферах суспільного життя для підготовки до збройного захисту держави, її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Правовою основою для діяльності суб'єктів забезпечення оборони України та головним правовим засобом формування і реалізації державної оборонної політики має бути збалансована та структурована система ефективних нормативно-правових актів.

Отже, законодавство у сфері оборони безпосередньо спрямовано на ефективну реалізацію державної оборонної політики. Однак таких термінів як «державна оборонна політика» чи «державна політика у сфері оборони» немає в чинному законодавстві, що дещо ускладнює визначення обсягу предмета правового регулювання законодавства у сфері оборони України як основи для його подальшої систематизації. З огляду на зазначене виникає потреба розглянути формально визначені різновиди державної політики, на реалізацію яких спрямована дія законодавства у сфері оборони України.

Першою суперечністю, яка привертає увагу, є відсутність єдиного підходу до розмежування сфер національної безпеки і оборони як у науці, так і в законодавстві, що пов'язано з неоднаковим їх вживанням у текстах нормативно-правових актів. Так, Конституція України як Основний Закон, який має сприяти правовій визначеності, породжує суперечність через неоднакове використання лексичних конструкцій «сфери національної безпеки та оборони» у множині (пункт 17 частини першої ст. 106) та «сфера національної безпеки і оборони» в однині (частина друга ст. 107).

Своєрідною спробою розмежування сфер «національної безпеки» і «оборони» стало видання Класифікатора галузей законодавства України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 02 червня 2004 року № 43/5 [134], який на сьогодні є хоч і застарілим, але єдиним офіційним джерелом класифікації законодавства України. Основним завданням класифікатора по суті було створення стандарту в галузі класифікації актів законодавства, який давав би змогу охопити великий обсяг нормативного матеріалу та паралельно забезпечував інформаційний пошук і систематизацію законодавства. Як зазначає О. М. Рукосуєва, «важливим фактором побудови науково обґрунтованої системи класифікації є зв'язок класифікатора з загальними законами, які мають стати своєрідним каркасом будь-якої формуючої правової системи» [171].

Предмет правового регулювання, який прийнято вважати предметом військового законодавства, відповідно до класифікатора повністю охоплений законодавством у сфері оборони. За результатом детального критичного аналізу

класифікатора, В. В. Шульгін вказує на необхідність його значного оновлення та якісного опрацювання через цілковиту дисфункцію документа відносно системи нормативно-правових актів військової сфери. На думку автора, у класифікаторі «необґрунтовано відсутня узагальнена синтетична назва такої комплексної галузі національної системи законодавства як військове законодавство України, яка генетично пов'язана із зазначеною системою актів» [201, с. 211, 217].

Водночас нині все частіше як у наукових публікаціях, так і в публіцистичних статтях використовують словосполучення «сфера національної безпеки і оборони» як єдину сферу. Справді, з прийняттям Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, розробленого для адаптації безпекової сфери України до міжнародних стандартів, який охопив валову частку оборонних питань, чітка межа між сферою національної безпеки і сферою оборони почала зникати. В цьому контексті влучним є зауваження П. П. Богуцького, що законодавство про оборону має відповідати конституційним положенням про забезпечення національної безпеки та відповідному профільному закону, а правозастосування у сфері оборони має спиратися на вимоги, що стосуються не лише сфери оборони, а й національної безпеки [14, с. 23].

Основними у визначенні засад та принципів державної політики у сферах національної безпеки і оборони є Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01 липня 2010 року № 2411-VI (ст. 6) та Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII (ст. 3). Водночас зауважимо, що в першому законі їх розуміють як одну «сферу національної безпеки і оборони», а в другому – як дві сфери, що підтверджено формулюванням «державна політика у сферах національної безпеки і оборони». Як одну сферу («сферу національної безпеки і оборони») також трактує її Закон України «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05 березня 1998 року № 183/98-ВР. Третій різновид семантичного поєднання цих сфер визначено у ст. 2 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року № 794-VII, якою визначено повноваження уряду також в єдиній сфері – «сфері національної безпеки та обороноздатності».

Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII визначає, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямована на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та інших її напрямів.

Закон України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-XII визначає Міністерство оборони України центральним органом виконавчої влади, що забезпечує проведення в життя державної політики у сфері оборони (частина 1 ст. 10) (однак самого визначення терміна «державна політика у сфері оборони» чи його деталізації закон не містить), що не відповідає аналогічній нормі у Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII (в якому частина 1 ст. 15 визначає, що Міністерство оборони України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує «державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва» у мирний час та особливий період). Норми частини другої ст. 10 деталізують це завдання у формі участі Міністерства оборони України у формуванні та реалізації «державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, оборони і військового будівництва», підготовці проектів законодавчих та інших нормативних актів у сфері оборони, забезпеченні їх виконання у Збройних Силах України. Також закон визначає, що підготовка до оборони включає формування та реалізацію воєнної, воєнно-економічної, військово-технічної та військово-промислової політики держави.

Схожі норми містяться у Положенні про Міністерство оборони України, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 671. Міністерство оборони України визначено головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує «державну політику з питань національної безпеки у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва» у мирний час та особливий період.

Стратегія воєнної безпеки України, затверджена указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021, визначає шляхи досягнення цілей і реалізації пріоритетів «державної політики у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва». Водночас Стратегічний оборонний бюлетень України, схвалений рішенням Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року та введений у дію указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021, визначає основні напрями реалізації воєнної політики як ключової складової державної політики у сферах національної безпеки і оборони, спрямованої на забезпечення воєнної безпеки України. Реалізація воєнної політики України має відбуватися в ході виконання комплексу завдань і заходів із планування та організації оборони держави, досягнення стратегічних цілей розвитку сил оборони тощо. Виникає запитання: чи можна чітко розмежувати ці всі сфери? Вочевидь, ні. Однак всі вони спрямовані на досягнення єдиної глобальної мети – досягнення воєнної безпеки.

Неоднозначне нормативне закріплення стосується не лише розуміння «сфер національної безпеки і оборони», а й деталізації державної політики, яку формує і реалізує Міністерство оборони України як головний центральний орган виконавчої влади, що продемонстровано в таких нормативних приписах:

«з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва» – Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, Стратегія воєнної безпеки України, затверджена указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021;

«з питань національної безпеки у воєнній сфері, оборони і військового будівництва» – Закон України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-XII;

«з питань національної безпеки у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва» – Положення про Міністерство оборони України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 671.

Отже, простежується тавтологія (дублювання) понять, оскільки сфера оборони не може вміщати іншу (вужчу) сферу оборони. Таке розмежування

позбавлене жодного сенсу та не сприяє правовій визначеності. Крім того, неоднозначним є вживання словосполучень «воєнна сфера», «сфери оборони і військового будівництва» як різних сфер державної політики або об'єднання їх у різних комбінаціях. За логікою ці сфери стосуються забезпечення воєнної безпеки, а їх розподіл надалі не використаний і не деталізований у положеннях законодавства, що вказує на відсутність потреби в їх виокремленні.

Якщо спробувати умовно поділити ці три сфери державної політики, на наш погляд, критерієм їх поділу має бути предмет, тобто основні суспільні відносини, довкола врегулювання яких ці сфери утворені. На нашу думку, нормативною складовою воєнної сфери можна вважати нормативно-правові акти, які регулюють питання від оборонної доктрини (норми-начала), стратегій (визначально-установчі норми), концепцій (норми-принципи), до планів (норми – правила поведінки дій суб'єктів сфери оборони в конкретних умовах конкретного періоду), тобто спрямовані на формування державної політики у сферах національної безпеки і оборони. Нормативно-правовому регулюванню у сфері оборони здебільшого притаманний правосуб'єктний характер, що охоплює питання компетенцій, функцій, взаємодії суб'єктів сфери оборони у процесі забезпечення належного рівня обороноздатності держави, їх правового статусу, іншими словами, питання управління сферою оборони як у мирний час, так і в особливий період. Сферу військового будівництва переважно становить так зване «функціональне законодавство», що достатньо повно кодифіковано у Статутах Збройних Сил України та регламентовано низкою інших законів та підзаконних нормативно-правових актів, спрямоване на врегулювання питань організації та діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань держави, всебічного забезпечення їхньої життєдіяльності.

Принагідно зазначимо, що, крім забезпечення формування та реалізації державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сфері оборони і військового будівництва, Міністерство оборони України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади щодо забезпечення формування та реалізації державної промислової політики, державної військово-промислової

політики, державної політики у сфері оборонно-промислового комплексу, авіабудівній галузі, державної політики у сфері космічної діяльності. Таке розмежування викликає ще більше питань до доцільності поділу всіх цих політик на окремі сфери. Зокрема, державна військово-промислова політика, державна політика у сфері оборонно-промислового комплексу хоч і є окремими напрямками державної політики, але водночас і складовими державної політики у сфері оборони. Крім того, воєнна політика, військова кадрова політика, військово-технічна політика у сфері оборони визначаються як складові державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період. Також Міністерство оборони України в межах своїх повноважень бере участь у формуванні та/або реалізації ще цілої низки державних політик. Варто зауважити, що юридичну конструкцію «державна політика у сфері оборони» використано в тексті Положення про Міністерство оборони України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 671, лише один раз (підпункт 2 п. 10), де визначено повноваження Міністра оборони України щодо її формування.

Можна підсумувати, що аналіз норм чинного законодавства підтверджує відсутність єдиного підходу до розуміння понять «сфера національної безпеки» і «сфера оборони», «воєнна сфера», «сфери оборони і військового будівництва», їх розмежування, визначення змісту державної політики у сфері оборони, а це зумовлює необхідність приведення використання цих понять до єдиної уніфікованої форми через внесення змін до всіх законів та нормативно-правових актів, в яких виявлено порушення правової визначеності, і закріплення на рівні Закону України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-ХІІ дефініцій понять «сфера оборони» та «державна політика у сфері оборони України», а перелік інших політик, які є її складовими, – визначити на рівні Положення про Міністерство оборони України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 671. Такий розподіл може стати підґрунтям для визначення предмета правового регулювання

законодавства у сфері оборони України, його класифікації та подальшої систематизації.

Принагідно зазначимо, що до Верховної Ради України, на цей час внесено законопроект «Про внесення змін до статті 6 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» щодо удосконалення засад внутрішньої політики у сферах національної безпеки і оборони» від 07 серпня 2025 року № 13610 [132], відповідно до якого ст. 6 матиме нову назву: «Засади внутрішньої політики у сферах національної безпеки і оборони». Разом з тим, позитивною зміною можна вважати оновлення змісту ст. 6, який орієнтований на розвиток сектору безпеки і оборони та інтеграцію України в євроатлантичний правовий і безпековий простір.

В цьому ж контексті варто акцентувати увагу на науковій дискусії, яка виникла через розрізненість поглядів на обсяг понять «воєнна політика» та «державна політика у сфері оборони». Деякі науковці не відділяють воєнну політику від оборонної політики, вважаючи їх тотожними поняттями [177, с. 28], інші воєнну політику визначають як частину державної оборонної політики (або державної політики у сфері оборони) [31, с. 154]. Як зауважує П. П. Богуцький, єдність політики у сфері оборони та воєнної політики є неодмінною ознакою системності в забезпеченні воєнної безпеки. Спільною ознакою автор визначає відсіч збройної агресії як основний орієнтир формування і реалізації як оборонної, так і воєнної політики, відмінність, на його думку, полягає в інституційно-функціональній характеристиці діяльності певних суб'єктів публічного адміністрування (відповідно державного та військового управління) [13, с. 75].

Досліджуючи питання співвідношення понять «воєнна політика» та «державна політика у сфері оборони» В. В. Сокурєнко аргументує так: «оборона України ґрунтується на готовності та здатності органів державної влади, усіх ланок Воєнної організації України, органів місцевого самоврядування, єдиної системи цивільного захисту, національної економіки до переведення, за необхідності, з мирного на воєнний стан та відсічі збройної агресії, ліквідації збройного конфлікту, а також готовності населення і території держави до

оборони, водночас суб'єктами воєнної політики є суб'єкти забезпечення національної безпеки держави щодо запобігання воєнним конфліктам, організації та здійснення військового будівництва і підготовки Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, а також правоохоронних органів спеціального призначення, Державної спеціальної служби транспорту України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, тобто військових формувань та органів спеціального призначення» [191, с. 12]. Державну політику у сфері оборони автор пропонує розглядати як цілеспрямовану організовану діяльність публічної адміністрації, що реалізує свої повноваження, застосовуючи комплекс політичних, економічних, воєнних, соціальних, правових заходів із розроблення довгоцільових програм у сфері оборони з метою підвищення обороноздатності держави, забезпечення цілісності й недоторканості її території та кордонів [191, с. 16].

Водночас В. В. Сокурєнко ще у 2016 році запропонував розмежувати стратегії реформування національної безпеки України та національної оборони України та видати окремий підзаконний нормативно-правовий акт – «Концепцію розвитку сфери національної оборони України». Зміст цього документа мав би містити такі питання: завдання, функції та принципи розвитку сфери оборони; організація військово-політичного та адміністративного керівництва у сфері оборони; взаємодія суб'єктів забезпечення оборони; контроль та нагляд у сфері оборони; фінансове, матеріально-технічне, кадрове забезпечення сфери оборони [189, с. 14–15]. Такі пропозиції та підхід до розмежування питань безпеки й оборони, на наш погляд, доречні та обґрунтовані, спрямовані на нормативне закріплення принципів засад організації оборони, удосконалення питань керівництва та управління у сфері оборони, взаємодії її суб'єктів залежно від воєнно-політичної обстановки. На сьогодні у Стратегії воєнної безпеки України, затвердженій указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021, воєнну безпеку частково ототожнено із всеохоплюючою обороною, хоча ці два поняття різні за суттю та співвідносяться як мета (воєнна безпека) та засіб (всеохоплююча оборона). Зауважимо, що, наприклад, у США [216], Канаді

[209] та Грузії [214, ст. 7] стратегію національної оборони видають як окремий документ.

Коло вирішуваних у межах воєнної безпеки питань сягає за сферу питань оборонного і військово-політичного змісту. Сучасна воєнна безпека є результатом складної взаємозумовленості військових і невійськових способів реалізації національних інтересів, досягнення тактичних і стратегічних цілей соціальних систем [52, с. 126, 128]. У науковій доктрині воєнну (військову) безпеку розуміють як динамічну систему управління військово-політичною обстановкою з метою досягнення життєво важливих національних інтересів і національної безпеки країни через використання економічних, політичних, соціальних і, власне, військових ресурсів країни в локальному, регіональному та глобальному масштабах [11, с. 117]. Воєнна безпека України є однією із засадничих умов реалізації права Українського народу на самовизначення, збереження держави Україна та забезпечення її сталого розвитку на основі найвищих цінностей – демократії, верховенства права, свободи, гідності, безпеки і процвітання громадян усіх національностей. Головною метою Стратегії воєнної безпеки України, затвердженої указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 [158], є завчасно підготовлена та всебічно забезпечена всеохоплююча оборона України на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави.

Розглядаючи поняття «оборона» як важливу складову предмета цього дослідження, яке відповідно до Закону України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-ХІІ [150] визначено як систему різноманітних, у тому числі правових, заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захисту у разі збройної агресії або збройного конфлікту, окрему увагу варто приділити дослідженню змісту поняття «правових заходів». Принагідно відмітимо безпрецедентно важливе значення саме правових заходів у системі забезпечення оборони держави, які є першочерговими та утворюють нормативний фундамент для реалізації всіх інших оборонних заходів.

Наприклад, О. В. Козаченко розглядає зміст поняття «правові заходи» з точки зору таксономії (науки про принципи та способи класифікації й номенклатури складноорганізованих ієрархічних систем дійсності: органічного світу, об'єктів географії, геології, мовознавства, суспільства тощо; синонім понять «систематика», «класифікація») як окрему соціально-правову сутність і визначає їх як систему засобів та способів впливу, передбачених нормами права. Всі заходи правового підтипу, відповідно до підходу автора, можуть бути розділені на два класи: публічно-правові та приватноправові заходи [54, с. 255–257].

Нерідко в юридичній літературі правові заходи, поряд з правовими засобами, визначають як частину правового забезпечення [181, с. 40], яке, зокрема, включає систему нормативно-правових актів із регулювання відповідної сфери суспільних відносин, механізми правового впливу тощо. Якщо розглядати сферу оборони як частину публічного управління, яке за загальним правилом регулюють норми адміністративного права, то можна підсумувати, що правові заходи з оборони держави є здебільшого публічно-правовими, їм притаманний імперативний метод правового регулювання. Серед правових заходів організації та забезпечення оборони держави В. Й. Пашинський визначає такі: проведення необхідних наукових досліджень з адміністративно-правового забезпечення оборони держави; нормотворчу діяльність, розроблення і прийняття законодавчих актів та підзаконних нормативно-правових актів з питань оборони; організацію правової роботи з реалізації актів військового законодавства в діяльності суб'єктів забезпечення оборони держави [116, с. 71].

Схожу позицію щодо змісту правових заходів оборони висловлює В. В. Сокурєнко. Автор пов'язує їх з розробленням та ухваленням законів, указів і розпоряджень Президента України, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, а також нормативно-правових актів органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування та військового управління з питань оборони [192, с. 96]. Результат такої діяльності – уніфіковану та упорядковану систему законодавства у сфері оборони України – доцільно визнати правовим засобом формування та реалізації державної воєнної (оборонної) політики, предмет якої

має триєдину природу: запобігання виникненню воєнних конфліктів, підготовка держави до участі в них і застосування воєнної сили з метою захисту власних національних інтересів.

Це означає, що формалізовані правові механізми відіграють фундаментальну роль у процесі формування компетенції суб'єктів управління обороною держави та процедур прийняття управлінських рішень у межах реалізації воєнної (оборонної) політики держави. Отже, можна констатувати, що правотворча діяльність у сфері оборони України в цілому є правовим заходом формування та реалізації воєнної (оборонної) політики держави. Рівень організації такої діяльності значно впливає на якість її результатів і подальшу можливість ефективно регулювати суспільні відносини.

Сфера оборони як сфера публічного управління є елементом механізму забезпечення національної безпеки, а як сфера життєдіяльності суспільства – невід'ємною складовою життя всього Українського народу, що вказує на комплексний характер її нормативно-правового регулювання. Враховуючи цілісність та єдність оборонної діяльності держави в цілому, що на сьогодні втілюється у вигляді державної політики у сферах національної безпеки і оборони, розглянути нормативно-правове регулювання сферою оборони як окремої складової можливо, зокрема, за допомогою системного підходу та методу абстрагування. Лише після дослідження досвіду формування та розвитку законодавства у сфері оборони України, аналізу його сучасного стану та визначення особливостей, можна запропонувати науково обґрунтовані підходи до його систематизації.

Отже, законодавство у сфері оборони України ми розглянули за такими аспектами: 1) нормативним – сукупність нормативно-правових актів, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, які мають загальнообов'язковий характер у сфері оборони; 2) регулятивним – засіб врегулювання суспільних відносин, що виникають в процесі підготовки держави до збройного захисту та її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту; 3) інструментальним – правовий засіб

забезпечення оборони та воєнної безпеки; 4) управлінським – засіб реалізації державної воєнної (оборонної) політики.

Враховуючи вищевикладене, є усі підстави стверджувати, що законодавство у сфері оборони України – це частина національного законодавства України, норми якого спрямовані на регулювання та охорону суспільних відносин, що виникають в ході реалізації політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів держави з підготовки до збройного захисту та її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту з метою досягнення воєнної безпеки.

1.3. Формування, розвиток і сучасний стан законодавства у сфері оборони України

Формування сучасного законодавства у сферах національної безпеки і оборони розпочалося з моменту становлення України як незалежної суверенної держави. Безпрецедентне значення сталої сформованої високоефективної системи нормативно-правового забезпечення у цих сферах важко переоцінити, враховуючи сучасну воєнно-політичну ситуацію в Україні. За роки незалежності політичні прерогативи нашої держави змінювалися, що безпосередньо впливало і на зміну ключових напрямів у розвитку законодавства – від формування воєнної організації держави до її трансформації у сектор безпеки і оборони в межах євроатлантичної інтеграції. Зміни політичного керівництва, початок збройної агресії, часткова втрата територіальної цілісності, досвід гібридної війни та відсічі широкомасштабного вторгнення стали поштовхом до екстреної новелізації національного законодавства та його адаптування до нових викликів та загроз [71, с. 183].

Історію формування військового законодавства України досліджували Р. В. Алієв, Р. А. Калюжний, О. П. Котляренко, О. І. Кузьмук, М. М. Прохоренко, Ю. І. Руснак, В. Ф. Смолянюк, В. В. Топольницький, В. С. Чорний, В. В. Шульгін та ін. Дослідженню історичного розвитку процесу систематизації військового

законодавства, зокрема, присвячено праці Р. В. Алієва, Р. А. Калюжного, В. В. Шульгіна.

Так, В. В. Шульгін проаналізував історико-правові та нормотворчі особливості систематизації військового законодавства України протягом IX – початку XXI ст. на українських землях як етнічної держави, так і держав, які вплинули на його становлення, розвиток та сучасний стан, умовно визначив сім періодів його формування. Автор зазначає, що до XVII ст. приписи військового законодавства були лише вкраплені в акти загального законодавства; поява регулярного війська привела до інституційної систематизації у формі окремих військово-статутних актів. Єдина галузево-цільова систематизація військового законодавства відбулася у формі інкорпорації і тільки після систематизації загального законодавства у формі Зводу військових постанов 1839, 1859, 1869 років. Систематизація військового законодавства XX–XXI ст. охопила ще більшу сферу військово-адміністративних, військово-службових, військово-бойових, цивільно-військових суспільних відносин, але рудиментарний вплив Зводу військових постанов зберігся у військово-статутних та військово-кримінальних актах України [202, с. 27].

Власне бачення на періодизацію історичного розвитку систематизації військового законодавства висловили Р. А. Калюжний та Р. В. Алієв і запропонували виокремити чотири періоди: перший етап (XIV–XVIII ст.); другий етап (XIX – початок XX ст.); третій етап (із початку 20-х років XX ст. до 16 липня 1990 року); четвертий етап (із 24 серпня 1991 року) [49, с. 51].

Інтерес наукової спільноти до питань розвитку законодавства у сфері оборони України особливо активно почав зростати з моменту розгортання окупаційних дій з боку Російської Федерації ще у 2014 році. Реальна небезпека втратити суверенітет і територіальну цілісність вплинула на однозначний та безповоротний вибір Україною євроатлантичного вектору для свого подальшого розвитку, у тому числі з питань національної безпеки й оборони.

У ході ґрунтовного дослідження процесів формування та еволюції Воєнної організації та сектору безпеки і оборони України (1991–2012) О. І. Кузьмук

детально проаналізував формування правової основи діяльності Збройних Сил України й інших військових формувань, створення їх структурних елементів і відповідних систем управління та забезпечення. В межах дослідженого періоду, а саме з моменту проголошення незалежності Української держави, автор виокремлює три етапи від початку формування Воєнної організації України до трансформації її у сектор безпеки і оборони України: 1) розбудова Воєнної організації за критерієм силового пріоритету щодо евентуального воєнного противника (1991–1997); 2) приведення Воєнної організації у відповідність до змін у спектрі загроз та з розрахунку на здобуття членства в НАТО, тобто з урахуванням обмеженого суверенітету держави в умовах системи колективної безпеки (1998–2009); 3) трансформація Воєнної організації в сектор безпеки і оборони з урахуванням визначеного зовнішньополітичного курсу держави на європейську інтеграцію та неучасть у воєнно-політичних блоках чи союзах, з чітким акцентом на досягнення оборонної достатності (2010–2012), з яким пов'язано прийняття Стратегічного оборонного бюлетеня 2012 року [77, с. 372-376].

Процес становлення та розвитку сучасного законодавства у сферах національної безпеки і оборони В. Ф. Смолянчук, умовно, пропонує поділяти на два етапи: 1991–2014 рр. (імітаційний) та після 2014 року (сутнісний) [188, с. 163]. Другий етап збігається з періодом збройного конфлікту і додатково його можна розділити ще на три часові проміжки: 2014–2018 рр. (Антитерористична операція), 2018–2022 рр. (операція Об'єднаних сил), з 2022 року до цього часу (широкомасштабна збройна агресія). Зміни етапів характеризуються відповідними адаптаційними процесами у нормативно-правовому регулюванні сфер національної безпеки і оборони [71, с. 183].

Проголошення незалежності України [153] поклало початок для розбудови власної воєнної організації. Так, 24 серпня 1991 року Верховна Рада України ухвалила постанову «Про військові формування на Україні» № 1431-XII [130], якою передбачено підпорядкування українському парламенту всіх військових формувань, дислокованих на території республіки, та утворення Міністерства

оборони України. На цьому ж етапі почалося формування політико-правового механізму забезпечення національної безпеки і оборони суверенної України.

Особливостями початкового етапу формування національної системи нормативно-правового регулювання сфери оборони стали широке залучення радянських підходів до формування інституційної основи забезпечення національної безпеки, імітація оборонної активності легітимних збройних формувань, розвиток воєнної організації держави. Вважалося, що належний рівень воєнної безпеки України гарантуватиме національну безпеку в цілому [188, с. 163]. Цей етап заклав правовий фундамент для функціонування прототипу сектору безпеки і оборони та регулювання відносин у сферах національної безпеки і оборони: Верховна Рада України ухвалила «Концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України» від 11 жовтня 1991 року № 1659-XII [146], а також прийняла базові Закони України – «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-XII та «Про Збройні Сили України» від 06 грудня 1991 року № 1934-XII. До кінця XX ст. було прийнято низку законодавчих актів, якими врегульовано найважливіші питання організаційно-правового забезпечення розбудови інших військових формувань, питання мобілізації, цивільного захисту, захисту державного кордону, соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей. Крім того, 24 березня 1999 року прийнято закони України про затвердження чотирьох Статутів Збройних Сил України «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» № 548-XIV, «Про Статут гарнізонної та вартової служби Збройних Сил України» № 550-XIV, «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» № 551-XIV, «Про Стройовий статут Збройних Сил України» № 549-XIV. Особливо важливе значення мало прийняття Верховною Радою України Воєнної доктрини України, в якій вперше було задекларовано основоположні принципи і пріоритети воєнної політики.

На початку XXI ст. внаслідок обрання курсу на проведення політики євроатлантичної інтеграції в Україні набуло визнання поняття «сектор безпеки». Значні зміни у спрямованість розвитку питань безпеки і оборони спричинила

переорієнтація у 2010 році зовнішньополітичного курсу України, внаслідок якої було «згорнуто» курс вступу в НАТО на користь політики позаблоковості. Було прийнято важливі закони України у сферах національної безпеки і оборони: «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 року № 964-IV, «Про демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією і правоохоронними органами держави» від 19 червня 2003 року № 975-IV і «Про організацію оборонного планування» від 18 листопада 2004 року № 2198-IV. Ще одним важливим нормативно-правовим нововведенням євроінтеграційного гатунку стало періодичне оприлюднення Стратегії національної безпеки України.

Наступний етап розвитку законодавства у сферах національної безпеки і оборони розпочався зі збройної агресії у 2014 році, яка показала, що чинні закони України з питань безпеки і оборони не були розраховані на дію в умовах гібридної збройної агресії. Концептуальні засади, на яких базувалася система оборони України, переважно орієнтувалися на класичну конвенційну війну. Гібридна агресія, до якої вдалася Російська Федерація, потребувала нових нестандартних рішень, які б відповідали новим умовам [69, с. 101].

Підписання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованої Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII [155], та закріплення на конституційному [64] рівні стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в ЄС та НАТО зумовили необхідність досягнення Україною відповідних критеріїв у безпеково-правовій сфері.

Триваючий збройний конфлікт значно активізував оновлення законодавства, насамперед стосовно законодавчого супроводження процесів реформування Збройних Сил України, створення необхідних умов для адаптації законодавчих, концептуальних і доктринальних документів до стандартів НАТО. За декілька років були унормовані актуальні питання всебічного забезпечення проведення Антитерористичної операції та операції Об'єднаних сил, визначення правового статусу тимчасово окупованих територій, встановлення порядку

запровадження правового режиму воєнного стану, удосконалення порядку встановлення статусу учасника бойових дій, порядку застосування зброї, бойової техніки. Також забезпечено виконання норм міжнародного гуманітарного права, запровадження військової служби для іноземців, осіб без громадянства. Доленосними нормативними актами цього періоду стали закони України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII, «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 року № 2268-VIII, «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 року № 1702-IX, затвердження указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 Стратегії воєнної безпеки України [158] та введення в дію указом Президента України від 17 вересня 2021 року № 473/2021 рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» [156].

Відповідно до положень вступної частини Стратегічного оборонного бюлетеня України від 2021 року [156] «недосконалість законодавства України у сфері оборони» визначена актуальною проблемою функціонування сил оборони, що вказує на важливість удосконалення законодавства у сфері оборони в межах оборонної реформи в цілому.

Окрему увагу варто приділити історичному значенню Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. З його ухваленням процес трансформації сектору безпеки і оборони було виведено на новий рівень. Цей закон реалізував концептуальні погляди на формування, функціонування та взаємодію суб'єктів забезпечення національної безпеки і оборони за принципом комплексності. Як влучно зазначив П. П. Богуцький [14, с. 22], особливої уваги, наукового і прикладного вирішення потребує питання узгодження системи нормативно-правового регулювання у

сфері оборони України із загальними положеннями законодавства про національну безпеку.

Водночас В. П. Бочарніков, С. В. Свешніков та В. І. Пеньковський провели критичний аналіз положень Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII щодо їх повноти і несуперечливості з точки зору задоволення потреб нормативно-правового забезпечення у сфері воєнної політики України. На думку авторів, цей закон де-факто зводить державну політику із забезпечення національної безпеки до діяльності суб'єктів зі складу сектору безпеки і оборони України, тобто діяльності переважно силових структур держави, не розглядаючи інші складові національної безпеки (зовнішньополітичну, економічну, інформаційну, екологічну безпеку, кібербезпеку тощо), а також не враховує гібридний характер сучасних воєнних конфліктів. Зосередженість правових норм закону здебільшого на сферах діяльності суб'єктів зі складу сектору безпеки і оборони України автори вважають однобічною і неповною. Конструктивної критики зазнали норми-дефініції основних термінів, що неповно або неточно відображають суть означуваних понять. Особливу увагу приділено нетиповій структурі закону та порушенням логіки викладення основних положень, зокрема в контексті побудови сектору безпеки і оборони як системи, керівництва ним, організації планування у сферах національної безпеки і оборони тощо. Однією з головних помилок закону науковці визнали відмову від визначення напрямів державної політики з питань забезпечення національної безпеки, а також функцій забезпечення національної безпеки, спільних для усіх суб'єктів, які формують і реалізують державну політику у сфері національної безпеки. Як наслідок, у закон не увійшли правові норми, які зобов'язують державні органи оцінювати, аналізувати і прогнозувати стан безпеки у своїх сферах відповідальності [178].

Цілком виправданою, на наше переконання, є позиція попередніх авторів щодо беззаперечної єдності національної безпеки як необхідної умови існування незалежної держави та оборони як основного інструменту її забезпечення. Однак пріоритизація положень Закону України «Про національну безпеку України» від

21 червня 2018 року № 2469-VIII щодо регулювання питань оборони (як засобу забезпечення воєнної безпеки) над іншими складовими національної безпеки порушує такі принципи правотворчої діяльності як принцип системності, необхідності та обґрунтованості. Назва закону не повністю відповідає його змісту, зокрема, це виявляється через доволі поверхове регулювання всіх складових національної безпеки та перенесення акценту в бік регулювання оборонних питань. Можна стверджувати, що заявлений в назві закону предмет не розкритий, але водночас він охоплює деякі основоположні питання (засади), для врегулювання яких є окремий системний закон – Закон України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-XII.

В контексті зазначеного знаковою подією в історії розвитку законодавства у сфері оборони України могло б стати прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань національної безпеки і оборони щодо зміцнення демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України, удосконалення об'єднаного керівництва силами оборони держави та планування у сферах національної безпеки і оборони» (законопроект реєстр. № 4210) [131], який за результатами розгляду в першому читанні 16 лютого 2022 року прийнятий за основу Верховною Радою України. Законопроект розроблено з метою реалізації стратегічного курсу на набуття повноправного членства України в ЄС і НАТО завдяки створенню правової бази трансформації інституційної моделі оборони України за принципами та нормами держав – членів НАТО, а також визначенню правових засад демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України, військового керівництва та процедур оборонного планування, а також запровадженню комплексного підходу та оптимізації процесів планування у сферах національної безпеки і оборони. В ході роботи було надано пропозиції щодо внесення змін до 19 законів України, що дали б змогу усунути непослідовність, неточності й упущення у законодавстві, пов'язані з національною безпекою та обороною, що сприяло б встановленню правової визначеності, однозначному тлумаченню правових норм і зменшенню

порушень під час прийняття управлінських рішень. Однак станом на жовтень 2025 року цей законопроект залишався нереалізованим.

Період широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 року, характеризується запровадженням воєнного стану та фактичним початком воєнних (бойових) дій, а також введенням у дію актів надзвичайного правового регулювання, спрямованих на відсіч збройної агресії: Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022, затверджений Законом України від 24 лютого 2022 року № 2102-IX; Указ Президента України «Про загальну мобілізацію» від 24 лютого 2022 року № 65/2022 року, затверджений Законом України від 03 березня 2022 року № 2105-IX; Указ Президента України «Про Рішення Ради національної безпеки і оборони України від 24 лютого 2022 року «Про введення в дію плану оборони України та Зведеного плану територіальної оборони України» від 24 лютого 2022 року № 70/2022 року та ін.

Запровадження в Україні цих специфічних нормативно-правових актів активізувало практичну потребу постійного і невідкладного врегулювання законодавчо невирішених питань у сферах національної безпеки і оборони, що супроводжувалося прийняттям законодавчих актів в екстреному режимі. Так, у невідкладному порядку було прийнято низку законів та інших нормативно-правових актів, які регулюють суспільні правовідносини під час дії в державі воєнного стану. Було внесено зміни у Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII, яким визначено деякі поняття (тимчасово окупованої Російською Федерацією території України, гуманітарного коридору, деокупації, збройних формувань Російської Федерації, лінії зіткнення та ін.), а також особливості діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій у такому режимі. Також на підставі прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» від 21 квітня 2022 року № 2217-IX втратив чинність Закон України

«Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18 січня 2018 року № 2268-VIII [71, с. 185].

З початком широкомасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року виникла необхідність захисту окремих суспільних відносин під час дії воєнного стану від правопорушень, що привело до внесення численних змін у Кримінальний кодекс України. Значущим для організації взаємодії України із Міжнародним кримінальним судом стало прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо співробітництва з Міжнародним кримінальним судом» від 03 травня 2022 року № 2236-IX, відповідно до якого Кримінальний процесуальний кодекс України доповнено новим Розділом IX² «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом». Для врегулювання питань поведіння, розміщення, утримання та інших необхідних дій з військовополоненими був прийнятий Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо впорядкування питань, пов'язаних із військовополоненими в особливий період» від 24 березня 2022 року № 2158-IX, яким внесено відповідні зміни до Кримінально-виконавчого кодексу України та ряду законів України.

Також внесено безліч змін у закони України: «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-XII, «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII, «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-XII, «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 року № 1702-IX, «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII тощо. Врегульовано деякі питання виконання повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування в умовах воєнного стану (Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо функціонування державної служби та місцевого самоврядування у період дії воєнного стану» від 12 травня 2022 року № 2259-IX). Прийнято деякі нові закони України, наприклад:

«Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 03 березня 2022 року № 2114-IX, «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX, «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» від 22 травня 2022 року № 2265-IX, «Про міжнародне територіальне співробітництво України» від 24 квітня 2024 року № 3668-IX, «Про Військового омбудсмана» від 17 вересня 2025 року № 4603-IX, а також внесено зміни до законів, які регулюють діяльність складових сил оборони в частині удосконалення нормативно-правового регулювання їх участі у відсічі збройної агресії. Крім того, з метою реалізації цих законів було видано низку підзаконних нормативно-правових актів.

Отже, правова система України на цей час недостатньо пристосована до цілеспрямованої системної діяльності, орієнтованої на забезпечення цілей і завдань воєнної безпеки. Внаслідок цього сектор безпеки і оборони реалізує військові пріоритети переважно в контексті реагування на вже наявні загрози.

Статистика результатів нормопроектної роботи у сфері оборони станом на середину жовтня 2025 року, наведена на офіційному сайті Верховної Ради України (zakon.rada.gov.ua) [110] в рубриці «Юридична кваліфікація», демонструє загальний обсяг нормативного матеріалу «Законодавства про оборону» 13529 актів, з яких 591 – закони, серед них первинних законів – 115, з-поміж яких 67 законів про ратифікацію міжнародних угод або інших правочинів у галузі міжнародного права, 10 законів про затвердження або схвалення, 7 законів про припинення (денонсацію) угод з Російською Федерацією. Особливо активним нормопроекуванням було у період з 2014 до 2015 років, та упродовж 2022–2024 років. Ця статистика підтверджує широту правового регулювання сфери оборони України та високу інтенсивність її змін.

Узагальнюючи зазначене, можна дійти висновку, що становлення та історичний розвиток нормативно-правової бази з питань національної безпеки і оборони України нерозривно пов'язані зі змінами в геополітичному просторі,

зміною пріоритетів міжнародного безпекового співробітництва, триваючим реформуванням у сфері оборони з позиції демілітаризації держави та різкого переходу її функціонування в умови збройного конфлікту, що призвело до фактичної втрати територій у 2014 році та загрози втрати суверенітету і територіальної цілісності з 2022 року до сьогодні. Такі динамічні зміни в соціальному просторі, які становлять пряму загрозу існуванню держави Україна як незалежного утворення, зумовлюють необхідність безперервного удосконалення та оновлення законодавства, приведення його у стан спроможності до ефективного регулювання суспільних відносин з одночасним задоволенням потреб держави в захисті від загроз та забезпеченням при цьому прав та свобод людини і громадянина.

Важливою подією в історії національного законотворення стало прийняття Верховною Радою України 24 серпня 2023 року Закону України «Про правотворчу діяльність» № 3354-IX. Враховуючи перебування України фактично у стані війни, під час прийняття зазначеного закону було передбачено особливий порядок набрання ним чинності, який настає з дня, наступного за днем його опублікування, але вводиться в дію через один рік з дня припинення або скасування воєнного стану в Україні.

Однак, вже нині питанням реалізації норм цього закону достатньо уваги приділили авторитетні вітчизняні науковці. Зокрема, 03 квітня 2025 року в Інституті правотворчості та науково-правових експертиз НАН України проведено науково-практичний круглий стіл «Правотворча діяльність та забезпечення системності законодавства України в умовах євроінтеграції» [18], під час якого обговорено пріоритети розвитку правотворчої діяльності в Україні в контексті євроінтеграційних процесів з метою забезпечення системності і дієвості національного законодавства. Під час виступу Н. С. Кузнецова наголошувала, що «мова йде не про точкові зміни, а про системний скринінг чинного законодавства, адаптацію його до права ЄС і створення логічної структури законодавства, яка відповідатиме потребам держави, зокрема в умовах воєнного стану». Науковиця зазначила, що «наразі не йдеться про внесення змін до законів, а про побудову

цілісної архітектури законодавства – «скелету», на якому згодом будуть «нарощені м'язи» конкретних змін». Загалом цей захід був присвячений проблематиці розроблення Наукової концепції розвитку законодавства України. Під час обговорення окреслено структуру майбутньої концепції, яка включатиме: загальний блок (конституційне, безпекове, наукове та судове законодавство); блок публічного права (адміністративне, кримінальне, екологічне, економічне, фінансове право); блок приватного права (цивільне, інтелектуальна власність, трудове, соціальне, міжнародне приватне право тощо). Було наголошено на необхідності налагодження прямої комунікації з органами виконавчої влади для чіткого визначення вимог до формату і змісту наукової концепції. З метою підготовки Наукової концепції розвитку законодавства України Президія НАН України рішенням від 26 грудня 2024 року № 513 затвердила Концепцію Цільової програми наукових досліджень НАН України «Правотворчість в Україні: доктринальні засади, правове регулювання і практика здійснення» на 2025–2027 роки [66, с. 2]. Основними векторами цієї концепції визначені дослідження проблем правотворчості, системного прогнозування розвитку законодавства України та вироблення єдиних концептуальних засад систематизації нормативно-правових актів. З огляду на зазначене розроблення концептуальних засад розвитку законодавства у сфері оборони України, що увійде до складу національної концепції, на сьогодні є одним із пріоритетних завдань військово-юридичної науки.

Водночас актуальність вирішення проблеми системного упорядкування законодавства у сфері оборони підтверджує курс України в напрямі євроатлантичної інтеграції.

В контексті цих питань на Міністерство оборони України та Генеральний штаб Збройних Сил України покладено завдання щодо:

– вжиття заходів щодо кодифікації законодавства у сфері оборони (абзац третій підпункту «г» пункту 11 ст. 1 Указу Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 08 листопада 2019 року № 837 [147]);

– гармонізації законодавства України із законодавством держав – членів НАТО у сфері безпеки і оборони (Річна національна програма під егідою Комісії Україна – НАТО на 2021 рік, затверджена указом Президента України від 11 травня 2021 року № 189/2021 (ціль 5.1.1.));

– розроблення концепції адаптації нормативно-правових актів у сфері безпеки і оборони України у контексті євроатлантичної інтеграції на виконання Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 вересня 2022 року «Щодо дій України у відповідь на спробу Російської Федерації анексувати території нашої держави, з метою гарантування безпеки євроатлантичного простору, України та відновлення її територіальної цілісності»» від 30 вересня 2022 року № 679;

– аналізу законодавства у сфері безпеки й оборони на відповідність нормативно-правовим документам НАТО (в межах виконання цілі 5.1. «Забезпечення сумісності національного законодавства у сфері безпеки і оборони України з нормативно-правовими документами, зокрема міжнародними договорами, НАТО», на виконання Адаптованої Річної національної програми на 2024 рік).

Як підсумок зазначимо, що передумови систематизації законодавства у сфері оборони України, умовно, можна поділити на дві групи (історичного та політико-правового характеру), які пов'язані з:

– історичним розвитком держави – зміною безпекового середовища та впливом воєнно-політичних, економічних та соціальних факторів на стан суспільних відносин, чим була зумовлена необхідність модернізації законодавства у сфері оборони України;

– оновленням та формалізацією правотворчої діяльності в Україні в цілому і виконанням вимог щодо систематизації національного законодавства, розроблення Національної концепції розвитку законодавства України, визначених Законом України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX, а також вимог інших нормативно-правових актів щодо кодифікації, гармонізації та адаптації законодавства у сфері оборони України.

Сучасний стан нормативно-правового регулювання сфери оборони України характеризується динамічністю його розвитку та високою інтенсивністю внесення змін у зв'язку із введенням в Україні правового режиму воєнного стану. Це призводить до накопичення нормативно-правового матеріалу, появи суперечностей, дублювання, колізій, прогалин та законодавчих упущень, втрати єдності предмету правового регулювання нормативно-правових актів, що в цілому є порушенням системності законодавства. Такий стан справ, з одного боку, зумовлює необхідність комплексної систематизації законодавства у сфері оборони України, але з іншого – ускладнює цей вид правової діяльності, чим підтверджує особливу актуальність завдання з пошуку оптимальних способів її здійснення за сучасних безпекових умов та наявних ресурсів.

Висновки до розділу 1

1. Запропоновано систематизацію законодавства визначати як правову діяльність спеціально уповноважених та інших суб'єктів із приведення законодавства до внутрішньо узгодженої системи шляхом усунення суперечностей, дублювання, колізій, прогалин та законодавчих упущень, застарілих норм з метою забезпечення його ефективності, зручності і доступності користування, зміцнення законності у процесі регулювання та охорони суспільних відносин.

Встановлено, що найпоширенішими підходами до розуміння поняття «систематизація законодавства» є субстанційний та діяльнісний, що розкривають її зміст через змістово-матеріальний (результат) та організаційно-процедурний (діяльність) аспекти. Визначено, що систематизація законодавства охоплює види діяльності, які за своєю сутністю є правотворчістю (кодифікація, консолідація), і такі, що лише пов'язані з нею (облік, інкорпорація). За суб'єктом виконання систематизація законодавства поділяється на офіційну та неофіційну. З'ясовано, що систематизація законодавства орієнтована на розв'язання широкого кола завдань, провідною метою яких є підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин.

2. Законодавство у сфері оборони України є частиною національного законодавства України, норми якого спрямовані на регулювання та охорону суспільних відносин, що виникають в ході реалізації політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів держави з підготовки до збройного захисту та її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту з метою досягнення воєнної безпеки.

Законодавство у сфері оборони України пропонуємо розглядати як нормативну складову права воєнної безпеки, що є міжгалузевим системним утворенням, яке розкриває зміст права національної безпеки і військового права та має ознаки комплексної галузі законодавства.

Аналіз теоретико-правових підходів до визначення категорій «оборона» та «сфера оборони» дав змогу встановити співвідношення цих категорій як суспільного явища та сукупності однорідних суспільних відносин, що регулюються правовими нормами.

Проблематика чіткого визначення предметної сфери правового регулювання законодавства у сфері оборони України зумовлена відсутністю єдиного підходу до розуміння та розмежування понять: «сфера національної безпеки» і «сфера оборони», «воєнна сфера», «сфери оборони і військового будівництва», а також визначення змісту державної політики у сфері оборони, та потребує вирішення шляхом уніфікації цих понять через внесення змін до всіх законів та нормативно-правових актів, в яких виявлено порушення правової визначеності, та закріплення на законодавчому рівні дефініцій понять «сфера оборони» і «державна політика у сфері оборони України».

Зміст законодавства у сфері оборони України розкрито за такими аспектами:

- 1) нормативним – сукупність нормативно-правових актів, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, які мають загальнообов'язковий характер у сфері оборони;
- 2) регулятивним – регулятор суспільних відносин, що виникають у процесі підготовки держави до збройного захисту та її захисту в разі збройної агресії або

збройного конфлікту; 3) інструментальним – засіб забезпечення оборони та воєнної безпеки; 4) управлінським – засіб формування та реалізації державної воєнної (оборонної) політики.

3. Ретроспективний аналіз формування та розвитку законодавства у сфері оборони України дав змогу сформулювати основні передумови для його систематизації, які можна поділити на дві великі групи: 1) пов'язані з історичним розвитком держави; 2) політико-правового характеру, що викликано необхідністю систематизації законодавства у сфері оборони України та його адаптації до законодавства ЄС.

Сучасний стан законодавства у сфері оборони України характеризується високою динамікою його розвитку, збільшенням кількості нормативного матеріалу та появою суперечностей, дублювання, колізій, прогалин та законодавчих упущень, що зумовлено інтенсивністю внесення змін у чинне законодавство у зв'язку із введенням в Україні правового режиму воєнного стану та свідчить про необхідність його систематизації.

РОЗДІЛ 2

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

2.1. Поняття, ознаки, зміст і суб'єкти систематизації законодавства у сфері оборони України

Досліджуючи поняття й ознаки систематизації законодавства у сфері оборони України, насамперед треба опрацювати базові понятійно-категоріальні ряди цієї проблеми. У Тлумачному словнику української мови «поняття» визначено так: «1. Одна із форм мислення, результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності; поняття, на відміну від уявлень, відбивають суть речей. 2. Розуміння кимсь чого-небудь, що склалося на основі якихось відомостей, власного досвіду; думка про що-небудь, погляд на щось. Сукупність поглядів на що-небудь, рівень розуміння чогось» [123]. У словнику-довіднику «поняття» визначено як форму логічного мислення, що узагальнює повторюване і суттєве в речах та явищах, фіксує певні загальні властивості предметів дійсності» [186, с. 15].

Отже, найважливішим у понятті є виокремлення суттєвих ознак об'єкта дійсності, відображення сутності речей та явищ, фіксація певних загальних властивостей предметів дійсності. Ознаки можуть бути формальними, змістовними або сутнісними, але у понятті вони мають бути завжди, відображаючи його повноцінність. У Тлумачному словнику української мови «ознаку» визначено так: «1. Риса, властивість, особливість кого-, чого- небудь; те, що вказує на що-небудь, свідчить про щось; показник, свідчення. 2. Предмет, зображення і т. ін., що є знаком, символом, емблемою і т. інше чого-небудь. 3. За народними повір'ями, уявленнями – прикмета, що знаменує або провіщає що-небудь» [100].

Враховуючи вищевикладене, а також базуючись на визначеннях «систематизації законодавства», наведених у п. 1.1., та «законодавства у сфері

оборони України», зазначеного у п. 1.2. дисертації, є усі підстави стверджувати, що систематизація законодавства у сфері оборони України – це правова діяльність спеціально уповноважених та інших суб'єктів із приведення законодавства до внутрішньо узгодженої системи шляхом усунення суперечностей, дублювання, колізій, прогалин та законодавчих упущень, застарілих норм з метою забезпечення його ефективності, зручності і доступності користування, зміцнення законності у процесі регулювання та охорони суспільних відносин щодо здійснення політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів держави з підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Систематизація законодавства у сфері оборони України є комбінацією офіційної та неофіційної діяльності, що значно розширює її суб'єктний склад, порівняно із правотворчістю.

Неофіційні облік та інкорпорацію у сфері оборони України, результати яких не потребують формалізації, можуть проводити будь-які заінтересовані учасники суспільних відносин, спираючись на власні погляди та переконання у процесі систематизації нормативно-правових актів, адже регламентація цих процесів перебуває за межами правового регулювання правотворчої діяльності та ґрунтується лише на теоретико-методологічних засадах юридичної науки.

Водночас офіційна систематизація у сфері оборони України нерозривно пов'язана з правотворчою діяльністю, адже результатами консолідації і кодифікації є нові нормативно-правові акти, а процес їх підготовки – змістом самої систематизації. Щоб визначити особливості процесу систематизації законодавства у сфері оборони України, розглянемо її як складову правотворчої діяльності.

В енциклопедичній літературі як «правотворчість» розуміють напрям діяльності держави, пов'язаний з офіційним закріпленням норм права шляхом формування приписів, їх зміни, доповнення та скасування [8, с. 51]. Так, І. А. Сердюк розглядає «правотворчість» як етап процесу правоутворення, що заснований на соціально-правовому досвіді пізнавальної за змістом та правової за

формою юридично значущої діяльності уповноважених суб'єктів права [180, с. 76]. При цьому автор характеризує таку діяльність як вольову та процедурно-процесуальну, спрямовану на виявлення потреб та інтересів суспільства, закономірностей його розвитку та їх переведення на мову юридичних принципів і норм, які отримують зовнішнє вираження і закріплення в нормативно-правовому акті чи іншому джерелі об'єктивного права. На думку О. О. Кота і А. М. Колодія, «правотворчість» – це організаційно врегульована, особлива форма діяльності уповноважених суб'єктів, внаслідок якої потреби суспільного розвитку й вимоги справедливості набувають правової форми, що виявляється у певному джерелі права (нормативному акті, прецеденті, звичаї тощо) [68, с. 19–20].

Цілями правотворчої діяльності, крім безпосереднього розроблення проєктів нормативно-правових актів та їх прийняття (видання), додатково є планування нормопроектної роботи, ведення обліку нормативно-правових актів та правовий моніторинг. Комплекс цих заходів має циклічну природу, визначає зміст правотворчої діяльності та реалізується учасниками правотворчого процесу (склад яких визначено ст. 4 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX), до яких належать: суб'єкти правотворчої діяльності, суб'єкти правотворчої ініціативи, суб'єкти забезпечення правотворчої діяльності та заінтересовані особи.

Необхідність систематизації законодавства як умови його ефективності пов'язана із такою законодавчою вимогою до змісту нормативно-правового акта, як узгодженість його змісту з іншими нормами права, передбаченою ст. 34 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. При цьому ця вимога до змісту нормативно-правового акта впливає з визначеного у ст. 3 цього закону принципу системності, за яким правотворча діяльність має гарантувати узгодженість правових норм між собою та відповідність нормативно-правових актів нижчої юридичної сили актам вищої юридичної сили, пріоритетність правових норм спеціального законодавства над правовими нормами загального законодавства, забезпечувати своєчасне прийняття

(видання) підзаконних нормативно-правових актів на виконання норм законів України [183, с. 5].

На переконання А. І. Граціанова, систематизація законодавства, завдяки виявленню причин суперечностей чи невідповідностей у нормативному регулюванні і пошуку способів їх усунення, сприяє ефективній правотворчій діяльності і практичному використанню норм права, у тому числі полегшує пошук необхідних норм та забезпечує їх правильне тлумачення [32, с. 104].

Розглядаючи систематизацію законодавства у сфері оборони України як невід'ємний елемент правотворчої діяльності, варто наголосити, що профільний закон України не містить ані визначення, ані класифікації її видів (форм, способів). Окремі згадки про «систематизацію» у лексичних конструкціях нормативних приписів Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-ІХ дають підстави вважати досягнення системності законодавства України однією з пріоритетних цілей прийняття зазначеного закону, однак при цьому методологічною основою для вибору практичних шляхів систематизації національного законодавства все ще залишається наукова доктрина.

Систематизація законодавства у сфері оборони України як невід'ємний елемент правотворчої діяльності має свої принципи, цілі і суб'єктний склад.

В юридичній літературі принципи систематизації законодавства запропоновано класифікувати на загальні принципи правотворчості, які вбирають у себе основні риси загальних принципів права, та специфічні принципи, притаманні певній формі систематизації. Загальні принципи правотворчості чітко визначені у ст. 3 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-ІХ. До них належать: 1) верховенства права, що включає принципи законності, юридичної визначеності, запобігання зловживанню повноваженнями, рівності перед законом та недискримінації, доступу до правосуддя тощо; 2) пріоритетності утвердження та забезпечення прав і свобод людини, дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини; 3) демократичності; 4) пропорційності; 5) необхідності та обґрунтованості;

б) системності; 7) наукового забезпечення; 8) ресурсної забезпеченості. Серед специфічних принципів систематизації законодавства можна виокремити такі: повнота, доцільність, оперативність, безперервність, професіоналізм здійснення систематизації, об'єктивність і плановість [183, с. 41–42].

Цілі систематизації, як правило, виникають із проблем, з якими стикаються суспільство і держава на певному етапі розвитку, та необхідності їх вирішення правовими засобами, тобто зміна або поява нових правовідносин зумовлюють системний перегляд законодавства. На підтвердження цієї тези звернемося до положень Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX у частині регламентації такої новели законодавства, як первинний закон – закон, який системно регулює сферу суспільних відносин. Такий закон приймається у таких випадках: виникнення нової сфери суспільних відносин (наприклад, Закон України «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 року № 1702-IX); суттєвої зміни суспільних відносин, врегульованих законом (наприклад, Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII); упорядкування або систематизації інших первинних законів (наприклад, Закон України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, з прийняттям якого втратила чинність низка законів); виникнення потреби за результатами правового моніторингу. Окремо в законі як вид первинного закону, що створюється внаслідок систематизації норм права, розглянуто «кодекс». В цьому контексті варто зауважити, що положення Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX не розкривають сутності форм і способів систематизації законодавства, не регламентують порядок її проведення та не висувають вимог до результатів такої діяльності. Єдиним продуктом систематизації, щодо якого закон встановлює певні техніко-юридичні та процедурні правила, є саме кодекс. Водночас у законі цілий розділ присвячено питанню ведення обліку нормативно-правових актів та їх державній реєстрації.

Зміст систематизації законодавства у сфері оборони України як складової правотворчої діяльності ми пропонуємо розглядати як алгоритм певних дій, які, на нашу думку, умовно можна згрупувати у декілька етапів. Цей процес має циклічну природу [107, с. 182–184] (в енциклопедичній літературі «цикл» тлумачиться так: 1. Сукупність взаємопов'язаних явищ, процесів, робіт, яка створює закінчене коло дій протягом певного проміжку часу. 2. Послідовний ряд чого-небудь. 3. Певна група наук, дисциплін, об'єднаних за яким-небудь загальним принципом [21, с. 1583]). Водночас, етапи можуть проходити або повний, або скорочений цикл, в залежності від передумов та мети проведення систематизації.

I. Підготовчий етап. Постановка завдання: 1) виявлення проблеми у практиці реалізації нормативно-правових актів (у тому числі за результатами проведення правового моніторингу) та пошук шляхів її вирішення; 2) надання пропозицій щодо вирішення виявлених проблем, у тому числі шляхом систематизації законодавства; 3) прийняття управлінського рішення щодо необхідності проведення систематизації законодавства (може бути і першим кроком) та визначення відповідальних виконавців; 4) внесення пропозицій або змін до плану правотворчої діяльності або плану проведення правового моніторингу (у разі потреби); 5) постановка завдання, визначення мети, завдань, об'єктів та способів систематизації.

II. Аналітичний етап. Надання пропозицій за результатами: 6) визначення методології систематизації в кожному окремому випадку, а також обрання способів та техніко-юридичних засобів систематизації, відбір нормативно-правових актів, планування проведення правового моніторингу з детальним описом кожного підетапу та вибором інструментів; 7) правовий моніторинг законодавства, тобто оцінка на відповідність його дієвості в сучасних умовах розвитку держави і суспільства, визначення відповідності нормативно-правового акта сучасним запитам на регулювання дійсних (реальних) суспільних відносин. Оцінювання проводять за юридичним критерієм щодо якості форми закону, так і за соціальним (соціально-політичним) щодо ефективності його змісту. Іншими словами, в кожному конкретному випадку правовий моніторинг мають планувати

за індивідуально визначеним переліком критеріїв і показників, які дадуть змогу оцінити спроможність правових механізмів, закладених у нормативно-правовому акті (або актах) з проблемного питання, досягти мети (результативності) прийняття цього акта (актів); 8) за результатами аналітичної роботи підготовка відповідного звіту з пропозиціями щодо способів вирішення проблемного питання та досягнення мети систематизації; 9) внесення пропозицій щодо необхідності розроблення проєктів нормативно-правових актів.

III. Прийняття рішення. Розроблення проєктів нормативно-правових актів: 10) прийняття управлінського рішення щодо розроблення проєктів нормативно-правових актів, внесення змін до плану правотворчої діяльності, визначення відповідальних виконавців; 11) розроблення відповідних концепцій проєктів нормативно-правових актів (у разі потреби); 12) розроблення проєктів нормативно-правових актів шляхом систематизації.

IV. Прийняття (видання) нормативно-правового акта: 13) можливими варіантами результатів є: внесення змін до нормативно-правового акта (актів); скасування норми (норм) або нормативно-правового акта (актів); прийняття у новій редакції нормативно-правового акта (актів); прийняття (видання) нового нормативно-правового акта (актів).

V. Заключний етап. Моніторинг та контроль: 14) правовий моніторинг реалізації прийнятих (виданих) нормативно-правових актів.

Отже, процес систематизації законодавства нерозривно пов'язаний із правовим моніторингом, який у сучасній вітчизняній правовій доктрині розглядають як потужний інструмент забезпечення якості й ефективності нормативно-правових актів і практики їх реалізації, що дає змогу з'ясувати сучасний стан нормативно-правових актів, оцінити якість та ефективність правового регулювання, виявити детермінанти, що впливають на їх фактичне втілення [55, с. 28]. Сучасні українські дослідники як правовий моніторинг розуміють вид правового контролю, який полягає у реалізації сукупності засад, підходів, принципів та методів з метою отримання знань про якість та ефективність нормативно-правових актів, норм права, що у них викладені,

реалізацію їх у правових відносинах, удосконалення нормативно-правових актів, правореалізаційної практики, правової системи у цілому [56, с. 98]. Основні положення щодо проведення правового моніторингу визначені в розділі XII Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. Як правовий моніторинг закон розуміє систематичну комплексну контрольну діяльність, спрямовану на відстеження, аналіз та оцінку реалізації прийнятих нормативно-правових актів.

Правовий моніторинг у сфері оборони України є видом правового контролю, який розуміють як сукупність засад, підходів, принципів і методів, які застосовуються з метою отримання знань про якість та ефективність нормативно-правових актів, норм права, що у них викладені, реалізацію їх у правових відносинах, підвищення якості й ефективності нормативно-правових актів, що врегульовують систему політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту. Для сфери оборони України найбільш прийнятним для застосування є широке розуміння правового моніторингу, що передбачає як загальний моніторинг, який охоплює реалізацію усієї системи нормативно-правових актів, так і точковий моніторинг, у процесі якого з'ясовують якість та ефективність реалізації конкретного нормативно-правового акта, його певної частини або частин, окремих норм права, оскільки оборона України є надзвичайно масштабним та системним політико-правовим явищем [125, с. 151–152].

Отже, з огляду на важливість систематизації на сучасному етапі розвитку системи національного законодавства вбачаємо за необхідне доповнити Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX відповідним розділом, який би визначив поняття, принципи, форми та способи систематизації законодавства, окреслив основні положення і закріпив обов'язок її проведення. Додатково потрібно визначити завдання для центральних органів виконавчої влади щодо правового моніторингу шляхом внесення відповідних змін у Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня

2011 року № 3166-VI (ст. 7 доповнити пунктом такого змісту: «проведення моніторингу реалізації нормативно-правових актів»).

Розглянемо суб'єктний склад, уповноважений на проведення офіційної систематизації законодавства у сфері оборони України. До нього належать лише визначені чинним законодавством, зокрема Законом України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX, суб'єкти. Поділ правотворчих повноважень відбувається на основі конституційного принципу поділу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову та принципу законності, відповідно до якого органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України.

Суб'єктами офіційної систематизації у сфері оборони України, за результатами якої приймають (видають) нормативно-правові акти, можуть бути всі суб'єкти правотворчої діяльності, до компетенції яких відповідно до чинного законодавства належать питання оборони: Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, міністерства, Верховна Рада Автономної Республіки Крим, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, міністерства Автономної Республіки Крим, інші державні органи, голови місцевих державних адміністрацій та керівники структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, органи місцевого самоврядування, обласні та районні військові адміністрації, обласні та районні військово-цивільні адміністрації [87, с. 1093].

Офіційну систематизацію законодавства у сфері оборони України як важливу складову правотворчої діяльності за загальним правилом мають здійснювати у порядку, передбаченому Законом України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX, за виключенням певних особливостей, зумовлених специфікою деяких нормативно-правових актів у сфері оборони України. Порядки підготовки нормативно-правових актів у сфері оборони залежать від виду самого акта та на момент проведення дослідження регламентовані такими документами: Законом України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX (не введено в дію), Регламентом

Верховної Ради України, затвердженим Законом України від 10 лютого 2010 року № 1861-VI, Регламентом Кабінету Міністрів України, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 18 липня 2007 року № 950, Положенням про порядок підготовки та внесення проектів актів Президента України, затвердженим указом Президента України від 15 листопада 2006 року № 970/2006; наказами міністерств, іншими відомчими нормативно-правовими актами тощо.

Отже, правотворчими повноваженнями у сфері оборони України наділено широке коло суб'єктів, однак у межах нашого дослідження зосередимо увагу на організації правотворчої діяльності в Міністерстві оборони України – основному органі в системі центральних органів виконавчої влади, який забезпечує формування та реалізацію державної політики з питань національної безпеки у війсьній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період.

Міністерство оборони України розробляє проекти законів України, які вносяться на розгляд Верховної Ради України в порядку законодавчої ініціативи Президентом України [142] та Кабінетом Міністрів України, а також акти Президента України та Кабінету Міністрів України. В межах своїх повноважень Міністерство оборони України видає накази [139]. Якщо накази містять одну або більше норм, що зачіпають права, свободи, законні інтереси і стосуються обов'язків громадян та юридичних осіб, такі накази підлягають обов'язковій державній реєстрації [138]. Накази Міністерства оборони України, які відповідно до закону є регуляторними актами, готують з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11 вересня 2003 року № 1160-IV.

Статистика результатів нормопроектної роботи у сфері оборони станом на початок жовтня 2025 року, наведена на офіційному сайті Верховної Ради України в рубриці «Юридична кваліфікація», демонструє загальний обсяг нормативного матеріалу «Законодавства про оборону» – 13529 актів (з яких 591 закон), Найбільше з цих актів 4665 видав Кабінет Міністрів України, третину від всього обсягу. Міністерства видали 25 % від загальної кількості актів – 1846, з них

1706 видало Міністерство оборони України. Такі цифри дають підстави вважати, що саме Міністерство оборони України є основним суб'єктом правотворчої діяльності у сфері оборони.

Крім того, Міністерство оборони України видає інші акти, які є службовими або регулюють питання внутрішньої діяльності міністерства і Збройних Сил України загалом. З питань забезпечення організаційних заходів в апараті Міністерства оборони України Міністр видає директиви, а з питань реформування та розвитку Збройних Сил та Державної спеціальної служби транспорту, їх бойової і мобілізаційної готовності, готовності Державної спеціальної служби транспорту до виконання завдань за призначенням, оперативної та бойової підготовки, підготовки особового складу Державної спеціальної служби транспорту, здійснення організаційних заходів та інспектування – спільні з Головнокомандувачем Збройних Сил України та Головою Адміністрації Державної спеціальної служби транспорту накази і директиви.

Серед завдань Міністерства оборони України в контексті формування та реалізації державної політики з питань національної безпеки у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва у мирний час та особливий період визначені забезпечення нормативно-правового регулювання у підконтрольних сферах [139] та узагальнення практики застосування законодавства, розроблення пропозицій щодо його вдосконалення та внесення в установленому порядку проєктів законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України на розгляд Президентіві України та Кабінету Міністрів України [160]. Наведені завдання, безумовно, є елементами правотворчої діяльності, однак на цей час їх виконання у системі Міністерства оборони України на належному рівні не організовано, функціонально розосереджено по різних структурних підрозділах та здебільшого позбавлено участі наукової спільноти.

До системи Міністерства оборони України входять: Апарат Міністерства оборони України, Генеральний штаб Збройних Сил України, Головне управління розвідки, Державна спеціальна служба транспорту, Сухопутні війська, Повітряні Сили, Військово-Морські Сили, Десантно-штурмові війська, Сили спеціальних

операцій, Сили територіальної оборони, Сили безпілотних систем, Сили підтримки, Сили логістики, Медичні сили, Війська зв'язку та кібербезпеки [109].

Більшість структурних підрозділів за напрямом своєї діяльності уповноважені на участь у розробленні проєктів законів України, актів Президента України, Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, їх погодження та супроводження в установленому порядку, узагальнення практики застосування законодавства з питань, що належать до їх компетенції, та розробленні пропозицій щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, підзаконних нормативно-правових актів.

Генеральний штаб Збройних Сил України в межах своєї правотворчої компетенції розробляє проєкти наказів і директив Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України з питань оборони, обліковує та зберігає накази і директиви Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. Генеральний штаб узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо його вдосконалення, а також проєкти законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, наказів і директив Міністерства оборони України, наказів і директив Міністра оборони України, наказів та директив Головнокомандувача Збройних Сил України, наказів і директив Генерального штабу [151].

Департамент юридичного забезпечення Міністерства оборони України як головний підрозділ серед юридичних служб системи Міністерства оборони України у своїй діяльності керується нормами Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2008 року № 1040 [133] та Положення про Департамент юридичного забезпечення Міністерства оборони України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 10 червня 2020 року № 190 [137].

Аналіз норм Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, затвердженого постановою Кабінету Міністрів

України від 26 листопада 2008 року № 1040 [133], дає підстави вважати, що юридична служба є основним підрозділом органу державної влади у сфері правотворчої діяльності. Для систематизації нормативно-правових актів у визначеній сфері юридична служба має обліковувати акти законодавства і міжнародні договори України, забезпечувати їх підтримання у контрольному стані та зберігати, збирати інформацію про офіційне оприлюднення актів законодавства у друкованих виданнях. Юридична служба наділена відповідними повноваженнями, що становлять зміст правового моніторингу.

Департамент юридичного забезпечення Міністерства оборони України наділений всією повнотою повноважень юридичної служби органу виконавчої влади. З огляду на зазначене відповідно до Положення про Департамент юридичного забезпечення Міністерства оборони України, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 10 червня 2020 року № 190, основними завданнями департаменту є планування та координація законопроектної і нормотворчої роботи Міністерства оборони України, за результатами узагальнення практики застосування законодавства з питань, що належать до компетенції Міністерства оборони України, а також надання керівництву пропозицій щодо удосконалення законодавчих і підзаконних актів. Департамент розробляє проекти законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, а також наказів Міністерства оборони України з питань, що належать до компетенції департаменту. Водночас департамент організовує роботу і бере участь у розробленні в Міністерстві оборони України проектів законів України, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, а також наказів Міністерства оборони України з питань, що належать до компетенції Міністерства оборони України, проводить юридичну, гендерно-правову й антидискримінаційну експертизу таких актів, узагальнює інформацію про практику застосування законодавства у воєнній сфері, сферах оборони і військового будівництва, надає пропозиції з його удосконалення, проведення в межах компетенції заходів з адаптації законодавства до права ЄС у визначених сферах.

Департаменту підпорядковане та підконтрольне Головне управління військової юстиції, що відповідно до Положення про Головне управління військової юстиції, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 18 липня 2023 року № 412 (в редакції наказу Міністерства оборони України від 30 травня 2025 року № 352) [135], крім претензійно-позовної роботи, уповноважене аналізувати й узагальнювати результати позовної роботи в Міністерстві оборони України, практики застосування судами та іншими державними органами законодавства у відносинах, стороною (третьою особою) в яких є Міністерство оборони України, готувати за їх результатами статистичну звітність, аналітичні матеріали та рекомендації. Крім того, Головне управління бере участь у розробленні і погодженні проєктів законодавчих та інших нормативно-правових актів за напрямом діяльності управління, зокрема щодо розвитку системи військової юстиції.

Незважаючи на те, що кожен підрозділ у системі Міністерства оборони України є учасником правотворчої діяльності з питань, що належать до їх компетенції, у виконанні функції збирання інформації про практику застосування законодавства з питань правового і соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей ключовими підрозділами є: Департамент соціального забезпечення, Управління по роботі зі зверненнями громадян та доступу до публічної інформації, Центральне управління захисту прав військовослужбовців та ін.

Отже, з огляду на зазначене можна стверджувати, що система Міністерства оборони України досить розгалужена за структурою та багатовекторна за напрямками діяльності, однак кожен її структурний підрозділ безпосередньо чи опосередковано бере участь у правотворчій діяльності, зокрема з узагальнення практики застосування законодавства, планування законотворчої та нормотворчої роботи, розроблення проєктів нормативно-правових актів відповідно до напрямів діяльності.

На сьогодні основним підрозділом, на який покладено обов'язок координації та контролю за процесом нормотворчої діяльності у системі

Міністерства оборони України є Департамент юридичного забезпечення Міністерства оборони України. Однак чисельності підрозділу, відповідального за правотворчу діяльність у департаменті, критично не вистачає для забезпечення професійного й ефективного супроводження цього процесу за Міністерство оборони України та Збройні Сили України.

Нині систематизація нормативно-правових актів у Департаменті юридичного забезпечення Міністерства оборони України відбувається у вигляді неформального електронного обліку – веденням Довідника наказів Міністерства оборони України, у якому на постійній основі оновлюється інформація про актуальний стан цих актів. Облік ведеться у хронологічному порядку та є різновидом карткового обліку. Довідник вміщує інформацію про основні реквізити наказів, факти внесення до них змін або їх скасування. Текстів наказів у Довіднику немає, за зберігання та систематизацію їх оригіналів відповідає Департамент інформаційно-організаційної роботи і контролю Міністерства оборони України. Крім того, цей департамент здійснює моніторинг та контролює стан виконання в Міністерстві оборони України законів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства оборони України тощо [136].

Додатково облік та своєрідна інкорпорація наказів Міністерства оборони України, інших керівних документів, правових актів та методичних матеріалів здійснюється на офіційному сайті Міністерства оборони України в розділі «Нормативно-правова діяльність» (<https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza>) [109], однак побудова бази сайту за сферами діяльності і типами документа не вирішує проблеми нагромадження нормативного матеріалу, що значно ускладнює пошук потрібного акта. Доцільно нормативно-правову базу відділити від інших актів, які не містять норм права, та згрупувати нормативно-правові акти за предметними напрямками і суб'єктами підготовки цих актів.

Серед негативних аспектів практики обліку законодавства у сфері оборони України у системі Міністерства оборони України можна виокремити відсутність єдиної інформаційно-аналітичної системи, яка б містила не тільки реквізити, а й

актуальні тексти всіх нормативних і правових актів з питань оборони, підготовлених всередині системи Міністерства оборони України та іншими суб'єктами правотворчої діяльності. Доречно розробити внутрішньовідомче програмне забезпечення, яке б полегшило пошук та доступ до нормативного матеріалу не тільки юристам, а й усім співробітникам системи Міністерства оборони України. Розподіл нормативно-правових актів за інститутами або конкретними питаннями правового регулювання, за суб'єктами підготовки проєктів актів, можливість пошуку за ключовими словами, доступ до результатів узагальнення судової практики та інші корисні опції значно оптимізували б роботу підрозділів і підвищили рівень професіоналізму кадрів системи Міністерства оборони України. Цікавим прототипом такого програмного забезпечення можна вважати онлайн-програму ActiveLex [215] (проєкт «Військовий юрист»), позиціоновану як інформаційно-аналітичну систему, що включає: відомчі накази, інструкції, положення, затверджені Міністерством оборони України та Генеральним штабом Збройних Сил України, окремими армійськими підрозділами і формуваннями; рішення судів України з розгалуженою системою пошуку; правові позиції Верховного Суду; зразки процесуальних документів тощо. Однак ця система має декілька негативних аспектів: по-перше, функціонує переважно на комерційній основі і дає доступ всім зовнішнім користувачам, тому більше орієнтована на військових адвокатів, ніж на юристів системи Міністерства оборони України; по-друге, ідея внутрішнього наповнення бази хоч і має великий потенціал до розвитку, втім, на цей час містить прогалини та потребує значного доопрацювання.

До сфери управління Міністерства оборони України та Збройних Сил України входить система вищих військових навчальних закладів, військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти та науково-дослідних установ, уповноважених на виконання функцій суб'єктів забезпечення правотворчої діяльності.

З огляду на зазначене можна зробити висновок, що Міністерство оборони України є повноцінним учасником правотворчої діяльності, поєднуючи функції

суб'єкта правотворчої діяльності (видає власні нормативно-правові акти у формі наказів і директив), суб'єкта правотворчої ініціативи (розробляє проекти законів та підзаконних актів Президента України та Кабінету Міністрів України) та суб'єкта забезпечення правотворчої діяльності (має власний кадровий та матеріально-технічний потенціал для виконання завдань наукового, юридичного, експертного, консультативного, технічного й інших видів забезпечення правотворчого процесу).

Отже, виконання вимог Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX та перехід державних органів на нові «нормотворчі стандарти» потребують значної трансформації засад (інституційної та нормативної) ведення правотворчої діяльності в системі Міністерства оборони України [72, с. 50].

Особливий внесок у контексті просування ініціативи щодо створення підрозділу забезпечення правотворчої діяльності в Міністерстві оборони України, своєчасність та перспективність якої ми визнаємо, належить О. П. Котляренку. Найприйнятнішим варіантом вирішення цього питання науковець вбачає створення Науково-методичного центру забезпечення правотворчої діяльності Міністерства оборони України, підпорядкованого Департаменту юридичного забезпечення Міністерства оборони України. До функціоналу центру автор пропонує включити: 1) планування правотворчої діяльності Міністерства оборони України; 2) підготовку проектів нормативно-правових актів; 3) розроблення проектів документів публічної політики; 4) проведення експертиз проектів нормативно-правових актів; 5) правовий моніторинг нормативно-правових актів; 6) ведення обліку нормативно-правових актів Міністерства оборони України [70, с. 65].

Розглядаючи законодавство у сфері оборони України як засіб формування та реалізації воєнної (оборонної) політики та інструмент прийняття управлінських рішень, варто звернути увагу на погляди О. М. Поліщука, С. В. Свешнікова та В. П. Бочарнікова щодо побудови системи аналітичної підтримки формування воєнної політики України в частині інституційного забезпечення. Науковці

обґрунтовують доцільність і раціональність поєднання наукової та аналітичної роботи у процесі прийняття управлінських рішень з огляду на те, що незважаючи на первинність аналітичної роботи як інструменту вивчення, перетворення й осмислення інформації для прийняття рішень, методи, які вона застосовує, створені та апробуються завдяки саме науковій роботі [121, с. 334].

Керуючись системним методом дослідження щодо формування воєнної політики, автори виокремили принципи роботи аналітичного центру [121, с. 333–336], які можна адаптувати і покласти в основу ведення правотворчої діяльності Міністерства оборони України, а саме: об'єктивності, всебічності і конкретно-історичного підходу до всебічного глибокого аналізу ефективності реалізації законодавства у сфері оборони України; конкретності й інформованості про вибір даних для аналізу; повноти, комплексності і системності для забезпечення збалансованості та всебічності опрацювання всіх значущих чинників, що впливають на ефективність реалізації законодавства у сфері оборони України; прогностичності щодо довгостроковості та далекоглядності результатів правотворчої діяльності та реалізації законодавства у сфері оборони України; оперативності і безперервності процесу аналізу ефективності реалізації законодавства у сфері оборони України; верифікації щодо зіставлення оцінок і прогнозів розвитку законодавства у сфері оборони України та ступеня його ефективності на практиці.

На наш погляд, ідея побудови структурно-функціональної моделі Центру забезпечення правотворчої діяльності Міністерства оборони України має базуватися на структурному поєднанні та функціональній взаємодії трьох блоків: наукового, нормопроектного та аналітичного. Серед основних завдань наукового блоку можна визначити: а) розроблення проєктів документів публічної політики; б) наукове супроводження (проведення наукової експертизи) правотворчої діяльності; в) наукове забезпечення правового моніторингу. Нормопроектний блок стосується: а) обліку нормативно-правових актів; б) систематизації законодавства; в) участі у підготовці проєктів нормативно-правових актів; г) проведення обов'язкових експертиз проєктів нормативно-правових актів. На аналітичний блок

покладені: а) правовий моніторинг; б) планування правотворчої діяльності; в) моніторинг індикаторів проблем; г) організація взаємодії з державними органами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, представниками громадянського суспільства та іншими партнерами; д) підготовка пропозицій щодо удосконалення законодавства.

Однією з важливих умов планування штатної чисельності співробітників центру є їх розподіл за основними напрямками діяльності, наприклад, відповідно до основних предметних напрямів правового регулювання (інститутів, субінститутів) законодавства у сфері оборони України. Такі пропозиції обумовлюють необхідність формування кожного блоку як мінімум із шести осіб (начальник і п'ять фахівців за профільним напрямом). Так, в результаті за кожним предметним комплексом законодавства будуть закріплені три особи: науковець, аналітик та власне правотворець. Для забезпечення якісної підготовки документів публічної політики доречно в межах наукового блоку створити окрему групу (наукову лабораторію) чисельністю від трьох осіб. З огляду на зазначене примірна чисельність Центру забезпечення правотворчої діяльності Міністерства оборони України з керівництвом може нараховувати до тридцяти осіб. Центр доцільно підпорядкувати керівнику юридичної служби апарату Міністерства оборони України, який буде спрямовувати, координувати, всебічно забезпечувати і контролювати його діяльність [107, с. 204].

Важливою прерогативою Центру забезпечення правотворчої діяльності Міністерства оборони України має стати можливість повного та безперешкодного доступу співробітників до баз даних та інших джерел актуальної інформації. Другою обов'язковою умовою – можливість залучення представників інших структурних підрозділів системи Міністерства оборони України. Співпраця центру з іншими державними органами, підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності, представниками громадянського суспільства створить додаткові можливості для отримання повної, достовірної та актуальної інформації про результати реалізації нормативно-правових актів у сфері оборони України.

Створення такого центру дасть змогу вирішити низку проблем в організації правотворчої діяльності в системі Міністерства оборони України в цілому, а саме:

1. Консолідує фахівців у сфері військового права та правотворчої діяльності, теоретиків і практиків в одному спеціалізованому підрозділі. Необхідною вимогою укомплектування центру, особливо наукового та нормопроектного блоків, має бути залучення фахівців, які мають стаж роботи (військової/державної служби) у сфері військового права (наука і практика) не менше 10 років. Посади, пов'язані із аналітичною роботою, обліком законодавства та плануванням правотворчої діяльності, можуть займати особи з меншим досвідом роботи (військової/державної служби). Для формування професійного підрозділу важливим є створення сприятливих умов для професійного розвитку, навчання та підвищення кваліфікації співробітників за напрямками діяльності.

2. Розвантажить юридичну службу апарату Міністерства оборони України щодо виконання деяких функцій організаційно-технічного характеру та дасть змогу підвищити якість продуктів нормопроектної роботи.

3. Забезпечить всебічну, ґрунтовну та якісну підготовку проєктів нормативно-правових актів, що сприятиме підвищенню загального рівня ефективності законодавства у сфері оборони України.

4. Забезпечить належний контроль за якістю та ефективністю реалізації нормативно-правових актів у сфері оборони України.

5. Забезпечить виконання функції проведення правового моніторингу нормативно-правових актів у сфері оборони України, передбаченої Законом України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-ІХ.

В частині удосконалення процесу систематизації законодавства у сфері оборони України Центр забезпечення правотворчої діяльності Міністерства оборони України спроможний: 1) налагодити процес безперервної систематизації законодавства у сфері оборони України, підтримання та відновлення його єдності та системності; 2) забезпечити вчасне виявлення дефектів законодавства у сфері оборони України та вжити заходів для їх невідкладного усунення; 3) розробляти наукове підґрунтя для планування та подальшого розвитку законодавства у сфері

оборони України і його систематизації; 4) розробляти документи публічної політики, у тому числі концепції проєктів нормативно-правових актів, які готуються у процесі або за результатами систематизації законодавства; 5) розробляти проєкти нормативно-правових актів за результатами систематизації законодавства (консолідовані, кодифіковані акти, проєкти нормативно-правових актів про внесення змін, доповнень, скасування, видання їх у новій редакції); 6) консолідувати інформацію про актуальний стан законодавства у сфері оборони України (за допомогою спеціально створеної інформаційно-технічної системи забезпечення обліку та систематизації законодавства з використанням сучасних інформаційних технологій).

Удосконалення організаційно-правового забезпечення правотворчої діяльності в системі Міністерства оборони України, у тому числі налагодження процесу систематизації законодавства у сфері оборони України, дасть змогу підвищити якість та ефективність нормативно-правових актів у сфері оборони України, що позитивно впливатиме на процедури прийняття управлінських рішень під час реалізації воєнної (оборонної) політики.

Вищезазначене вказує на розуміння систематизації законодавства у сфері оборони України як циклічного процесу, забезпечуваного інституційною складовою (суб'єктами), нормативною складовою (правовими засадами та правовими механізмами) і процедурною складовою (запропонованим алгоритмом дій). Систематизація законодавства у сфері оборони України має базуватися на загальних принципах правотворчої діяльності, насамперед системності та науковому забезпеченні, а також специфічних принципах: повноти, доцільності, оперативності, безперервності, професіоналізму, об'єктивності і плановості.

В контексті зазначеного підсумуємо, що в цілому систематизацію законодавства у сфері оборони як складову правотворчої діяльності в Україні доцільно розуміти як комплекс організаційних та правових дій, сутність яких полягає у веденні уповноваженими суб'єктами організованої систематичної юридично-аналітичної діяльності з виявлення дефектів законодавства у сфері оборони України та їх усунення з метою узгодження нормативно-правових актів

та удосконалення правового регулювання у сфері оборони України, підтримання сталості національної правової системи в цілому та забезпечення високого рівня задоволення потреб держави, суспільства й окремих осіб у межах реалізації функції з оборони держави.

Отже, залежно від мети і завдань систематизацію законодавства у сфері оборони України можна розглядати за двома узагальненими аспектами: 1) змістово-матеріальному – як результат узгодження нормативно-правових актів та викладених у них правових норм, внаслідок чого формується удосконалена система законодавства та узагальнена база нормативно-правових актів у сфері оборони; 2) організаційно-процедурному – як процес, сутність якого полягає у виконанні комплексу систематичних дій, спрямованих на безперервне удосконалення національного законодавства, який містить елементи правового моніторингу, тобто контролю за поточним станом законодавства та ефективності його реалізації, та власне систематизації.

Наведені у п. 1.1. та п. 2.1. узагальнення дають підстави визначити такі ознаки систематизації законодавства у сфері оборони України: 1) це правова діяльність, тобто здійснювана у сфері права, що регулюється та охороняється нормами і принципами права; 2) має офіційний і неофіційний характер; офіційну систематизацію проводять уповноважені суб'єкти, тобто Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, інші державні органи і т. д.; 3) сутність систематизації полягає у приведенні нормативно-правових актів до внутрішньо узгодженої системи; 4) має на меті усунення суперечностей, дублювання, колізій, прогалин та законодавчих упущень, застарілих норм; 5) спрямована на забезпечення ефективності, зручності і доступності користування нормативно-правовими актами, зміцнення законності у процесі реалізації політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів держави під час підготовки до збройного захисту та захисту держави у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

2.2. Оцінювання ефективності реалізації законодавства у сфері оборони як передумова його систематизації

Динамічність законодавства у сфері оборони України спричиняє появу невідповідностей, суперечностей та колізій у нормативно-правових актах, що в цілому негативно впливає на ефективність їх дії. Крім того, багаторічні безрезультатні процеси підготовки законопроектів, спрямованих на врегулювання деяких питань оборони, вказують на існування недосконалих норм, низки певних неточностей та прогалин у законодавстві, які потребували усунення вже тривалий час. Всі ці аспекти зумовлюють необхідність запровадження механізмів систематичного оцінювання законодавства у сфері оборони України стосовно його ефективності, повноти, вичерпності і спроможності механізмів правового регулювання сфери оборони досягати мети, з якою ці акти були прийняті.

На сучасному етапі розвитку юридичної науки оцінка ефективності нормативно-правових актів здебільшого є елементом та головним інструментом правового моніторингу, спрямованим на аналіз всіх проблем, пов'язаних зі станом чинного законодавства, виявлення суперечностей, прогалин, застарілих норм та формулювання рекомендацій, спрямованих на досягнення більшої дієвості національного законодавства. Питання впровадження правового моніторингу в Україні з теоретичної площини перейшло на законодавчий рівень та набуло практичного втілення в положеннях Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX.

Щоб з'ясувати, який саме сенс вкладено у поняття «ефективність реалізації законодавства», розглянемо значення таких суміжних понять та характеристик, як «ефективний», «ефективність», «ефективність законодавства», «ефективність права», «ефективність закону», «ефективний закон», та визначимо, яким чином можна виміряти ефективність.

У Тлумачному словнику слово «ефективний» визначено як такий, що приводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект або викликає ефект, тобто результативний, дієвий, здатний створити цей результат

(якісна характеристика); «ефективність» – це характеристика якогось об'єкта (пристрою, процесу, заходу, виду діяльності), що відображає його суспільну користь, продуктивність та інші позитивні якості (кількісна характеристика) [21, с. 358].

Більшість науковців підтримують саме соціоцентричний підхід до визначення ефективності законодавства. Як «ефективність законодавства» А. С. Штефан розуміє його здатність викликати для учасників суспільних відносин очікувані наслідки, зумовлені метою правових норм, у тому числі здатність задовольняти інтереси учасників цих відносин [200, с. 6]. На думку Г. В. Тимченка, «ефективністю законодавства» є рівень задоволення інтересів суб'єктів правових відносин відповідно до загальних принципів права і правової держави. Автор пояснює це тим, що ефективність правового регулювання може корелюватися тільки із соціально корисними цілями, адже само по собі правове регулювання може мати лише так звану інституційну ефективність, коли закони працюють, але не на користь суспільства. При цьому ефективним автор визнає лише таке законодавство, яке відповідає інтересам усього суспільства, у ньому закріплене правильне поєднання суспільних, колективних та особистих інтересів суб'єктів права [196, с. 43–44]. У дослідженні Ю. І. Матвєєвої «ефективність законодавства» визначено як ступінь внеску сукупності правових норм (законодавчих актів) у досягнення соціально корисної мети, яка є головним змістом регульованих законодавчими актами суспільних відносин [91, с. 55].

Розглядаючи співвідношення понять «ефективності правової норми» та «ефективності дії правової норми», тобто ефективності правової норми у статиці (нормативному вимірі) та динаміці (соціальному вимірі), варто зважати, що для ефективного функціонування правової системи у динаміці, де норма права виступає регулятором суспільних відносин, необхідно, щоб статична правова система відповідала вимогам функціональної системи. При цьому оцінити якість правових норм можна тільки у процесі переведення системи в цілому або окремих її елементів зі стану статики у стан динаміки. Ознакою, яка характеризує правову норму у статиці, буде її оптимальність, яка включає організаційну досконалість

системи правових норм, внутрішню узгодженість і збалансованість всіх її елементів, можливість відображення в них політичних та соціально-економічних потреб суспільства, достатній ступінь нормативної узагальненості, зв'язок цієї норми з іншими нормами та інститутами тощо. Натомість ознакою, яка характеризує правову норму у динаміці, є її ефективність. На основі цього автор доходить висновку про розрізнення понять оптимальності норми та ефективності діяльності з її застосування [196, с. 41]. Отже, визначити (виміряти) ефективність правової норми можливо лише за результатами її дії, а цю категорію можна застосовувати лише до тих нормативно-правових актів, які набули чинності та апробовані в реальних умовах протягом деякого часу. На стадії розроблення проекту нормативно-правового акта як оптимального регулятора суспільних відносин можливо лише спрогнозувати його дію та поставити певні цілі (заплановані, бажані результати).

На погляд К. З. Мазурик, умовами ефективності закону слід вважати: соціальну цінність закону, ефективність нормативно-правового регулювання в цілому, юридично-технічну досконалість законодавства, належний рівень реалізації закону, ступінь інформованості адресатів про його зміст, а також рівень їх правосвідомості і правової культури [89, с. 67, 71].

На думку І. І. Онищука, доцільно всі умови ефективності норм права поділити на такі чинники: 1) які стосуються внутрішньої сукупності соціальних та юридичних властивостей, притаманних формі і змісту норм права; 2) перебувають за межами норм права. Соціальний аспект якості норм права, на думку автора, пов'язаний зі змістом, а юридичний – з формою. В контексті досліджуваної проблеми І. І. Онищук як поняття «ефективність права» розуміє в тому числі корисність, економічність та оптимальність дії нормативно-правового акта, оскільки метою прийняття норми права є досягнення позитивного для розвитку суспільства результату [103, с. 272, 281].

До схожих висновків у дослідженні феномена «ефективності права» доходить Б. Р. Страшинський, визначаючи її як комплексне поняття, а саме співвідношення між фактичними та бажаними результатами дії правових норм,

рівень досягнення мети їх прийняття, який залежить від взаємодії суб'єктів правотворчої діяльності, якості нормативно-правових актів, дієвості реалізації та застосування норм права, рівня правосвідомості і правової культури суспільства [193, с. 249].

На думку О. С. Волохова, «ефективність правових норм» є результатом досягнення цілей правотворчості, встановлених у межах положень нормативно-правових актів, що спрямовані на врегулювання суспільних відносин, з орієнтиром на основні принципи права, а також показником якості правотворчості і суспільно значущої корисності [24, с. 113].

Урахування потреб населення і контроль за виконанням прийнятого закону Ю. І. Матвєєва розглядала в діалектичній взаємодії початкового і кінцевого процесів діяльності законодавчого органу, продовженням якого є дієвість або ефективність законодавства в цілому. Отже, «ефективність дії закону», на переконання фахівчині, це передусім відповідність його змісту і цілей потребам населення і реальній обстановці під час законопроектної роботи. Авторка приділяла значну увагу саме прогнозуванню ефективності закону, так званому перспективному правовому моніторингу, на сьогодні цей процес має офіційну назву – «оцінка впливу», а також зазначала, що оцінка ефективності законодавства має відбуватися не за результатом законотворчої діяльності, а за результатом дії самого закону. Отже, оцінка ефективності закону за результатом його дії є головним, а надалі – вихідним моментом зворотної дії на законотворчий процес [91, с. 54].

Оцінюючи результат дії правової норми, слід зважати не лише на цільовий контекст, а й на співрозмірність цілі правової норми і засобів (правових і неправових), які були застосовані для досягнення одержаного результату. Має бути позитивне співвідношення між спрогнозованим і фактичним результатом дії правової норми у конкретних правовідносинах [126, с. 181].

Як «ефективну дію нормативно-правових актів» А. М. Колодій та В. М. Тернавська розуміють процес їх результативної реалізації, що відображається у якісному та ефективному врегулюванні й охороні правовими

нормами суспільних відносин, фактів, подій, явищ, які належать до сфери життєдіяльності суспільства, держави та окремої особи. Процес забезпечення ефективності дії нормативно-правових актів передбачає існування і виокремлення певної сукупності його принципів, а саме: дієвості, ефективності, доцільності, послідовності, комплексності, системності, загальності [56, с. 101].

Оцінювання ефективності дії нормативно-правового акта А. М. Колодій і В. М. Тернавська вважають стадією моніторингового процесу. Оцінювання ефективності дії нормативно-правового акта, на думку вчених, має включати: а) визначення цілей аналізованих норм права; б) застосування методів збирання й обробки інформації про дію норм права; в) встановлення співвідношення фактичного та запланованого результату дії норм права, а також цілей правового регулювання; г) змістовне тлумачення результатів оцінювання. За кінцевим результатом правового моніторингу, за задумкою правників, має відбуватися моделювання майбутнього або майбутніх нормативно-правових актів, окремих правових інститутів та норм права, створення концепцій нормативно-правових актів [56, с. 101–102].

У колективній монографії «Правовий моніторинг як складова правотворчої та правозастосовної діяльності» вченими встановлено, що оцінка ефективності дії нормативно-правових актів має бути спрямована на вирішення двох основних завдань: 1) визначення ступеня ефективності дії правових норм, що потребує визначення критеріїв ефективності дії законодавства і заснованих на них показників, які дають змогу вимірювати ефективність законодавства у ході емпіричного дослідження; 2) вироблення пропозицій щодо підвищення ефективності реалізації нормативних приписів, що передбачає виявлення чинників, які впливають на ефективність реалізації законодавства, визначення основних напрямів негативного впливу і вироблення пропозицій для їх подолання [126, с. 169, 181, 192].

Вчені дійшли висновку, що у процесі оцінювання ефективності реалізації нормативно-правового акта доцільно проаналізувати як позитивні, так і негативні критерії. Позитивними критеріями можна вважати: точне, наскільки це загалом

можливо, визначення мети і цілей нормативно-правового акта; відповідність нормативно-правового акта чинним нормативно-правовим актам, насамперед законодавству; однозначну регламентацію у нормативно-правовому акті компетенції (прав, обов'язків, предметів і території відання) усіх суб'єктів правовідносин, передбачених ним; потенційну можливість реалізації правових норм, у тому числі з погляду їх матеріальної, організаційної, фінансової та іншої забезпеченості; кількість і зміст позитивних звернень (пропозицій, заяв, клопотань), пов'язаних із реалізацією нормативно-правового акта; кількість і зміст звернень із клопотанням про роз'яснення нормативно-правового акта. Негативними критеріями оцінювання регулюючого та/або охоронного впливу нормативно-правового акта вчені вважають: положення нормативно-правового акта, що зумовлюють виникнення необґрунтованих витрат бюджетів усіх рівнів бюджетної системи країни; недотримання, зловживання та/або порушення органом державної влади та органом місцевого самоврядування своєї компетенції у процесі розроблення, прийняття або набуття чинності нормативно-правового акта; прогалини у правовому регулюванні та охороні суспільних відносин; наявні колізії норм, принципів, інститутів та галузей права; високий рівень корупціогенності та дискримінаційності нормативно-правового акта [126, с. 183–184].

Авторський перелік критеріїв ефективності норм права як елементів нормативно-правових актів запропонував О. С. Волохов, серед них можемо виокремити: частоту використання/реалізації; точність юридичного змісту; обґрунтованість; стабільність; досягнення цілей; витрати ресурсів; можливість реалізації (існування механізмів реалізації); відображення соціальних цінностей. Для кожного критерію автор визначив показники та умовну кількість балів для можливості обчислення ступеня ефективності норми [25, с. 105–107].

Серед наукових здобутків, що стосуються предмета нашого дослідження, згадаємо фундаментальну працю В. В. Шульгіна, присвячену теоретико-правовим аспектам реалізації військового законодавства України. Як «ефективність процесу реалізації військового законодавства» автор розуміє складну комплексну оцінку

категорію, об'єктом оцінювання якої є ступінь досягнення мети і завдань оборони держави, що унормовані приписами Конституції України та законів України, які діють і реалізуються у військовій сфері. Автор визначив низку чинників, які впливають на ефективність процесу реалізації військового законодавства України, та класифікував їх на дві групи: 1) загальні (організаційні, матеріально-технічні, фінансово-економічні, соціальні, правові, військово-наукові, особистісно-психологічні); 2) спеціальні, залежно від організаційно-правових форм (саморегуляції, оперативно-виконавчої, юрисдикційної) процесу правореалізації (рівень особистої правосвідомості, правової культури, правової підготовки, морально-психологічних якостей; військово-адміністративний розсуд, швидкість, економічність, змістовність та оперативність прийнятих рішень, дотримання матеріальних процедур і т. д.) [201, с. 214, 216, 219]. Наведені чинники можуть бути взяті до уваги під час розроблення критеріїв та показників ефективності реалізації нормативно-правових актів у сфері оборони України.

Для визначення ефективності законодавства у сфері оборони України М. В. Лошицький пропонує застосовувати інтегрований підхід, який охоплює як формальні юридичні аспекти, так і практичні результати реалізації нормативно-правових актів з питань оборони. Автор виокремлює юридичні, соціально-економічні, технологічні і стратегічні критерії. Для їх оцінювання автор пропонує використовувати: індикатори, які можуть стосуватися обсягу міжнародної допомоги, частоти оновлень законів та результатів соціологічних опитувань; результати аналізу судової практики та юридичного аудиту, економічного аналізу і моделювання ефективності державних витрат; технологічні симуляції та перевірку систем кіберзахисту; соціологічні дослідження та опитування експертів; стратегічне планування тощо. Такий підхід, на думку автора, забезпечує комплексне оцінювання та об'єктивність під час визначення ефективності нормативно-правових актів у сфері оборони [86, с. 354–355].

На законодавчому рівні оцінку ефективності реалізації нормативно-правових актів регламентовано нормами Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX, де її визначено як спосіб

правового моніторингу, за допомогою якого можна: а) встановити рівень досягнення цілей нормативно-правового регулювання, їх вплив на суспільство, окремі соціальні групи, сектори чи галузі; б) визначити соціальні, правові, політичні, економічні, екологічні, адміністративні та інші можливі заплановані чи незаплановані наслідки. Знання про реальний стан правової урегульованості суспільних відносин, наявність актуальних проблем в усіх сферах життя суспільства і держави загалом дають змогу оперативно та дієво підвищити якість та ефективність національного законодавства.

Оцінка ефективності реалізації нормативно-правового акта включає здійснення аналізу щодо: встановлення стадії реалізації нормативно-правового акта; ефективності і результативності нормативно-правового акта та прийнятих на його виконання підзаконних нормативно-правових актів; запланованого та незапланованого впливу на учасників суспільних відносин, на яких поширюється його дія; інших чинників, що впливають на його реалізацію та досягнення мети його прийняття (видання). За результатами такого оцінювання має бути визначено ступінь впливу нормативно-правового акта на суспільні відносини у кількісних та якісних показниках (у тому числі порівняно з показниками, зазначеними в оцінці впливу, викладеній у пояснювальній записці до проєкту нормативно-правового акта). Безпосередньо у пояснювальній записці вказують, зокрема, таку інформацію: кількісні та якісні показники, за якими оцінюють прогнозований вплив на суспільні відносини кожного з альтернативних шляхів; способи правового моніторингу та критерії (показники) його проведення у разі прийняття проєкту нормативно-правового акта. Отже, саме інформація, закладена в «оцінці впливу», є безпосередньою основою для подальшого оцінювання ефективності реалізації нормативно-правових актів. Зауважимо, що незважаючи на те, що суб'єктом правового моніторингу законів є Верховна Рада України та її органи, якщо розробником закону є інший суб'єкт правотворчої діяльності, то саме на нього покладено обов'язок у межах «оцінки впливу» визначати основні критерії і показники для подальшого оцінювання ефективності реалізації в разі прийняття запропонованого законопроєкту.

На сьогодні елементи оцінки ефективності реалізації законів можна розглядати в контексті проведення зовнішнього оцінювання ефективності внутрішніх процесів та систем управління у Верховній Раді України. Програмою USAID RADA організовано регулярну аналітичну роботу – визначення Індексу якості законодавчого процесу. Дослідження проводиться методом анкетування експертів. Як основу для розроблення набору показників оцінювання ефективності стадій законодавчого процесу використовують «логічну модель законодавчого процесу», тобто певний еталон, ідеал результативності його роботи. Наприклад, у категорії «Відповідність ухвалених законів нагальним викликам у даній сфері» виокремлюють такі критерії для оцінювання законодавчих змін, ініційованих в парламенті: 1) актуальність законодавчих змін; 2) комплексність запропонованих законодавчих змін; 3) відповідність ініційованих законопроектів євроатлантичному та євроінтеграційному курсу розвитку країни; 4) зрозумілість норм (відсутність ризиків неоднозначного тлумачення); 5) відсутність законодавчого спау (завчасне розуміння, що реалізація законопроекту практично неможлива) [48].

Отже, оцінювання ефективності реалізації нормативно-правових актів є невід’ємною частиною постзаконодавчого контролю, своєрідним інструментом для відслідковування в динаміці «роботи продуктів правотворчої діяльності». Перелік потенційних питань для оцінювання дії закону в межах постзаконодавчого контролю в інших країнах, як правило, включає такі: достатність закону для досягнення його мети; стан виконання закону; ступінь дотримання законодавства та результати правозастосування; наслідки впливу закону та їх причина; пропозиції щодо удосконалення закону [26, с.11, 40–42].

Прогресивним інструментом оцінювання ефективності реалізації нормативно-правових актів може бути застосування інтернет-ресурсів: публікація звітів, отримання документів, проведення консультацій, опитувань через офіційні сайти, використання соціальних мереж для опитування громадськості і спостереження за її реакцією на результати законодавчої діяльності та нові ініціативи. Крім того, використовують SWOT-аналіз для опрацювання інформації,

пошуку закономірностей та пояснення причин виникнення проблем [26, с. 66]. Чинники ефективності права Ю. В. Почепцов пропонує вивчати, класифікувати і виражати саме за допомогою SWOT-аналізу – економічного методу діагностики чинників внутрішнього та зовнішнього середовища. Метод передбачає визначення чотирьох груп чинників: сильних і слабких сторін, які характеризують внутрішні чинники, а також можливостей і загроз, які характеризують зовнішні чинники (політична, екологічна, економічна ситуація у країні, законодавство тощо). На переконання автора, за допомогою використання SWOT-аналізу можна побудувати модель ефективності права, у якій буде враховано її внутрішні й зовнішні чинники [124, с. 234].

На цей час на загальнодержавному рівні не затверджено типову (примірну) методологію та методику оцінювання ефективності реалізації нормативно-правових актів. Вирішення цього питання досі перебуває на рівні наукових розробок.

Детальний огляд сучасних підходів та методик оцінювання ефективності нормативно-правових актів наведено в монографії О. С. Волохова «Ефективність законодавства та міжнародні стандарти правотворчості». Автор запропонував проєкт «Концепції оцінювання та підвищення ефективності законодавства» та визначив перспективні напрями підвищення ефективності законодавства України, серед яких систематизація законодавства посідає перше місце, уніфікація української юридичної термінології – на другому [25, с. 110-138, 415–427].

На думку науковців, методика оцінювання якості й ефективності нормативно-правових актів та викладених у них норм права має ґрунтуватися на застосуванні: методологічних принципів правового моніторингу; методологічних підходів; наукових методів. Структура моніторингового звіту має містити такі частини: 1) визначення проблеми; 2) дослідження стану нормативно-правового регулювання; 3) з'ясування практики застосування нормативно-правових актів; 4) статистичні дані; 5) результати анкетування; 6) міжнародний досвід; 7) науково-дослідні матеріали; 8) висновки та пропозиції. Методологію оцінювання якості й ефективності нормативно-правових актів запропоновано відобразити у

спеціальному Законі України «Про правовий моніторинг» разом з технологією проведення правового моніторингу [126, с. 193]. Зазначена методологічна модель стала основою для проведення правового моніторингу Міністерством юстиції України [143]. Детальний алгоритм дій, список орієнтовних питань та методологія проведення правового моніторингу викладені у «Модельній структурі моніторингового звіту та правил розкриття проблеми» [96]. Відмінною ознакою правового моніторингу, який проводить Міністерство юстиції України, є його орієнтованість на конкретну проблему нормативно-правового регулювання, яка виникає в процесі реалізації норм права, на відміну від простого планового моніторингу певного нормативно-правового акта в цілому, що на нашу думку, є доцільним та ефективним. Для збирання та аналізу інформації про чинні закони і нормативно-правові акти, тобто оптимізації проведення правового моніторингу із залученням більшої кількості заінтересованих представників громадянського суспільства, Міністерство юстиції України за підтримки проєкту ЄС «Право – Justice» створило спеціальну онлайн-платформу (<https://platformonline.com.ua>) [111]. Впровадження подібного програмного забезпечення для моніторингу реалізації законодавства у сфері оборони може мати позитивний ефект в процесі налагодження діалогу з громадянським суспільством.

Водночас зазначимо, що прийняття постанови уряду від 17 травня 2024 року № 574 [144], якою затверджено Порядок здійснення правового моніторингу щодо підзаконних нормативно-правових актів, не деталізувало процес оцінювання ефективності реалізації нормативно-правових актів, а інтерес до напрацювання єдиного підходу до визначення критеріїв та показників якості й ефективності нормативно-правових актів все ще залишається лише на рівні наукових досліджень. Це вкотре доводить неможливість виведення універсальних критеріїв оцінювання з огляду на різноманітність галузей права, сфер правового регулювання суспільних відносин, їх предметів, методів та механізмів реалізації їх норм. Більше того, критерії та показники якості й ефективності правових норм навіть у межах одного нормативно-правового акта можуть істотно відрізнятися, тому потребують індивідуального підходу під час планування правового

моніторингу (враховуючи, що саме на підготовчому етапі визначають обсяг правового моніторингу, тобто його предмет, яким можуть бути як нормативно-правові акти, так і окремі структурні елементи відібраних актів, а також набори нормативно-правових актів або окремі їх структурні елементи, що регулюють обрану сферу суспільних відносин).

Законодавство у сфері оборони України як основна форма вираження і закріплення норм права є специфічним інструментом подвійного призначення: з одного боку, це інструмент публічного управління та контролю за соціальними процесами з метою всебічної організації оборони держави та забезпечення національної безпеки; з іншого – система правових інструментів, важелів впливу громадянського суспільства на діяльність державних органів і посадових осіб, які входять до складу сектору безпеки і оборони.

Як ефективність законодавства у сфері оборони України є сенс розуміти ступінь його результативної реалізації, що відображається у якісному та ефективному врегулюванні й охороні правовими нормами суспільних відносин, що виникають у процесі здійснення політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

На сьогодні незадовільний рівень ефективності законодавства у сфері оборони України підтверджено зростанням кількості судових справ та звернень військовослужбовців і членів їхніх сімей з вимогами відновити їхні права. Найпроблемнішими вважаються сфери призову за мобілізацією, проходження військової служби та соціального захисту. Крім того, ступінь ефективності нормативно-правових актів можна побачити за результатами виконання державних програм і планів у сфері оборони, а також рівнем дотриманням антикорупційного законодавства.

Враховуючи, що важливим регулятором досягнення мети законодавства у сфері оборони є дотримання балансу задоволення державних, суспільних та особистісних інтересів, під час оцінювання ефективності законодавства у сфері

оборони України для отримання найбільш точних результатів моніторингу підвищену увагу варто приділити взаємодії безпосередніх учасників та заінтересованих сторін, визначенню способів та шляхів їх взаємної діяльності, а також аналізу джерел отримання необхідної інформації. Таким чином, розробляти методичні рекомендації з оцінювання ефективності реалізації нормативно-правових актів у сфері оборони пропонуємо з урахуванням підходів та алгоритмів, відпрацьованих Міністерством юстиції України у «Модельній структурі моніторингового звіту та правил розкриття проблеми» [96], а також сучасних науково обґрунтованих методик. Загальні рекомендації щодо оцінювання ефективності реалізації нормативно-правових актів у сфері оборони України наведено у додатку Б. Водночас критерії, показники та індикатори оцінювання доцільно розробляти з урахуванням особливостей кожної індивідуальної проблеми або кожного нормативно-правового акта під час щорічного планування правового моніторингу або проведення позапланової перевірки.

Враховуючи, що нормативно-правове регулювання сферою оборони України за останні роки зазнало значного реформування та модернізації, а процес внесення змін часто відбувався в авральному режимі, без дотримання правил підготовки нормативно-правових актів, впровадження механізму оцінювання ефективності реалізації нормативно-правових актів у сферу оборони ще до введення в дію Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX є не просто рекомендацією, а виправданою необхідністю. Закони та інші нормативно-правові акти, прийняті під час дії правового режиму воєнного стану, потребують особливої уваги та контролю за їх якістю, дієвістю й ефективністю. Важко об'єктивно оцінювати ефективність законодавства у сфері оборони без комплексного вивчення всіх результатів його дії, адже тільки з огляду на загальну суспільну думку деякі питання потребують значного доопрацювання вже сьогодні.

Першим кроком до впровадження правового моніторингу у сферу оборони України стало розроблення проекту Наказу Міністерства оборони України «Про затвердження Порядку здійснення правового моніторингу у сфері оборони

України», підготовленого науковцями Національного університету оборони України [125, с. 176].

В цьому контексті варто наголосити, що оцінювання ефективності реалізації законодавства у сфері оборони України є не лише невід'ємною складовою правового моніторингу, а й передумовою процесу його систематизації. Водночас сама систематизація є дієвим інструментом підвищення ефективності законодавства, спрямована не тільки на узагальнення нормативно-правового матеріалу та усунення техніко-юридичних недоліків нормативно-правових актів, а й на удосконалення їх змісту, що в цілому матиме позитивний ефект під час правореалізації у сфері оборони України.

2.3. Теоретичні підходи та прикладні аспекти систематизації законодавства у сфері оборони України

Окремі аспекти удосконалення, зокрема систематизації законодавства у сфері оборони України, в тому числі його кодифікації, в останні роки ставали предметом дослідження представників наукової правничої спільноти. Низка вітчизняних науковців (П. П. Богуцький, В. В. Книш, В. М. Коломієць, М. М. Зайцев, Р. В. Чунаков, В. П. Тютюнник, В. К. Горovenko, В. В. Шульгін) у своїх дослідженнях зверталися до питання систематизації законодавства у сфері оборони, висловлюючи доволі розрізнені точки зору з приводу доцільності і концептуальних засад її проведення.

Так, П. П. Богуцький ще у 2009 році у дисертаційному дослідженні, присвяченому системі військового права, зазначав, що розроблення єдиного нормативно-правового акта, який вміщуватиме усі правові норми стосовно збройних сил держави, є найпрогресивнішим кроком з точки зору систематизації юридичних джерел військового права, проте вважав його передчасним в умовах реформування Збройних Сил України. Прийняття такого нормативно-правового акта автор вважав можливим за умов чіткої визначеності усіх чинників, які впливають на будівництво та функціонування військових механізмів у

державотворенні. Складовими Військового кодексу, на думку автора, мали б стати Статути Збройних Сил України і норми, які регулюють питання військової служби, соціального захисту військовослужбовців, військового господарства, матеріального, фінансового забезпечення військовослужбовців, міжнародного гуманітарного права тощо [10, с. 130, 135, 182].

Натомість В. В. Книш у 2015 році кодифікацію розглядав з позиції упорядкування законодавства «про захист Вітчизни та військову службу» та пропонував три можливі варіанти: 1) прийняття комплексного Закону України «Про захист Вітчизни та військову службу»; 2) прийняття Основ законодавства України про захист Вітчизни та військову службу; 3) розроблення та прийняття Кодексу України про захист Вітчизни та військову службу. Автор вважав, що найдоцільнішим варіантом кодифікації законодавства у цій сфері є прийняття відповідного кодексу, назву якого необхідно сформулювати, керуючись нормами ст. 65 Конституції України (наприклад, «Кодекс України про захист Вітчизни та військову службу»). Саме така назва, на думку автора, відображає первинність обов'язку громадянина по захисту Вітчизни перед військовою службою, яка по суті вже є засобом реалізації цього обов'язку [50, с. 15].

За пропозицією В. В. Книша «Кодекс України про захист Вітчизни та військову службу» мав би регулювати такі питання: 1) управління у галузі захисту Вітчизни та виконання військового обов'язку (визначення системи органів у цій сфері та їх повноважень); 2) правовий статус суб'єктів (систематизація їх прав та обов'язків); 3) гарантії правового і соціального захисту суб'єктів та членів їхніх сімей; 4) організацію допризовної підготовки; 5) приписку громадян України до призовних дільниць; 6) призов і прийняття на військову службу; 7) проходження військової служби; 8) військовий облік; 9) мобілізації та демобілізації; 10) залучення військовослужбовців до ведення антитерористичної операції; 11) проведення спеціальних військових навчань; 12) загальних засад організації та проведення оборонних і наступальних операцій; 13) фінансового і матеріального забезпечення; 14) визначення кола суб'єктів контролю та нагляду у цій сфері, а також їх повноважень; 15) юридичної відповідальності у сфері захисту Вітчизни

та виконання військового обов'язку; 16) міжнародного співробітництва [50, с. 16–18].

У 2018 році В. К. Горovenko та В. П. Тютюнник за результатами досліджень щодо якості нормативно-правового регулювання сфери оборони рекомендували розпочати глибоку реформу законодавства у зазначеній сфері шляхом його кодифікації, спрямованої на систематизацію, уніфікацію, докорінне переопрацювання, оновлення та гармонізацію із законодавством держав – членів НАТО. Результатом кодифікації, на думку вчених, мав би стати «Кодекс оборони України». До предмету регулювання кодексу науковці пропонували включити такі питання: загальні основи оборони України; повноваження суб'єктів забезпечення оборони України; підготовки держави до оборони; сил оборони України; демократичного цивільного контролю над силами оборони; оборонного планування; основ мобілізаційної підготовки та мобілізації; воєнного стану, стану війни; використання сил оборони; територіальної оборони; цивільного захисту в особливий період; участі України в міжнародних зусиллях із підтримання миру та безпеки, направлення підрозділів Збройних Сил України в інші держави і допуску на територію України підрозділів збройних сил інших держав; комплектування сил оборони; військового обов'язку, військової та альтернативної (невійськової) служби; соціального та правового захисту військовослужбовців, членів їхніх сімей та осіб, звільнених з військової служби; забезпечення законності і правопорядку в силах оборони; господарської діяльності Збройних Сил України; загальних засад діяльності оборонної промисловості України [198, с. 21].

Досліджуючи особливості історичних аспектів становлення та розвитку військового законодавства, В. В. Шульгін у 2020 році зауважує на необхідності урахування передового досвіду кодифікаційних робіт держав – членів НАТО під час проведення досліджень із систематизації законодавства у сфері оборони. Автор зазначає, що визначені напрями систематизації військового законодавства України мають бути органічно узгоджені з пріоритетними завданнями оборонної реформи, сформульованими у Стратегічному оборонному бюлетені України, Державній програмі розвитку Збройних Сил України, а також Річних

національних програмах Комісії Україна – НАТО. Водночас автор доволі критично ставиться до перспектив кодифікації військового законодавства. За словами В. В. Шульгіна «галузева систематизація військового законодавства у формі кодифікації (єдиний Військовий кодекс) або міжгалузева – у сфері оборони (єдиний Кодекс національної оборони) не має найближчих перспектив внаслідок слабкої теоретико-правової та практично-прикладної розробленості» [202, с. 27, 37].

Далі у своїх роздумах пішли у 2021 році В. М. Коломієць В., М. М. Зайцев і Р. В. Чунаков, які проаналізували підходи до кодифікації своїх попередників та за основу для власних пропозицій обрали модель змістового наповнення розділу 10 Кодексу законів США «Збройні сили», де загалом увагу приділено регулюванню діяльності окремих складових збройних сил, а не організації оборони країни в цілому [57, с. 34–42]. Основними елементами розділу 10 є такі: підрозділ А – Загальний військовий закон, що включає Єдиний кодекс військової юстиції; підрозділ В – Армія США; підрозділ С – Військово-морський флот і корпус морської піхоти; підрозділ D – Військово-повітряні сили та космічні сили; підрозділ Е – Резервні компоненти [217]. Саме тому, на думку науковців, продуктом кодифікації має бути Військовий Кодекс України (не Кодекс оборони України), зміст якого варто присвятити регулюванню суспільних відносин з організації діяльності складових Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України.

Схожу позицію щодо необхідності розроблення єдиного комплексного кодифікованого закону – Військового кодексу України – висловив В. М. Панько. За результатами проведення компаративістсько-правового аналізу змісту військового законодавства України та кодифікованих актів у сфері оборони провідних країн світу учений дійшов висновку про недостатню деталізованість деяких аспектів правового регулювання воєнної сфери у чинному законодавстві України. Автор пропонує провести комплексну широкоаспектну кодифікацію військового законодавства з елементами його оновлення, спираючись на позитивний досвід зарубіжних країн [112; 113].

Власний погляд на кодифікацію законів у сфері національної безпеки і оборони у 2021 році висловив О. М. Поліщук, досліджуючи питання удосконалення процесів формування та реалізації воєнної політики. На думку автора, застосування такого правового інструменту, як кодифікація законів, має відбуватися у ширшому контексті, з метою удосконалення процесів формування і реалізації політики національної безпеки в цілому. У такому разі Кодекс оборони України автор пропонує розглядати лише як частину інтегрованого Кодексу законів України про національну безпеку і оборону, покликаного об'єднати принципові положення чинних та майбутніх законодавчих актів у цій сфері, що дасть змогу уніфікувати тлумачення термінів і правових норм, визначити межі їх дії, створити підстави для чіткішого й ефективнішого поділу повноважень державних органів. Кодекс законів, на думку О. М. Поліщука, за напрямками потрібно формувати на конституційних засадах державної політики, гуманітарного права, регулювання трансформації сектору безпеки і оборони, забезпечення правопорядку та громадської безпеки, демократизації та цивільного демократичного контролю, участі в міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки, соціального захисту військовослужбовців тощо. Окремо автор наголошує на доцільності унормування відносин у сфері військово-технічної політики: поновлення роботи над законопроектом про військово-технічне співробітництво, удосконалення правового регулювання діяльності оборонно-промислового комплексу, визначення засад державно-приватного партнерства у сфері виробництва озброєння, військової та спеціальної техніки, впорядкування авторських та суміжних прав інтелектуальної власності і законодавчого підтримання інвестиційної діяльності у цій галузі виробництва [120, с. 228–229].

Подібний інтегрований підхід до кодифікації є раціональним з урахуванням рамкового характеру Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, в якому розглянуто сфери національної безпеки і оборони як взаємопов'язаний та неподільний механізм. Враховуючи, що закон здебільшого присвячений саме оборонним питанням як інструменту досягнення воєнної безпеки, в контексті євроатлантичної інтеграції та гармонізації

законодавства він міг би стати логічною основою для поступового, планомірного, органічного нарощення нормативного матеріалу та подальшого перетворення його у кодифікований акт [74, с. 41]. Однак, реалізація такої ініціативи має ризик змістити акцент меж регулювання закону з національної безпеки в цілому до питань оборони. Проблема розширення предмета правового регулювання Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII щодо забезпечення інших складових системи національної безпеки та врегулювання механізмів відвернення загроз невоєнного характеру потребує детальнішого наукового пошуку.

Інтерес до вивчення шляхів та способів удосконалення законодавства у сфері оборони України набув особливого значення з початком широкомасштабної збройної агресії Російської Федерації. За результатами комплексного порівняльно-правового аналізу кодифікації законодавства зарубіжних країн А. В. Олійник пропонує власне бачення структури Кодексу про оборону України: 1. Загальні положення. 2. Правовий статус і структура Збройних Сил України та інших військових формувань. 3. Правовий режим воєнного стану. 4. Військова служба. 5. Мобілізація та оборонна підготовка. 6. Військова юстиція та правосуддя. 7. Оборонна економіка [101, с. 195–196].

Аналіз основних наукових підходів до систематизації законодавства з питань оборони вказує на такі особливості: 1) загальна тенденція на проведення кодифікації; 2) міжгалузевий характер норм, їх ієрархічна та змістова розгалуженість як перешкода на шляху вибору об'єкта і предмета кодифікації; 3) орієнтація на зарубіжний досвід без урахування техніко-юридичних особливостей і традицій кодифікації національного законодавства України; 4) прагнення об'єднати надто великий обсяг нормативного матеріалу в межах одного кодифікованого акта, що можливо в теорії, але на практиці нормопроєктування є доволі складною комплексною роботою, для успішної реалізації якої потрібні не лише ресурси, а й, насамперед, політична воля.

Якщо говорити про повнооб'ємну кодифікацію галузі законодавства, то найбільш реальним з-поміж усіх запропонованих варіантів видається Військовий

кодекс України, що об'єднає законодавчі акти, предмет яких відповідає предмету правового регулювання галузі військового законодавства. Однак Військовий кодекс України не вирішує повною мірою питання систематизації законодавства у сфері оборони України, а може бути лише однією з її форм.

Відпрацьовуючи підходи до удосконалення нормативно-правового регулювання сфери оборони варто відштовхуватися від діалектичної єдності національної безпеки та оборони. Так, Є. В. Кобко доходить висновку, що вдосконалювати законодавство з питань національної безпеки необхідно за великою кількістю напрямів, які найдоцільніше поділити на дві великі групи: а) удосконалення законодавства, що регулює зовнішню діяльність держави у сфері забезпечення національної безпеки; б) удосконалення адміністративного законодавства, в нормах якого закріплено внутрішні засади національної безпеки Української держави [51, с. 6].

Однак велика кількість нормативно-правових актів з питань національної безпеки і оборони, їх ієрархічна та предметна розгалуженість, тенденція до зростання їх кількості, відсутність чіткого підгалузевого, міжгалузевого та інституційного розмежування створюють труднощі для їх систематизації.

Розглянемо як систематизація законодавства у сфері оборони України проводиться сьогодні. Облік, інкорпорацію та консолідацію законодавства у сфері оборони України здебільшого виконують у цифровому форматі на офіційному сайті Верховної Ради України (рубрикатор «Юридична кваліфікація», розділ «Законодавство про оборону»), облік та інкорпорацію внутрішньовідомчих нормативно-правових актів та керівних документів – частково на офіційному сайті Міністерства оборони України, облік наказів Міністерства оборони України додатково ведуть у Департаменті юридичного забезпечення Міністерства оборони України у формі довідника. Доволі успішно інкорпорація основних законів та підзаконних нормативно-правових актів відбувається у формі друкованих збірників [22; 45; 46; 47; 98; 127]. З огляду на динаміку трансформацій законодавства у сфері оборони України за останні 10–15 років публікація таких збірників не виправдала себе та виявилася недостатньо ефективною в процесі

правозастосування, але має історичну та просвітницьку цінність. Класифікації нормативно-правових актів, використані у процесі складання цих зводів, можуть становити практичну цінність для подальшої систематизації законодавства у сфері оборони України.

Серед сучасних практичних підходів до системного удосконалення законодавства у сфері оборони України варто відмітити тенденцію до застосування рекодифікації і кодифікації. На сьогодні єдиними кодифікованими актами в системі законодавства у сфері оборони України є чотири Статути Збройних Сил України, що регулюють практично всі аспекти військової служби: права, обов'язки, принципи взаємовідносин військовослужбовців, організацію внутрішнього порядку у частинах, підтримання військової дисципліни (заохочення та стягнення), несення спеціальних служб (вартової та гарнізонної) і правил стройової підготовки. Дія статутів поширюється на військовослужбовців Служби зовнішньої розвідки України, Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Державної спеціальної служби транспорту, Управління державної охорони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями.

Вже декілька років в системі Міністерства оборони України триває оновлення (рекодифікація) цих статутів. Зокрема, розроблення законопроекту «Про Статут внутрішньої служби (Військовий статут) Збройних Сил України» базувалася на таких науково-практичних підходах: 1) поширення дії Статуту на всі військові формування та правоохоронні органи спеціального призначення, які комплектуються військовослужбовцями; 2) зменшення обсягу Статуту шляхом передачі процедурних питань до сфери регулювання Міністра оборони України та інших керівників центральних органів виконавчої влади; 3) впровадження в діяльність Збройних Сил України досвіду застосування військових частин (підрозділів) під час виконання завдань у зоні операції Об'єднаних сил (антитерористичної операції); 4) відмова від радянських підходів до організації

служби та впровадження кращих практик армій держав – членів НАТО, що базуються на принципах єдності, відповідальності, вірності, неупередженості, професіоналізму та гендерної рівності, підвищення відповідальності командирів за прийняті рішення, підвищення вимог до забезпечення безпеки військової служби [41, с. 4–6].

Упродовж 2023–2025 р. у системі Міністерства оборони України було розроблено два проекти оновлених Статутів Збройних Сил України. Проект Військового статуту передбачав втрату чинності та об'єднання найбільш загальних норм трьох статутів (Статуту внутрішньої служби, Статуту гарнізонної та вартової служб, Стройового статуту), складався із семи частин та містив низку бланкетних норм. Передбачалося, що дія статуту, крім Збройних Сил України, буде поширюватися на військовослужбовців Служби зовнішньої розвідки України, Служби безпеки України, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України, Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, Управління держаної охорони України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, органів спеціального призначення з правоохоронними функціями. Норми проекту Військового статуту визначали основні принципи функціонування військової служби, загальні вимоги до порядку виконання завдань за основними напрямками діяльності, взаємовідносин між військовослужбовцями, повноважень командирів (начальників) стосовно підлеглих військовослужбовців, загальні правила внутрішнього порядку у військовій частині та її підрозділах, спеціальні права військовослужбовців на застосування озброєння, зброї, військової та спеціальної техніки, спеціальних засобів та заходів фізичного впливу, загальні вимоги до організації внутрішньої, вартової та гарнізонної служб. Статутом передбачалося надання регуляторних повноважень Міністру оборони України, Головнокомандувачу Збройних Сил України, керівникам центральних органів виконавчої влади та керівникам державних органів, які мають у своєму підпорядкуванні військові формування. Крім того, завданням статуту було реформування гарнізонної служби з метою вивільнення в гарнізонах посадових

осіб усіх рівнів від виконання невластивих їм завдань, припинення виконання ними обов'язків за сумісництвом, що відповідатиме взаємосумісності й інтеграційному руху до збройних сил держав – членів НАТО [129].

Другий проєкт закону (2025), яким вкотре передбачалося скасування трьох статутів Збройних Сил України, містив значно вужчий предмет правового регулювання, на що вказує сама назва: «Статут військової служби Збройних Сил України». На противагу попередній редакції, цей проєкт передбачав поширення його дії лише на Збройні Сили України та Державну спеціальну службу транспорту. Водночас жодних перехідних положень, які б визначали порядок регулювання відносин щодо всіх інших суб'єктів, проєктом не передбачено. Норми проєкту Статуту визначають основи військової служби, загальні права й обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, які проходять військову службу відповідно до Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-ХІІ, а також загальні принципи організації внутрішнього порядку, внутрішньої, гарнізонної та вартової служб і бойового чергування, визначає взаємовідносини між військовослужбовцями, права, обов'язки та повноваження командирів (начальників) стосовно підлеглих військовослужбовців. Разом із тим включення в предмет регулювання Статуту норм щодо основ військової служби, які вже мають первинне визначення в Законі України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-ХІІ, та розширення змісту деяких його положень вказує на ризик порушення принципу правової визначеності і системності законодавства. Дія Статуту, за задумом розробників, має поширюватися на всіх військовослужбовців, у тому числі на військовозобов'язаних та резервістів під час проходження ними зборів, а також обраних народними депутатами України, депутатами Верховної Ради Автономної Республіки Крим або депутатами місцевих рад на виборні посади (відряджених відповідно до Верховної Ради України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад із залишенням їх на військовій службі), військовослужбовців, відряджених до місцевих державних адміністрацій, органів місцевого

самоврядування, державних органів, підприємств, установ та організацій, державних і комунальних навчальних закладів (закладів освіти) для виконання завдань в інтересах оборони держави та її безпеки із залишенням на військовій службі [159].

За результатами аналізу положень запропонованого проєкту Статуту виявлено ряд недоліків, які мають загальну тенденцію: 1) дублювання норм права, які вже містяться в інших законах України та підзаконних нормативно-правових актах; 2) невідповідність деяких норм права нормам як всередині проєкту Статуту, так і нормам інших чинних законів України та підзаконних нормативно-правових актів; 3) наявність положень, які в цілому не мають нормативного змісту, тобто не містять норм права, викладені без дотримання норм юридичної техніки та мають здебільшого характер суб'єктивних суджень, цілей, лозунгів, метафор; 4) неодноразове використання термінів, які не є загальноживаними, але водночас не містять своїх дефініцій у проєкті Статуту; 5) широке застосування оціночних понять, що не сприяють правовій визначеності та можуть розширювати межі дискреції. Низка виявлених недоліків вказує на необхідність перегляду тексту проєкту Статуту і глибокого його переосмислення, доопрацювання з урахуванням норм юридичної техніки, правил української філології та юридичної лінгвістики.

Попри певні недоліки запропонованих проєктів Військового статуту і Статуту військової служби Збройних Сил України, сама спроба застосування комплексного підходу до оновлення Статутів Збройних Сил України вказує на особливу актуальність докорінного перегляду законодавства з питань проходження військової служби та його систематизації з метою модернізації застарілої радянської нормативно-правової бази, що регламентує повсякденну діяльність військовослужбовців, з одночасним зведенням Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України, Статуту гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України та Стройового статуту Збройних Сил України в єдиний уніфікований нормативно-правовий акт.

Якщо оновлення Статутів Збройних Сил України мають зрозумілі та обмежені об'єкт і предмет систематизації, то глобальна робота з кодифікації законодавства у сфері оборони України почалася з видання Указу Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 08 листопада 2019 року № 837 [147], яким було визначено завдання Кабінету Міністрів України «вжити заходів щодо кодифікації законодавства у сфері оборони». За дорученням Прем'єр-міністра України [40] головним виконавцем завдання стало Міністерство оборони України (співвиконавці – Міністерство юстиції України, Міністерство фінансів України, Міністерство економіки, довкілля та сільського господарства України), термін – 30 листопада 2020 року. Відповідно до доручення Міністра оборони України [39] і Плану підготовки проєктів законодавчих та інших нормативно-правових актів у Міністерстві оборони України на 2020 рік [119] завдання з виконання зазначеного указу Президента було покладено на Національний університет оборони України.

Умовно весь процес роботи з кодифікації сучасного законодавства у сфері оборони, започаткованого у Міністерстві оборони України, можна поділити на декілька етапів, перший з яких, так званий «підготовчий», тривав з 2019 року по 2021 рік. Цей етап був присвячений пошуку відповідних точок роботи над кодифікацією, обґрунтуванню та вибору основоположних концептуальних засад, узагальненню передового національного і зарубіжного досвіду систематизації законодавства у сфері оборони загалом. За результатами проведення першого етапу було підготовлено проєкт розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку законодавства у сфері оборони України та його кодифікації» і сформовано орієнтовну структуру Кодексу про оборону України [173]. Відповідно до Наказу Міністерства оборони України «Про утворення робочої групи з кодифікації законодавства у сфері оборони» від 29 грудня 2020 року № 498 було створено відповідну робочу групу та розпочато роботу з кодифікації законодавства у сфері оборони України.

У зв'язку із широкомасштабним вторгненням російських військ на територію України строк виконання завдання з кодифікації було продовжено

Офісом Президента України [83] до 1 січня 2025 року [173]. Восени 2022 року почався другий етап роботи, який тривав приблизно два роки. Цей період доцільно назвати «змістовим», оскільки саме на нього припала найбільша частина аналітичної, узагальнюючої та безпосередньо правотворчої роботи. Завдяки спільним зусиллям науковців, юристів-практиків та спеціалістів зі складу Міністерства оборони України і Збройних Сил України, які є фахівцями за основними напрямками регулювання майбутнього кодексу, було напрацьовано текст проєкту Кодексу про оборону України та дещо скориговано його структуру [174, с. 1260].

Варто зауважити, що за загальним правилом, кодифікацію здійснюють тільки щодо сталого, апробованого законодавства, яке набуло ознак системності та фундаментальності. Однак особливістю, яка водночас є перешкодою в процесі створення Кодексу про оборону України, стала необхідність під час його розроблення одночасного врахування досвіду триваючої російсько-української війни, результатів стрімкої новелізації національного законодавства та його правозастосування, вимог інтеграції України у європейський правовий простір та адаптації українського законодавства до міжнародних стандартів. Очевидно, що всі ці чинники не сприяють швидкій та планомірній підготовці проєкту кодексу, навпаки, нерідко зумовлюють внесення змін до ще неопублікованого, робочого варіанта тексту [174, с. 1259].

Третій етап роботи, який можна умовно назвати «доопрацювання та узгодження позицій» розпочався у 2024 році та станом на кінець 2025 року тривав. Робота полягала у проведенні робочих зустрічей та узгоджувальних нарад з представниками сил безпеки і сил оборони, на які безпосередньо поширюється дія майбутнього кодексу. Положення, щодо яких буде досягнуто згоди, увійдуть до кінцевого варіанта проєкту Кодексу про оборону України та плануються для подальшого розгляду відповідно до чинного законодавства України.

Важливу вимогу Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX, що безпосередньо стосується виконання завдання з кодифікації законодавства у сфері оборони України, закріплено в його

Перехідних положеннях, зокрема стосовно обов'язку Кабінету Міністрів України у шестимісячний строк з дня набрання чинності законом подати до Верховної Ради України пропозиції щодо: а) систематизації норм права, що належать до предметів регулювання основ законодавства України та декретів Кабінету Міністрів України, чинних на день набрання чинності цим законом; б) удосконалення правового регулювання особливостей дії нормативно-правових актів в умовах воєнного або надзвичайного станів; в) кодифікації (рекодифікації, декодифікації) національного законодавства. Через законодавче закріплення темпоральних меж для надання пропозицій щодо виконання завдання з кодифікації законодавства у сфері оборони України Міністерство оборони України отримало згоду від Офісу Президента України [82] на відтермінування його виконання на період шість місяців з дня припинення чи скасування правового режиму воєнного стану в Україні, що зумовлено необхідністю врахування під час розроблення проєкту кодифікованого закону досвіду функціонування держави та її інституцій у період дії воєнного стану та ведення бойових дій [81].

Зазначене свідчить про актуальність наукового обґрунтування підходів до систематизації законодавства у сфері оборони України з урахуванням його особливостей та впровадження найбільш оптимальних форм і способів систематизації у практичну діяльність. Пошук перспективних шляхів систематизації законодавства у сфері оборони України передусім полягає в необхідності вивчення особливостей його структури, призначення окремих елементів, взаємозв'язків між ними та з іншими елементами системи національного законодавства.

2.4. Вплив особливостей законодавства у сфері оборони України на його систематизацію

Передумовою для проведення систематизації законодавства є наявність сфери суспільних відносин, відокремленої від інших суміжних категорій за

критерієм предмета правового регулювання. Саме тому далі розглянемо законодавство у сфері оборони у системі законодавства України як підсистему нормативно-правових актів, об'єднаних спільним предметом регулювання, а також виокремимо особливості, що істотно впливають на його систематизацію.

Розуміння законодавства України є складною категорією, оскільки тлумачиться у сучасному праві України у вузькому та широкому інтерпретуванні. У зв'язку з цим треба погодитися із Конституційним Судом України, який у рішенні Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство») від 09 липня 1998 року № 12-рп/98 констатував, що «термін «законодавство» досить широко використовується у правовій системі в основному у значенні як сукупності законів та інших нормативно-правових актів, які регламентують ту чи іншу сферу суспільних відносин і є джерелами певної галузі права. Цей термін без визначення його змісту використовує і Конституція України (ст. 9, 19, 118, пункт 12 Перехідних положень). У законах залежно від важливості і специфіки суспільних відносин, що регулюються, цей термін вживається в різних значеннях: в одних маються на увазі лише закони; в інших, передусім кодифікованих, в поняття «законодавство» включаються як закони та інші акти Верховної Ради України, так і акти Президента України, Кабінету Міністрів України, а в деяких випадках – також і нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади» [169].

Однак у цьому ж рішенні Конституційний Суд України зазначив: «Термін «законодавство», що вживається у частині третій ст. 21 Кодексу законів про працю України щодо визначення сфери застосування контракту як особливої форми трудового договору, треба розуміти так, що ним охоплюються закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в

межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України» [169].

Певно, що вирішальним у питанні, якому розумінню варто віддати перевагу та яким керуватися у дисертаційному дослідженні, є розуміння законодавства України у нормативно-правових актах. Так, у ст. 9 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX, яка називається «Законодавство України», у частині першій зазначено: «Законодавство України – це взаємопов’язана та упорядкована система нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів», а у частині другій і третій, що законодавство України включає: 1) Конституцію України – Основний Закон України; 2) закони; 3) підзаконні нормативно-правові акти: а) постанови Верховної Ради України, що містять норми права; б) укази Президента України, що містять норми права; в) постанови Кабінету Міністрів України, що містять норми права; г) накази міністерств, що містять норми права; г) акти інших державних органів, що містять норми права; д) постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим, постанови Ради міністрів Автономної Республіки Крим, накази міністерств Автономної Республіки Крим, що містять норми права; е) розпорядження голів місцевих державних адміністрацій, накази керівників структурних підрозділів місцевих державних адміністрацій, що містять норми права; є) акти органів місцевого самоврядування, що містять норми права; ж) чинні міжнародні договори України. Під час дії воєнного стану або надзвичайного стану акти начальників обласних та районних військових адміністрацій, керівників обласних та районних військово-цивільних адміністрацій, які містять норми права, також є частиною національного законодавства [152]. Отже, Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX регламентує широке розуміння законодавства України, якого варто дотримуватися, проте не можна не звернути увагу на певну суперечливість і навіть колізійність такого розуміння.

Окремо Законом України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX визначено, що його дія не поширюється на правові акти, що

не містять норм права. Сфери оборони прямо чи опосередковано можуть стосуватися акти: 1) Верховної Ради України, Президента України політичного характеру, що містять оцінку фактів, подій, явищ, обставин, процесів; 2) укази Президента України про введення в дію рішень Ради національної безпеки і оборони України; 3) акти застосування права; 4) інші правові акти, що не містять норм права. Наприклад, такі документи як Стратегія національної безпеки України, Стратегія воєнної безпеки України, а також Стратегічний оборонний бюлетень України є програмними документами публічної політики. Положення цих актів не містять норм права, є лише відображенням концептуальних підходів, напрямів, заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, визначених з урахуванням змін у безпековому середовищі. Рада національної безпеки і оборони України схвалює проекти стратегій, концепцій, державних програм та інших стратегічних документів, якими визначаються основні напрями і завдання державної політики у сферах національної безпеки і оборони, координує і контролює їх виконання [154]. Такі документи затверджує указами Президент України. Перелік актів, що не містять норм права, відповідно до закону не є вичерпним.

Однак, як зауважують Т. І. Панько та В. М. Панько, з думкою яких ми частково згодні, положення Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX однобоко характеризують акти глави держави, зосереджуючи увагу лише на указах, оминаючи такі види нормативно-правових актів Президента України, як розпорядження (не корелюється з правовою нормою, передбаченою частиною третьою ст. 106 Конституції України), а також накази і директиви з питань оборони, у тому числі з питань оперативного доукомплектування в особливий період Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, видані ним як Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України (не в повному обсязі враховує правову норму, визначену частиною третьою ст. 6 Закону України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-XII та пунктами 2, 4 частини першої ст. 13 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року

№ 2469-VIII) [114, с. 51]. На нашу думку, з такою позицією можна погодитись лише частково, адже розпорядження Президента України та акти Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України не містять норм права, мають здебільшого адміністративно-розпорядчий характер, є актами реалізації норм права та найчастіше розраховані на одноразове застосування, на відміну від нормативно-правових актів, які є загальнообов'язковими та розраховані на неодноразову реалізацію.

Проте в цьому ж контексті відмітимо деякі неточності Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 р. № 3354-IX, на які варто звернути увагу та усунути:

– з метою доповнення переліку актів, що не містять норм права, актами Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України для зміцнення правової визначеності та уникнення можливих колізій – доповнити частину 4 ст. 1 пунктом такого змісту: «акти Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України»;

– з метою уточнення норм закону щодо випадків прийняття законів про затвердження і схвалення та приведення у відповідність зі ст. 106 Конституції України – підпункт а) пункту 6 частини 2 ст. 10 після слів «екологічної ситуації» доповнити словами «про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України, подання Президента України про оголошення стану війни і укладення миру».

Як зазначає В. І. Риндюк, системність як властивість законодавства проявляється у взаємопов'язаності внутрішніх елементів системи законодавства (нормативно-правових актів), які перебувають у координаційних (залежно від предмета правового регулювання) і субординаційних (залежно від їх юридичної сили) зв'язках [167, с. 45]. Однак надзвичайно важливо, щоб ця багаторівнева система як ієрархічно узгоджена побудова сукупності нормативно-правових актів та правових норм, включених до їх складу, відповідала цілям правового регулювання і була здатна ефективно забезпечувати правопорядок у відповідних сферах суспільного життя [183, с. 40].

Отже, в контексті Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-ІХ систему законодавства у сфері оборони України становлять Конституція України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, закони (кодекси, первинні закони, закони про внесення змін, закони про затвердження або схвалення), підзаконні нормативно-правові акти всіх рівнів, що містять норми права.

Відповідно до теорії права горизонтальну структуру законодавства становлять: нормативно-правові приписи, нормативно-правові акти, інститути і галузі законодавства [42, с. 265].

Принципи та підходи до класифікації/групування нормативно-правових актів у сфері оборони, поділу їх на інститути (субінститути) на сьогодні висвітлено здебільшого у теоретичній площині – в контексті вивчення джерел військового права. Практичну реалізацію цього поділу можна простежити лише у рубрикуванні законодавства «Юридична кваліфікація» на офіційному сайті Верховної Ради України [206], що по суті є цифровою (електронною) інкорпорацією нормативно-правових актів. Так, згідно з інформацією на сайті законодавство у сферах національної безпеки і оборони наведено у двох основних рубриках: «Законодавство про національну безпеку та правопорядок» та «Законодавство про оборону». Окремої рубрики, присвяченої військовому законодавству, на сайті немає. Вся нормативна база, охоплена предметом військового законодавства, входить у «Законодавство про оборону». Деякі закони можуть належати як до однієї рубрики (сфери), так і до декількох, що вказує на їх міжгалузевий характер. Зауважимо, що рубрикатор сайту Верховної Ради України побудований не на основі розподілу галузей законодавства, визначених Класифікатором галузей законодавства України, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 02 червня 2004 року № 43/5 [134], а за власним принципом.

Рубрику «Законодавство про оборону» [206] наповнює вичерпний перелік предметних напрямів правового регулювання. Загальний огляд наведеного переліку демонструє його змістову застарілість та необхідність оновлення у

відповідності із сучасними принципами та векторами розвитку законодавства у сфері оборони України.

З огляду на результати детального аналізу первинних законів України, які станом на жовтень 2025 року входять до «Законодавства про оборону» (додаток В), можна констатувати, що цей рубрикатор потребує докорінного оновлення. Наприклад, законодавство у сфері охорони державного кордону є окремим інститутом і лише дотично співвідноситься зі сферою оборони. Аналогічні зауваження можна зробити стосовно належності питань цивільного захисту до «Законодавства про оборону», адже його регулювання набуло самостійності. На сьогодні «Законодавство про оборону» здебільшого обмежене саме предметом військового законодавства, а значну частину законодавства у сфері оборони України вміщено в рубрику «Основи суспільного ладу».

Водночас закони, що регулюють загальні питання організації та діяльності складових сектору безпеки і оборони, які беруть безпосередню участь у заходах оборони, що, беззаперечно, є частиною законодавства у сфері оборони України, до рубрики «Законодавство про оборону» не входять взагалі.

З наведеного можна зробити висновок про необхідність оновлення Класифікатора галузей законодавства України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 02 червня 2004 року № 43/5 [134], як підґрунтя для систематизації законодавства у сфері оборони України і на сайті Верховної Ради України, і для уніфікованого використання цієї системи для інших суб'єктів систематизації.

В науці «класифікацією» вважають систему супідрядних понять (класів, об'єктів) певної галузі знань або діяльності людини, використовувану як засіб для встановлення зв'язків між цими поняттями або класами об'єктів. Важливе значення для класифікації має принцип зв'язку між вибраними об'єктами, що передбачає виокремлення основних властивостей об'єкта, його аналіз і синтез стосовно інших об'єктів. Основним завданням класифікації є виокремлення типових об'єктивних ознак, на основі яких можна буде групувати об'єкти та

визначити їх місце в множині. Об'єкти розподіляють за схожістю і відмінністю на окремі класи залежно від вибраного критерію [2, с. 20–21].

Класифікувати законодавство у сфері оборони України можна за різними критеріями: предметом правового регулювання (тематикою), функціональним призначенням, юридичною силою нормативно-правових актів, суб'єктом прийняття (видання) нормативно-правових актів, різновидами заходів оборони, суб'єктами здійснення заходів оборони, обсягом регулювання (сферою дії), суб'єктом дії, територією дії тощо. Зупинимось на деяких з них.

Серед основних напрямів правового регулювання законодавства у сфері оборони України можна виокремити такі: засади формування та реалізації воєнної (оборонної) політики; планування, організація та забезпечення оборони; управління обороною; національний спротив; мобілізація (демобілізація); стан війни; воєнний стан; використання і застосування Збройних Сил України та інших військових формувань; військовий обов'язок та військова служба; правовий статус військовослужбовців, соціальний захист військовослужбовців, членів їхніх сімей та осіб, звільнених з військової служби; організація і функціонування Збройних Сил України, їх всебічне забезпечення, господарська діяльність у Збройних Силах України; служба військ, правопорядок у Збройних Силах України, забезпечення законності і дисципліни; міжнародне співробітництво у сфері оборони та дотримання міжнародно-правових зобов'язань; контроль за дотриманням законодавства у сфері оборони та юридична відповідальність за його порушення.

На основі цих напрямів можна виокремити основні структурні елементи (інститути) системи законодавства у сфері оборони України: інститут формування та реалізації державної політики у сфері оборони; інститут стратегічного планування та підготовки держави до оборони; інститут управління обороною; інститут організації і функціонування Збройних Сил України та інших військових формувань; інститут застосування сил оборони; інститут національного спротиву; інститут виконання військового обов'язку; інститут військової служби; інститут соціально-правового захисту у сфері оборони; інститут мобілізації і демобілізації; інститут особливих правових режимів у сфері оборони; інститут служби військ,

правопорядку та дисципліни; інститут ресурсного забезпечення оборони; інститут міжнародного співробітництва у сфері оборони; інститут контролю та юридичної відповідальності у сфері оборони.

За предметним критерієм (сукупністю однорідних відносин) сфера оборони дуже об'ємна і розгалужена, охоплює значну кількість різноманітних заходів держави, що характеризує її нормативно-правове регулювання як функціонально різнорідне. Це підтверджено великою кількістю координаційних зв'язків між різними нормативно-правовими актами однакової або різної юридичної сили. За обсягом предмета правового регулювання систематизація може відбуватися на рівні галузі або підгалузі, інституту або субінституту законодавства, або як міжгалузєва систематизація.

Спробу детальнішої класифікації законодавства у сфері оборони України за напрямками правового регулювання (за тематикою) наведено в додатку Г. Таку класифікацію можна використати як основу для оновлення Класифікатора галузей законодавства України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 02 червня 2004 року № 43/5 [134], рубрики «Законодавство про оборону» на офіційному сайті Верховної Ради України, а також під час створення нових електронних інформаційних юридичних систем. Цю класифікацію в електронних системах можна одночасно поєднувати з іншими критеріями розподілу.

За функціональним призначенням законодавство у сфері оборони України можна поділити на: установче, організаційно-управлінське, операційне, мобілізаційне, забезпечувальне (ресурсне), статусно-правове, соціально-захисне, спеціально-режимне (особливі правові режими), міжнародно-правове, охоронне та контрольне тощо.

За юридичною силою (ієрархією) законодавство у сфері оборони України поділяють так: Конституція України, чинні міжнародні договори, закони (кодекси, первинні закони, закони про внесення змін, закони про затвердження або схвалення), підзаконні нормативно-правові акти, що містять норми права.

За суб'єктом прийняття (видання) нормативно-правові акти у сфері оборони поділяють так: акти Верховної Ради України (закони і постанови), укази

Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, накази міністерств, нормативно-правові акти інших державних органів, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, обласних та районних військових адміністрацій, обласних та районних військово-цивільних адміністрацій.

За різновидами заходів оборони законодавство у сфері оборони України поділяють на групи нормативно-правових актів, що регулюють політичні, економічні, соціальні, воєнні, наукові, науково-технічні, інформаційні, правові, організаційні заходи.

За суб'єктами здійснення заходів оборони законодавство у сфері оборони України поділяють на акти, що містять норми права: органів державної влади, інших державних органів, органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, військових адміністрацій, військово-цивільних адміністрацій.

За суб'єктами дії законодавство у сфері оборони України можна поділити на акти, спрямовані на регулювання відносин військовослужбовців, цивільних осіб, резервістів, військових формувань, органів управління і т. д.

За територією дії нормативно-правові акти можна поділити на ті, які стосуються: місцевих заходів оборони, оборонних заходів на загальнодержавному рівні та міжнародного співробітництва у сфері оборони.

За обсягом регулювання (сферою дії) законодавство у сфері оборони України поділяють на загальне та спеціальне.

Законами України, які визначають загальні засади формування та реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони, умовно можна вважати такі: «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01 липня 2010 року № 2411-VI, «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05 березня 1998 року № 183/98-ВР, «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року № 794-VII, «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 року № 3166-VI.

До системоутворюючих загальних законів у сфері оборони України належать: «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-XII, «Про Збройні Сили України» від 06 грудня 1991 року № 1934-XII, «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-XII, «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII, «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 року № 1702-IX, «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII.

До спеціальних законів України належать такі: «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» від 21 вересня 1999 року № 1075-XIV, «Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів» від 16 березня 2017 року № 1951-VIII, «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII, «Про Військового омбудсмана» від 17 вересня 2025 року № 4603-IX, «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» від 21 вересня 1999 року № 1076-XIV, «Про використання земель оборони» від 27 листопада 2003 року № 1345-IV, Статути Збройних Сил України від 24 березня 1999 року, «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 07 березня 2002 року № 3099-III, «Про Службу військового капеланства» від 30 листопада 2021 року № 1915-IX, «Про військово-цивільні адміністрації» від 03 лютого 2015 року № 141-VIII, «Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав» від 02 березня 2000 року № 1518-III, «Про порядок доступу та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України» від 22 лютого 2000 року № 1479-III, «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12 грудня 1991 року № 1975-XII, «Про оборонні закупівлі» від 17 липня 2020 року № 808-IX, «Про особливості управління об'єктами державної власності в оборонно-промисловому комплексі» від 16 червня 2011 року № 3531-VI. Всі ці закони є складовими військового законодавства.

Крім того, сфери оборони України стосується також законодавство, що регламентує загальні питання організації та діяльності складових сектору безпеки і оборони, які беруть безпосередню участь в заходах оборони. До нього належать

такі закони України: «Про Національну гвардію України» від 13 березня 2014 року № 876-VII, «Про Державну спеціальну службу транспорту» від 05 лютого 2004 року № 1449-IV, «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» від 23 лютого 2006 року № 3475-IV, «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 року № 2229-XII, «Про Службу зовнішньої розвідки України» від 01 грудня 2005 року № 3160-IV, «Про розвідку» від 17 вересня 2020 року № 912-IX, «Про Державну прикордонну службу України» від 03 квітня 2003 року № 661-IV, «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року № 580-VIII, «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 04 березня 1998 року № 160/98-ВР, «Про місцеве самоврядування» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР, «Про місцеві державні адміністрації» від 09 квітня 1999 року № 586-XIV тощо.

Низка законів України, які регулюють інші питання національної безпеки, не є системоутворюючими, але входять у систему законодавства у сфері оборони України: «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року № 1550-III, «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року № 638-IV, «Про Державний кордон України» від 04 листопада 1991 року № 1777-XII, «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року № 3855-XII, «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 05 жовтня 2017 року № 2163-VIII, Кодекс цивільного захисту України від 02 жовтня 2012 року № 5403-VI, «Про критичну інфраструктуру» від 16 листопада 2021 року № 1882-IX, «Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру та безпеки» від 23 квітня 1999 року № 613-XIV, «Про функціонування єдиної транспортної системи України в особливий період» від 20 жовтня 1998 року № 194-XIV, «Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період» від 02 листопада 2006 року № 307-V, «Про державні резерви» від 09 серпня 2023 року № 3310-IX та ін. Належність законів до певної групи є досить умовною та доволі дискусійною в залежності від предмета і мети систематизації нормативно-правових актів.

Характерною ознакою законодавства у сфері оборони України є комплексність, що відображена в численних координаційних взаємозв'язках його

норм з галузями міжнародного, господарського, кримінального, соціального, трудового, адміністративного, земельного законодавства тощо. Наприклад, закони України «Про державну службу» від 10 грудня 2015 року № 889-VIII, «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII, «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII, «Про управління об'єктами державної власності» від 21 вересня 2006 року № 185-V, «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах» від 05 липня 1994 року № 80/94-ВР, «Про освіту» від 05 вересня 2017 року № 2145-VIII, «Про наукову і науково-технічну діяльність» від 26 листопада 2015 року № 848-VIII, Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 року № 2341-III, Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року № 8073-X, Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III, Повітряний кодекс України від 19 травня 2011 року № 3393-VI, Водний кодекс України від 06 червня 1995 року № 213/95-ВР тощо є загальними щодо інших галузей законодавства, але містять спеціальні норми, які в тому числі поширюються на сферу оборони.

Значна ієрархічна та предметна розгалуженість законодавства у сфері оборони України наділяє його такою особливістю, як поліструктурність. Ще однією визначальною ознакою нормативно-правового регулювання сфери оборони є існування спеціальних правових режимів (воєнного стану, особливого періоду тощо), введення яких активує специфічні правові механізми управління державою та створює особливі умови для її функціонування. Такі норми є тимчасовими і здебільшого спеціальними.

Отже, особливостями законодавства у сфері оборони України, що підтверджують його специфіку, можна вважати: 1) динамічність; 2) комплексність; 3) поліструктурність; 4) функціональну різнорідність; 5) наявність норм особливої чи тимчасової дії, що пов'язано з дією особливих правових режимів.

З огляду на вищезазначене практичну цінність у процесі систематизації мають виокремлення певних елементів системи законодавства та встановлення взаємозв'язків між ними для таких цілей: по-перше, визначення основного критерію, на якому базується систематизація; по-друге, виокремлення сукупності

відповідних нормативно-правових актів, які створюють систему щодо обраного критерію або критеріїв.

Отже, законодавство у сфері оборони України в ролі об'єкта можна розглядати у двох значеннях. У широкому значенні до нього належать всі компоненти нормативно-правового забезпечення воєнної безпеки, від Конституції України, доктринальних актів до актів владних структур регіонального рівня та органів військового управління нижчого рівня. У вузькому значенні – лише частина законодавства. Наприклад, з точки зору вибору оптимальних способів систематизації законодавства у сфері оборони України (починаючи з первинної, більш загальної систематизації) його об'єкт можна звузити за предметною (по горизонталі – за інститутами законодавства у сфері оборони) та ієрархічною (по вертикалі) ознаками, тобто розглянути її на рівні системоутворюючих законів, які визначають, наприклад, загальні засади оборони, докорінно не зачіпаючи нормативно-правове регулювання військового будівництва, нормативні акти доктринального і концептуального характеру з питань національної безпеки у воєнній сфері та розгалужену систему підзаконних нормативно-правових актів.

В кожному індивідуальному випадку підхід до систематизації визначають за об'єктом. Законодавство у сфері оборони України як об'єкт систематизації можна розглядати: 1) як систему нормативно-правових актів з питань оборони держави в цілому, яку можливо систематизувати через інкорпорацію; 2) як систему законодавчих актів, які можуть бути кодифіковані, консолідовані або інкорпоровані; 3) як сукупність підзаконних нормативно-правових актів, щодо яких може бути проведено консолідацію або інкорпорацію; 4) як сукупність норм права, що регулюють однорідні суспільні відносини, які можуть бути систематизовані за допомогою застосування кодифікаційної техніки; 5) як сукупність чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, що можуть бути інкорпоровані.

Об'єкт систематизації у кожному конкретному випадку визначає вибір певного критерію чи сукупності критеріїв. Найпоширенішими підходами, які зазвичай застосовують у процесі систематизації законодавства, є такі: предметно-

ієрархічний (коли вибір за предметом правового регулювання одночасно доповнюють його розподілом за юридичною силою актів), ієрархічно-предметний (коли основним критерієм є юридична сила, похідним – предмет регулювання), суб'єктно-предметний (основний критерій – суб'єкт видання, додатковий – предмет регулювання). Такі підходи до узагальнення нормативного матеріалу використовують під час інкорпорації, консолідації і кодифікації законодавства.

Враховуючи, що законодавство у сфері оборони України має бути гнучким та адаптивним і водночас виконувати прогностичну функцію, його системну основу мають становити саме загальні, системоутворюючі закони (або один закон), які закріплюють фундаментальні норми. Інші правові механізми, процедурні норми мають бути мобільними до змін в суспільному середовищі. Така характеристика виключає доцільність об'єднання всього масиву законодавчих актів у сфері оборони України в межах єдиного кодифікованого акта. Другою перешкодою для галузевої кодифікації є комплексність законодавства у сфері оборони, що об'єктивується у великій кількості координаційних зв'язків з іншими галузями, підгалузями, інститутами законодавства. Все це зумовлює необхідність застосування комплексного науково обґрунтованого підходу до визначення оптимальних форм і способів систематизації законодавства у сфері оборони України, що, на відміну від наявних, дасть змогу реалізувати її на практиці.

В контексті зазначеного законодавство у сфері оборони України слід розуміти як взаємопов'язану та упорядковану систему нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, дія яких спрямована на регулювання та охорону суспільних відносин, що виникають у процесі здійснення політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захист у разі збройної агресії або збройного конфлікту з метою досягнення воєнної безпеки.

Висновки до розділу 2

1. Систематизацію законодавства у сфері оборони України у загальному розумінні запропоновано визначати як правову діяльність спеціально уповноважених та інших суб'єктів із приведення законодавства до внутрішньо узгодженої системи шляхом усунення суперечностей, дублювання, колізій, прогалин та законодавчих упущень, застарілих норм з метою забезпечення його ефективності, зручності і доступності користування, зміцнення законності у процесі регулювання та охорони суспільних відносин щодо здійснення політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів держави з підготовки до збройного захисту та її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту. На основі визначення виокремлено ознаки систематизації у сфері оборони України.

Систематизацією законодавства у сфері оборони як складову правотворчої діяльності в Україні пропонується розуміти як комплекс організаційних і правових дій, сутність яких полягає у провадженні уповноваженими суб'єктами безперервної організованої систематичної юридично-аналітичної діяльності з виявлення дефектів законодавства у сфері оборони України та їх усунення з метою узгодження нормативно-правових актів й удосконалення правового регулювання у сфері оборони України, підтримання сталості національної правової системи в цілому та забезпечення високого рівня задоволення потреб держави, суспільства та окремих осіб у межах реалізації функції з оборони держави. Зміст систематизації законодавства у сфері оборони України як складової правотворчої діяльності можна розглядати як алгоритм певних дій, які умовно можна згрупувати у декілька етапів, що мають циклічну природу, важливу роль серед яких відіграє правовий моніторинг.

Неофіційну систематизацію може проводити будь-який зацікавлений суб'єкт, офіційну – лише уповноважений чинним законодавством на це суб'єкт. Основним офіційним суб'єктом та повноцінним учасником правотворчої діяльності у сфері оборони є Міністерство оборони України. Правотворча

діяльність у Міністерстві оборони України формально відбувається у повному обсязі, однак на належному рівні не організовано та не забезпечено її системність та систематичність.

Задля налагодження ефективного, всебічного, послідовного та безперервного процесу систематизації законодавства у сфері оборони України в системі Міністерства оборони України доцільно удосконалити організаційно-правові засади її проведення через такі інструменти: 1) розвиток інституційних спроможностей (створення відповідного підрозділу, уповноваженого на забезпечення правотворчої діяльності в системі Міністерства оборони України); 2) формалізацію правового механізму проведення правового моніторингу у сфері оборони України; 3) створення єдиної внутрішньовідомчої інформаційно-аналітичної системи, яка б вміщала не тільки реквізити, а й актуальні тексти всіх нормативно-правових актів з питань оборони.

2. Встановлено, що передумовою систематизації законодавства та важливою складовою цього процесу є визначення ступеня ефективності законодавства. Як ефективність законодавства у сфері оборони України пропонується розуміти ступінь його результативної реалізації, що відображається в якісному та ефективному врегулюванні та охороні правовими нормами суспільних відносин, що виникають у ході проведення політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів держави з підготовки до збройного захисту та її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту. Запропоновано загальні рекомендації щодо оцінювання ефективності реалізації законодавства у сфері оборони України, визначено принципи, методи, узагальнені критерії і показники (індикатори) для його проведення.

3. Серед сучасних практичних підходів до систематизації законодавства у сфері оборони України визначено тенденцію до рекодифікації Статутів Збройних Сил України, вжиття заходів з кодифікації законодавства у сфері оборони України, а також виконання паперової та цифрової інкорпорації. Аналіз сучасних теоретичних підходів до систематизації законодавства у сфері оборони України

дав змогу окреслити узагальнений вектор на кодифікацію як пріоритетний спосіб систематизації.

4. Законодавство у сфері оборони України запропоновано розуміти як взаємопов'язану та упорядковану систему нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, дія яких спрямована на регулювання та охорону суспільних відносин, що виникають в ході проведення політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів держави з підготовки до збройного захисту та її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту з метою досягнення воєнної безпеки.

Визначено особливості законодавства у сфері оборони України, що характеризують його як специфічний об'єкт систематизації та обумовлюють застосування комплексного підходу до його систематизації.

Обґрунтовано, що об'єкт систематизації у кожному конкретному випадку визначає вибір певного критерію чи сукупності критеріїв для об'єднання нормативно-правових актів. Визначено групи критеріїв класифікації законодавства у сфері оборони України та найпоширеніші підходи їх застосування під час систематизації.

Запропоновано авторську класифікацію предметних напрямів правового регулювання та інститутів законодавства у сфері оборони України, яку може бути використано як підґрунтя для подальшої його систематизації.

Встановлено, що законодавство у сфері оборони України як об'єкт систематизації можна розглядати: 1) як систему нормативно-правових актів з питань оборони держави в цілому, яку можливо систематизувати через інкорпорацію; 2) як систему законодавчих актів, які можуть бути кодифіковані, консолідовані або інкорпоровані; 3) як сукупність підзаконних нормативно-правових актів, щодо яких може бути проведено консолідацію або інкорпорацію; 4) як сукупність норм права, що регулюють однорідні суспільні відносини, які можуть бути систематизовані за допомогою застосування кодифікаційної техніки;

5) як сукупність чинних міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, що можуть бути інкорпоровані.

РОЗДІЛ 3

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ – ПЕРСПЕКТИВНИЙ СПОСІБ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОБОРОНИ УКРАЇНИ

3.1. Досвід зарубіжних країн із систематизації законодавства у сфері оборони

Враховуючи недостатність фундаментальних та системних напрацювань з питання систематизації законодавства у сфері оборони України як у науці, так і в практиці, звернемося до досвіду систематизації законодавства у сфері оборони передових демократичних країн світу, які мають у системі законодавства узагальнені акти з питань оборони держави, щоб провести порівняльно-правовий аналіз базових елементів їхніх актів: передусім обсягу предмета правового регулювання, структури акта і принципів змістового наповнення його основних складових. Крім того, доцільно розглянути зарубіжні підходи до систематизації законодавства у сфері оборони в цілому та оцінити їх стосовно доцільності впровадження в національне законодавство України.

Систематизацію законодавства у сфері оборони у зарубіжних країнах започатковано в їх конституціях: глава X Конституції Естонської Республіки, прийнятої на референдумі 28 червня 1992 року, називається «Державна оборона» [60], глава XIII Конституції Литовської Республіки, прийнятої на референдумі 25 жовтня 1992 року, – «Зовнішня політика та захист держави» [61], глава VII Конституції Республіки Македонія від 17 листопада 1991 року – «Оборона Республіки та оголошення стану війни або надзвичайного стану» [63], глава XXVII Конституції Республіки Узбекистан, прийнятої на референдумі 30 квітня 2023 року, «Оборона і безпека» [59], розділ X-а Основного Закону Федеративної Республіки Німеччина від 23 травня 1949 року – «Стан оборони» [105], розділ II Конституції Японії від 03 листопада 1946 року, що набрала чинності 03 травня 1947 року, – «Відмова від війни» [65], підрозділ II розділу V «Рада Республіки та

Рада національної оборони» – «Рада національної оборони», розділ I та розділ II глави I «Стан оборони та стан облоги», титул V «Захист держави та демократичних інститутів» Конституції Федеративної Республіки Бразилії від 05 жовтня 1988 року – «Стан оборони» та «Стан облоги» [58, с. 431–518], розділ XI Конституції Республіки Польщі від 02 квітня 1997 року – «Надзвичайний стан» [213], розділ X Конституції Португальської Республіки від 25 квітня 1974 року – «Національна оборона» вміщує статті: 273 «Національна оборона», 274 «Вища рада національної оборони», 275 «Збройні Сили», 276 «Захист Батьківщини, військова служба і альтернативна цивільна служба» [62].

Отже, стійкою тенденцією систематизації законодавства у сфері оборони у зарубіжних країнах є його започаткування на найвищому конституційному рівні регулювання та охорони суспільних відносин, що бажано запозичити й Україні. Схожу позицію висловлюють О. П. Котляренко та Л. І. Приполова, звертаючи увагу на доцільність запозичення Україною позитивного досвіду систематизації законодавства у сфері оборони Латвії, Литви та Естонії [73, с. 57].

Водночас у цілому у світі не простежується загальна тенденція створення кодексів оборони у їх класичному розумінні сучасної юридичної науки. З огляду на це для дослідження було обрано ті країни, де на сьогодні існують узагальнені комплексні (консолідовані або кодифіковані) акти з питань оборони: Францію, США, Польщу, Австралію, Канаду, Грузію. Під час проведення порівняльно-правового аналізу особливу увагу приділено структурам кодексів оборони, вивченню наповнення їх основних складових та порівнянню цих складових для виявлення схожих предметів регулювання і визначення відмінностей.

Всі оборонні кодекси мають досить розрізнену структуру, що зумовлено певними політичними, історичними, географічними, культурними особливостями умов розвитку правових систем кожної з країн.

У французькому законодавстві Кодекс оборони Франції від 20 грудня 2004 року, ратифікований законом від 12 грудня 2005 року № 2005-1550 [207] – це документ, який об'єднує всі законодавчі та нормативні положення, що стосуються

національної оборони. Кодекс містить законодавчу частину (закони) і нормативну частину (декрети), кожна з яких складається з п'яти частин, які складаються з книг. Книги поділені на заголовки та розділи. Акт регулює загальні принципи захисту держави та окремі питання національної безпеки; визначає повноваження президента, прем'єр-міністра, міністерств, міністерства оборони і підпорядкованих йому організацій з питань оборони; врегульовує питання територіальної, оперативної і цивільної оборони, організації операцій, захисту військових об'єктів; регламентує питання правового режиму оборони (за напрямками), стану облоги, надзвичайного стану; регулює мобілізацію, проведення реквізиції, питання державної таємниці, функціонування розвідки, питання озброєння та заборони на застосування певних видів зброї; визначає правовий статус військовослужбовців та засади проходження військової служби, військовий резерв, а також адміністративні, фінансові та кримінально-правові положення.

Закон про оборону Австралійської Співдружності [208] отримав королівський дозвіл 22 жовтня 1903 року та був створений для військово-морської та військової оборони Австралії. Згодом до цього закону були внесені зміни: його доповнено законами, які регулюють порядок призову на військову службу, а також включено закон про військово-морську оборону 1910 року та закон про військово-повітряні сили 1923 року. Закон про оборону Австралійської Співдружності складається з 24 частин, 359 розділів та 1 додатка, що регулюють діяльність австралійських сил оборони, зокрема питання адміністрування сил оборони, проходження служби, в тому числі у резерві, також є окремі частини, присвячені проходженню служби курсантами, встановленню особливих повноважень для генерал-губернатора (голови виконавчої влади Австралійського союзу), унормуванню питань вирішення спорів і притягнення до відповідальності за правопорушення та ін.

В Канаді Закон про національну оборону [210] був прийнятий у 1985 році та регулярно зазнає перегляду. Цей закон регулює питання створення і функціонування Міністерства національної оборони, визначає функції Міністра оборони, окреслює питання, пов'язані з функціонуванням збройних сил Канади та

управлінням ними. Окрема частина Закону присвячена дисциплінарним правопорушенням, окремим розділом якого врегульовано діяльність військової поліції. Також у законі міститься розділ «Різні положення загального застосування». Частина VI Закону регулює діяльність збройних сил Канади в межах допомоги цивільній владі, визначає правопорушення у воєнній сфері, які розглядають цивільні суди. Законом визначено, що певні типи внутрішніх операцій і майже всі міжнародні операції є виключною прерогативою монарха, а по факту – виконавчої влади, і не врегульовані в Законі про національну оборону [175, с. 43].

Так званий кодекс оборони США є частиною Кодексу законів США [217], до якого належать як норми розділу 10 «Збройні сили», так і частково норми розділу 50 «Війна та національна оборона». Главою 22 розділу 50 виокремлено Єдиний кодекс військової юстиції. Примітним є існування тісного взаємозв'язку між сферами національної безпеки і оборони, характерного саме для безпекової політики США, що об'єктивно, поряд з нормотворчою традицією США, впливає на формування механізму правового регулювання цими сферами. Розділ 10 на законодавчому рівні визначає роль збройних сил США, які належать до виконавчої гілки влади. Кожен із п'яти основних компонентів цього розділу присвячений окремому аспекту або компоненту збройних сил. Основними елементами розділу 10 є такі підрозділи: підрозділ А – Загальний військовий закон, що включає Єдиний кодекс військової юстиції; підрозділ В – Армія США; підрозділ С – Військово-морський флот і корпус морської піхоти; підрозділ D – Військово-повітряні сили та космічні сили; підрозділ Е – Резервні компоненти. Розділ 10 «Збройні сили» об'єднує норми щодо забезпечення підготовки та виконання завдань з оборони, а також проведення військових операцій, які характеризуються такими особливостями, як масштаб, тривалість, місцевість, постійність та цивільна присутність. Кожен з підрозділів розділу 10 містить глави та параграфи, що регламентують питання організаційної структури та управління, підготовки і навчання персоналу, сервісу, закупівель та постачань. Значну увагу приділено формуванню ресурсів та управлінню ними, формуванню та

затвердженню національного бюджету з питань оборони США, регламенту співпраці з оборонно-промисловим комплексом, системі підготовки та подання звітної інформації, забезпечення зовнішнього контролю.

Крім розділу 10, присвяченого збройним силам, у Кодексі законів США окремо є розділ 32 «Національна гвардія» та розділ 50 «Війна та національна оборона». В розділі 50 розглянуто такі питання: координації національної безпеки; функціонування ради національної оборони; регламентації державної таємниці; розвідувальної діяльності; внутрішньої безпеки, надзвичайних ситуацій та ядерної безпеки; контролю за матеріальними ресурсами національної оборони; використання земель для цілей оборони; управління об'єктами національної оборони; оборонного виробництва; резерву збройних сил та оборонно-промислових ресурсів; озброєння та організації оборони; кадрової та соціальної політики у сфері забезпечення національної безпеки і оборони.

Варто звернути увагу на процес кодифікації військового законодавства США, розпочатий у 1948 році, через необхідність усунення застарілих норм, прогалин і дублювання у законодавстві, що передбачало великий обсяг роботи з перегляду всього Кодексу законів США, виокремлення загальних і спеціальних норм за предметом правового регулювання з метою їх оновленої систематизації. Так, Р. Дікерсон виокремлює чотири етапи кодифікації: 1) архітектурний (планування – вибір обсягу проєкту, поділ вибраного матеріалу на актуальний і такий, що потребує переформатування (застарів, не є частиною військового законодавства, має тимчасову чи обмежену дію тощо); 2) дослідний (вичерпний план подальшої кодифікації на основі попереднього аналізу з конкретними предметними частинами, розділами, секціями тощо); 3) створення єдиного тексту акта; 4) редакційний (кінцевий продукт кодифікації перевіряли кваліфіковані юристи-редактори та редактори-рецензенти для виявлення прогалин та суперечностей з чинним законодавством США та їх усунення) [211, с. 1037–1039].

«Акт про оборону Батьківщини» Республіки Польща – це один з найновіших кодифікованих актів у сфері оборони, підписаний у відповідь на російське вторгнення в Україну у 2022 році. Акт замінив 14 законів і підзаконних актів

(зокрема закони «Про загальний обов'язок захищати Республіку Польща», «Про реконструкцію та технічну модернізацію та фінансування Збройних Сил Республіки Польща», «Про визначення державних оборонних завдань для підприємництва», «Про військову службу професійних солдатів», «Про службу в запасі», «Про дисциплінарну відповідальність» та інші) [92]. «Акт про оборону Батьківщини» Республіки Польща встановлює обов'язок захисту держави, зокрема визначає: види, склад і завдання збройних сил Республіки Польща; завдання органів, до компетенції яких належать питання оборони; питання співпраці з оборонними організаціями та підприємствами; широке коло питань, що стосуються військового обліку, призову та видів військової служби, військової підготовки, проходження військової служби; права, обов'язки та гарантії військовослужбовців; правила проходження військової служби в разі мобілізації, оголошення воєнного стану та під час війни; принципи програмування та фінансування збройних сил; питання військової дисципліни та покарання за її порушення; питання проведення мобілізації та проходження служби у запасі тощо.

Прикладом кодифікації законодавства у сфері оборони, вартим особливої уваги, є Кодекс про оборону Грузії (2023 року) [214], прийнятий для досягнення цілей, які сприяють зміцненню обороноздатності держави, підвищенню сумісності з НАТО, збільшенню професійно підготовленого резерву та встановленню соціальних гарантій для військових.

Кодекс про оборону Грузії складається з 18 глав: 1. Загальні положення. 2. Планування політики державної оборони. 3. Міністерство. 4. Військова поліція. 5. Військова служба. 6. Військовий облік. 7. Національна військова служба призовників. 8. Професійна військова служба. 9. Резерв Сил оборони та військова служба у резерві. 10. Військова освіта. 11. Міжнародні навчання. 12. Миротворчі операції. 13. Заохочення та дисциплінарна відповідальність. 14. Матеріальне забезпечення, соціальні гарантії і питання, пов'язані зі службою. 15. Заходи примусу та їх застосування. 16. Воєнний стан. 17. Добровільність у сфері оборони. 18. Перехідні та прикінцеві положення.

Отже, Кодекс про оборону Грузії визначає правові засади організації оборони для захисту незалежності, суверенітету і територіальної цілісності країни, а також забезпечення виконання інших завдань, пов'язаних з обороною та безпекою. Законом врегульовано такі питання, як організація оборони, зміцнення національної стійкості, організація національного опору та управління виконанням завдань національного опору, планування політики державної оборони, визначення повноважень та структури Міністерства оборони Грузії тощо. З огляду на принцип «тотальної оборони» види військової служби відповідно до кодексу поділено на регулярну військову службу (професійну військову службу і національну військову службу за призовом) і резерв сил оборони (активний і мобілізаційний резерви).

Система національної оборони Грузії є частиною системи національної безпеки, яка включає державні органи, залучені до державної оборони, державні підприємства або підприємства, що перебувають у державному управлінні, а також військове майно та іншу критичну інфраструктуру, створену для забезпечення оборони держави. Міністерство оборони Грузії складається з цивільного офісу та Сил оборони, відповідно між ними розподілено окремі та спільні функції, визначені кодексом. Сили оборони є політично нейтральним збройним військовим інститутом системи національної оборони, який у межах повноважень, наданих Конституцією Грузії, проводить необхідні воєнні та інші заходи. До видів Сил оборони належать Сухопутні сили, Повітряні сили, Сили спеціальних операцій, Національна гвардія. Водночас кодексом визначено перелік структурних підрозділів Міністерства оборони Грузії, які входять до Сил оборони, а саме: Генеральний штаб, Східне та Західне командування, Командування авіацією та протиповітряною обороною, Командування спеціальними операціями, Національна гвардія, Департамент воєнної поліції, Департамент воєнної розвідки, Командування навчаннями та військовою освітою, Командування логістичним забезпеченням військ. Окремою нормою передбачено склад Сил оборони на період дії правового режиму воєнного стану, до якого додатково залучаються: юридичні особи публічного права, що діють в системі Міністерства оборони

Грузії; Національна академія оборони Грузії; Військовий шпиталь; Бюро кібербезпеки; деякі підрозділи Міністерства внутрішніх справ Грузії та Служби державної безпеки Грузії. Керує Силами оборони Командуючий Силами оборони. Під час дії правового режиму воєнного стану рішення про застосування Сил оборони, яке не потребує затвердження парламентом Грузії, приймає Прем'єр-міністр Грузії. Під час воєнного стану органи, відповідальні за охорону державної та громадської безпеки, відповідним декретом можуть бути включені до складу Сил оборони. Такий диференційований підхід до законодавчого закріплення складу сил оборони на рівні кодексу закладає основу для подальшої чіткої регламентації функцій визначених суб'єктів на рівні спеціального законодавства.

За результатами порівняльно-правового аналізу Кодексу про оборону Грузії позитивними моментами нормативно-правового регулювання в контексті проблеми нашого дослідження визначені:

1) чітке термінологічне визначення понять: «система національної оборони», «організація оборони», «національний спротив», «національна стійкість», «вид Сил оборони», «управління», «державна оборона», «тотальна оборона», «політика державної оборони (компонент політики національної безпеки, що передбачає діяльність для забезпечення захисту державних інтересів Грузії, зокрема, прогнозування, виявлення, ідентифікацію, оцінювання, запобігання та припинення загроз, ризиків і викликів у сфері оборони в країні та за її межами)»;

2) належність до функцій цивільного офісу Міністерства оборони Грузії, зокрема, формування та реалізації політики у сфері оборони, підготовки законодавства у сфері оборони тощо.

Отже, на відміну від видової нормативно закріпленої в Положенні про Міністерство оборони України, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 року № 671, розрізненості політик, положення Кодексу про оборону Грузії вирізняються чіткістю та уніфікованістю цього питання. В кодексі мова йде лише про політику національної оборони як складову політики національної безпеки. Водночас привертає увагу відсутність

характеристики загроз та захисту такими лексемами як «воєнні», «збройний» тощо, що чітко вказують на наявність військового компонента. Сучасні конфлікти виходять за межі поля бою та потребують ширшого тлумачення поняття «оборони». Ми вважаємо такий підхід доречним з точки зору сучасних загроз та розуміння поняття «оборони», яке за змістом вийшло за межі «збройного захисту», адже сучасні війни відбуваються і в кіберпросторі тощо. Зазначене зумовлює необхідність докорінного перегляду наявних дефініцій, визначених у Законах України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-XII та «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, що визначають поняття «оборони» та інших суміжних понять, на предмет їх часткової застарілості.

Кодекси оборони зарубіжних країн мають дуже різноманітні структури, а також регулюють доволі широке коло питань. У кожній країні обсяг предмета правового регулювання доволі індивідуальний, хоча є ряд загальних положень, притаманних майже кожному кодексу: повноваження органів державної влади у сфері оборони; повноваження органів військового управління та обов'язки громадян у сфері оборони; збройні сили досліджуваних держав, їх адміністрування та застосування; призов під час мобілізації, а також проходження служби в резерві; порядок проходження військової служби та питання виплат винагород та компенсації військовослужбовцям, побудова військової кар'єри, види військової служби; військова дисципліна та порядок притягнення до відповідальності за правопорушення.

Зауважимо, що нормативно-правове регулювання забезпечення законності, правопорядку та військової дисципліни у сфері оборони характеризується високою частотою збігів у кодифікованих актах законодавства у сфері оборони іноземних держав. Майже всі країни мають у своїх оборонних актах розділи, які стосуються правопорушень, військової дисципліни та порядку притягнення до відповідальності. Це характерно для країн з розвинутою системою військової юстиції. Питання формування аналогу в Україні досі стоїть на паузі. Водночас на базі Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності вже

функціонує робоча група, яка бере участь у створенні системи військової юстиції України, зокрема на цей час опрацьовує законопроект про реформування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України та перетворення її у Військову поліцію [175, с. 45].

Крім загальних ознак предмета правового регулювання, досліджені оборонні кодекси мають і певні особливості. Наприклад, кодекси Австралії та Польщі окремо регулюють питання проходження військової служби курсантами. Питанням фінансового забезпечення оборони держави присвячені окремі розділи в актах Польщі, США та Франції. Кодекси Польщі та Франції мають положення щодо охорони воєнних об'єктів, а закон Австралії – окремий розділ про допуск до воєнних об'єктів та зони Вумера (австралійського космодрому). Кодекси Франції та США містять положення про порядок поводження з ядерною зброєю. Кодекс Франції містить положення про порядок поводження з біологічною і токсичною зброєю, хімічною зброєю, протипіхотними мінами та касетними боєприпасами [175, с. 45].

За результатами порівняльного аналізу визначено, що всі оборонні кодекси зарубіжних країн є різними за структурною будовою, порядком викладення норм та логікою наповнення. Так, ними регулюється ряд спільних питань, які стосуються формування системи міністерств оборони та збройних сил держав, проходження військової служби, притягнення військовослужбовців до дисциплінарної відповідальності, застосування військ, матеріального забезпечення тощо. Наведені питання загалом є базовими для формування оборонної політики будь-якої держави, а отже за логікою мають стати основою і для побудови структури кодифікованого акта у сфері оборони України [175, с. 45].

Деякими кодексами оборони окреслені специфічні питання: підготовки курсантів; порядку проходження військової служби, планування військової кар'єри, видів служби, служби у резерві/запасі; виплат військовослужбовцям; захисту оборонних об'єктів, допуску до таких об'єктів; порядку військових реквізицій; пільг для військовослужбовців та мобілізованих; управління особливо важливими об'єктами під час воєнного стану; нагород та відзнак

військовослужбовцям; використання земель оборони; порядку співробітництва з цивільними підприємствами; виконання замовлень для потреб оборони. Багато з цих питань на сьогодні вже врегульовано спеціальними законами України або підзаконними нормативно-правовими актами. Отже, доцільність включення їх до кодифікованого акта у сфері оборони України є дискусійною з точки зору ризику порушення галузевого принципу, ієрархічності і сталості правової системи України [175, с. 45].

На основі дослідження підходів до систематизації нормативно-правових актів у сфері оборони зарубіжних країн ми дійшли висновку, що залежно від історичної приналежності країни до певної правової сім'ї, принципи формування зведених актів відрізняються. Кодекс законів США хоч і названий так, але має мало спільного з кодексом у класичному розумінні українських законотворчих традицій. По суті це консолідований акт з тематичними рубриками, наповненими бланкетними нормами. Закони Канади та Австралії побудовані також за принципом консолідації. Кодекс оборони Франції є об'ємним нормативно-правовим актом, який включає як законодавчу, так і підзаконну частину, тому по суті це також консолідований акт.

Враховуючи досвід розгортання російсько-української війни та усвідомлюючи власні безпекові загрози, у 2022 році був прийнятий Акт про оборону Республіки Польща, а в 2023 році Кодекс про оборону ухвалила Грузія. Таким чином, можна стверджувати, що збройний конфлікт в Україні став певним каталізатором для перегляду та систематизації законодавства деяких зарубіжних країн.

Варто зазначити, що сліпа компіляція зарубіжного досвіду не забезпечить ефективності правового регулювання в Україні, адже саме Україна перебуває у стані реальної війни і напрацьовувати моделі систематизації законодавства у сфері оборони України варто, спираючись на власні кодифікаційні традиції, досвід правореалізації та науково обґрунтовані концепції вітчизняних фахівців. Водночас результати детального порівняльно-правового аналізу запропонованих актів зарубіжних країн у частині вивчення окремих питань оборони можуть стати

підставою для відпрацювання пропозицій щодо імплементації позитивного досвіду правового регулювання цих питань в національне законодавство України.

Зважаючи, що за більш ніж трирічний досвід ведення реальної війни українські законотворці все ще шукають кращі практики систематизації законодавства у сфері оборони, результати детального дослідження структури та змісту оборонних кодексів Польщі і Грузії можуть бути використані в межах роботи з кодифікації законодавства у сфері оборони України.

3.2. Перспективи систематизації законодавства у сфері оборони України

В умовах сучасної воєнно-політичної обстановки в Україні законодавству у сфері оборони досі не притаманні ознаки системності, узгодженості і стійкості. Проблема примноження кількості нормативно-правових актів у сфері оборони досягає критичного рівня, чим зумовлюється необхідність їх упорядкування та приведення у єдину узгоджену систему.

З огляду на це потрібно окреслювати перспективи систематизації законодавства у сфері оборони України. Насамперед, варто зазначити, що «перспективи» – це можливості кого-небудь або чого-небудь у майбутньому; сприятливі умови для майбутньої діяльності когось або подальшого розвитку чогось; плани, види на майбутнє; передбачення майбутнього; те, що чекає на кого-небудь, що повинно статися з кимсь у майбутньому [118].

Систематизація нормативно-правових актів з питань оборони необхідна для ведення обліку, розвитку законодавства у сфері оборони і контролю за результатами правореалізації, а також забезпечення взаємоузгодженості всіх його частин. Процес систематизації як важлива умова правильного застосування норм права сприяє розумінню законодавства у сфері оборони України як єдиного цілого, єдиної системи.

Систематизація нормативно-правових актів у сфері оборони України потребує комплексного підходу. Комплексність і поліструктурність законодавства

у сфері оборони не дають змоги обрати лише одну форму або спосіб систематизації його норм. Систематизацію потрібно проводити паралельно з уніфікацією понятійно-категоріального апарату, щоб забезпечити єдність термінологічного оформлення нормативно-правових актів.

Ефективність систематизації зумовлена рівнем організації роботи над нею. Визначення мети і вибір оптимальних форм та способів систематизації законодавства у сфері оборони мають відштовхуватися від таких вихідних даних: відносної сформованості предмета правового регулювання певних правових інститутів у сфері оборони, зовнішнього закріплення взаємопов'язаних нормативних приписів у відповідних актах законодавства. На підставі результатів правового моніторингу ефективності норм чинного законодавства у сфері оборони України та узагальнення практики його застосування доцільно сформулювати план комплексної систематизації законодавства у сфері оборони.

В цілому систематизацію законодавства у сфері оборони України доцільно проводити у поєднанні з прийомами адаптації до євроатлантичних стандартів у безпековій сфері, тобто її результатом має бути таке узагальнення правових приписів, яке б узгоджувало національне законодавство із законодавством держав – членів НАТО і ЄС у сфері оборони.

Систематизацію законодавства у сфері оборони України можна проводити будь-яким відомим юридичній науці способом.

Зовнішня систематизація без зміни форми і змісту нормативно-правових актів з метою їх збирання та упорядкування можлива за допомогою обліку або інкорпорації – створення збірників нормативно-правових актів (за хронологічною або предметною ознакою) або електронних юридичних баз за допомогою сучасних інформаційних технологій.

Консолідація є одним з оптимальних способів перероблення чинного законодавства у сфері оборони України, що забезпечить зменшення кількості нормативно-правових актів з того самого питання та сприятиме їх якісній трансформації без зміни змісту правових норм. Спираючись на особливості та позитивний досвід консолідації законодавства у Великій Британії, США та Канаді

[78, с. 58], пропонуємо поширити практику використання консолідації для упорядкування чинного законодавства України, що на сьогодні вочевидь непопулярно. Консолідація як простіший спосіб систематизації законодавства у сфері оборони України може бути застосована для зведення в один узагальнений підзаконний нормативно-правовий акт декількох актів, наприклад тих, які регулюють питання застосування зброї. Таким чином, в єдиний акт за предметним критерієм можуть бути об'єднані такі нормативно-правові акти:

«Порядок застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних Сил під час виконання ними завдань щодо відсічі збройної агресії проти України», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2018 року № 828;

«Порядок застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами і підрозділами Збройних Сил під час виконання ними завдань у районі проведення антитерористичної операції у мирний час», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 14 лютого 2018 року № 68;

«Порядок застосування членами добровольчих формувань територіальних громад особистої мисливської зброї, стрілецької зброї, інших видів озброєння та боєприпасів до них під час виконання завдань територіальної оборони», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1448;

«Порядок застосування цивільними особами вогнепальної зброї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України у період дії воєнного стану», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2022 року № 448.

Найдосконалішою формою систематизації законодавства у сфері оборони України є його кодифікація. Об'єктом кодифікації можуть бути як нормативно-правові акти, так і правові норми. Характерними ознаками завершення процесу кодифікації законодавства є перетворення старих правових норм, створення нових та об'єднання їх в єдиний систематизований нормативно-правовий акт. Метод кодифікації можна застосувати для систематизації як найбільш загальних,

фундаментальних норм матеріального права оборонної сфери, логічним результатом якої може бути, наприклад, Кодекс про оборону України, так і підзаконних нормативно-правових актів зі спільним предметом правового регулювання, які потребують змістового оновлення, систематизації процесуальних норм у нові узагальнені акти з окремих питань оборони.

Водночас на практиці думки представників сучасного наукового товариства з приводу актуальності, своєчасності й обсягу кодифікації законодавства у сфері оборони дещо різняться. Фахівці з питань національної безпеки і оборони України здебільшого підтримують ідею кодифікації законодавства у сфері оборони, вважають її доцільною і затребуваною, такою, що відповідає сучасним потребам суспільства і держави, але фахівці у сфері загальної правотворчості виконання такого досить складного завдання вважають проявом «кодифікаційної лихоманки». Отже, варто погодитися, що «розв'язання проблеми кодифікації законодавства у сфері оборони України потребує єдиної концептуальної основи та чіткого алгоритму дій у цьому напрямі відповідно до потреб формування ефективної воєнної політики та упорядкування суспільних відносин у сферах національної безпеки та оборони» [74, с. 43], спираючись на історичні особливості розвитку українського законодавства та національні традиції його кодифікації.

Відповідно до загальнотеоретичних наукових підходів кодифікацію проводять на основі таких принципів: системності законотворчих (і взагалі нормотворчих) робіт; соціальної зумовленості й економічної обґрунтованості законодавчих актів; повноти нормативно-правового регулювання суспільних відносин; подолання внутрішньої неузгодженості й суперечностей у правовій системі; стабільності законодавства й пов'язаної з цим стабільності у нормативно-правовому регулюванні; утвердження верховенства права, підпорядкування Конституції України, конституційності законів і законності підзаконних нормативно-правових актів; забезпечення техніко-юридичної досконалості, уніфікації та мовної (насамперед термінологічної) узгодженості законодавчих актів [30, с. 35].

Наприклад, Н. С. Кузнєцова не поділяє думку про беззаперечну потребу в кодифікації нормативно-правових актів всього галузевого законодавства, вважаючи це проявом своєрідної негативної тенденції – «кодексоманії» і висловлює застереження щодо високої ймовірності спричинення колізій у правовому регулюванні, виникненні правової невизначеності та інших юридико-технічних проблем [76, с. 50]. Авторка зауважує, що в кодекс доцільно включати норми переважно однієї галузі права.

Кодифікація як вид систематизації має спиратися на певний системоутворюючий критерій, який відповідатиме завданням та меті кодифікації. Як зазначає О. П. Сайнецький, якщо завданням є підготовка певного кодифікованого нормативно-правового акта, таким критерієм має бути галузь права, яка забезпечуватиме комплексне нормативне регулювання певної сфери суспільних відносин [176, с. 22].

Отже, враховуючи відправні засади кодифікації, причинами, які не сприяють галузевій кодифікації законодавства у сфері оборони України, можна вважати:

1. Комплексність норм права, що регулюють суспільні відносини у сфері оборони.
2. Широка функціональна розгалуженість предметних напрямів правового регулювання законодавства у сфері оборони України.
3. Велика кількість нормативно-правових актів, які регулюють суспільні відносини у сфері оборони (розпорошеність по системі національного законодавства).
4. Динамічність законодавства через мінливу воєнно-політичну обстановку в державі, що потребує ситуативного внесення змін до нормативно-правових актів.
5. Відсутність єдиної концепції кодифікації: а) предмета правового регулювання й обсягу нормативно-правового матеріалу, який необхідно об'єднати; б) способу застосування консолідації (об'єднання чинних законодавчих актів без зміни їх змісту в єдиний з подальшим скасуванням цих актів); кодифікації (об'єднання чинних нормативно-правових актів з елементами оновлення нормативного матеріалу, наприклад, нормами законопроекту «Про внесення змін

до деяких законодавчих актів України з питань національної безпеки і оборони щодо зміцнення демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України, удосконалення об'єднаного керівництва силами оборони держави та планування у сферах національної безпеки і оборони» (законопроект реєстр. № 4210 від 12 жовтня 2020 року), урахування інших пропозицій суб'єктів правозастосування, що сформувався на основі практики функціонування держави в умовах дії правового режиму воєнного стану).

Незважаючи на утопічність ідеї кодифікації всіх законодавчих актів, які регулюють суспільні відносини у сфері оборони, в один узагальнений акт, пріоритизація застосування кодифікації як способу удосконалення законодавства у сфері оборони України підтверджено низкою керівних документів та публічних заяв представників політичного керівництва України:

– Указом Президента «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 08 листопада 2019 року № 837 [147], – завдання вжити заходів щодо кодифікації законодавства у сфері оборони України;

– Стратегією залучення, розвитку та утримання людського капіталу в силах оборони України на період до 2027 року (наказ Міністерства оборони України від 29 грудня 2024 року № 862/нм [145]) – завдання розробити нормативно-правовий акт вищої юридичної сили (Кодекс військової служби), який поєднає питання правового регулювання відносин між державою і громадянами України стосовно виконання ними конституційного обов'язку із захисту Вітчизни, визначення загальних засад проходження військової служби в Україні; військового обліку та підготовки до військової служби, направлення для проходження базової військової служби; залучення на військову службу; проходження військової служби та служби у військовому резерві, виконання військового обов'язку в запасі, правового і соціального захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей, а також військовозобов'язаних (резервістів);

– заявою голови Верховної Ради України Р. О. Стефанчука під час VIII Міжнародного ветеранського форуму «Україна. Ветерани. Безпека» – про необхідність розроблення і прийняття Кодексу законів про Захисників та

Захисниць України, який має визначити обов'язки держави у сфері ветеранської політики [53].

Зазначене дає підстави припускати, що, враховуючи поліструктурність, комплексність та динамічність законодавства у сфері оборони України за сучасних умов функціонування держави в режимі воєнного стану та наявних ресурсів, оптимальною для застосування вбачається саме міжгалузева кодифікація нормативно-правових актів. Фахівці наголошують, що саме міжгалузева кодифікація на сьогодні є перспективним напрямом розвитку національного законодавства, що дає змогу одночасно адаптувати норми національного законодавства з положеннями актів ЄС, а це сприятиме євроінтеграції та усуненню правових колізій на національному, європейському та міжнародному рівнях [101, с. 221].

Власне бачення щодо предмета регулювання та побудови структури Кодексу України про військову службу, розроблення якого передбачено Стратегією залучення, розвитку та утримання людського капіталу в силах оборони України на період до 2027 року, запропонував Ю. І. Руснак. На думку автора, кодекс має визначати основні засади функціонування армії як структури, взаємодії армії з Міністерством оборони України та іншими органами виконавчої влади. Фахівець пропонує об'єднати в межах кодексу зміст таких нормативно-правових актів: 1) законів України: «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-XII, «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року від № 2011-XII, «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року № 548-XIV, «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року № 551-XIV; «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року № 550-XIV; «Про Стройовий статут Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року № 549-XIV, «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» від 03 жовтня 2019 року № 160-IX; 2) Указів Президента України: «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах

України» від 10 грудня 2008 року № 1153/2008, «Про Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України» від 29 жовтня 2012 року № 618/2012; «Про Положення про проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства» від 10 червня 2016 року № 248/2016; 3) окремих статей Кодексу України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 року № 8073-X в частині адміністративної відповідальності військовослужбовців та інші. Автор також пропонує інтегрувати у кодекс постанови Кабінету Міністрів України та накази Міністерства оборони України, які регламентують порядок проходження військової служби, права та обов'язки військовослужбовців, соціальні гарантії та інші питання [172, с. 1564–1565].

В цілому ми поділяємо думку автора щодо необхідності глибокого переосмислення та комплексного оновлення законодавства у сфері оборони України з питань проходження військової служби, однак зауважимо, що кодифікації в її класичному розумінні, за результатами якої створюють кодифікований закон, можуть підлягати лише закони.

Саме такий підхід до кодифікації, зміст якої полягає в об'єднанні норм права, що містять загальні засади регулювання певної сфери суспільних відносин, та результатом якої є узагальнений кодифікований закон (кодекс), поділяє Б. В. Малишев [90, с. 26]. Схожу думку висловлює Є. А. Гетьман, називаючи кодифікацію формою систематизації законодавства, що нерозривно пов'язана із законотворчою діяльністю, в результаті чого створюється новий нормативно-правовий акт, предметом регулювання якого стають найважливіші сфери суспільного життя [30, с. 31].

Кодекс, створений на підставі зведення матеріальних та процесуальних норм права, який об'єднує як основні засади правового регулювання однорідної сфери суспільних відносин, так і певні процедури, закріплені в нормативно-правових актах різної юридичної сили, в цілому не характерний для практики української законотворчості та національної традиції кодифікації. Однак, підтримуючи в цілому ідею Ю. І. Руснака, можемо зауважити, що такий

узагальнений закон, який має характерні ознаки консолідованого акта, може стати прецедентом для сучасної правотворчості, мати позитивний ефект в контексті зменшення кількості нормативно-правових актів з питань проходження військової служби та зручності правозастосування, однак породжує ризик виникнення потреби внесення численних змін у цей кодекс.

Отже, наданий Ю. І. Руснаком перелік можна використати для кодифікації запропонованих ним законів з метою створення Кодексу України про військову службу та консолідації підзаконних актів, об'єднавши за предметним принципом три Укази Президента України: «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» від 10 грудня 2008 року № 1153/2008; «Про Положення про проходження громадянами України служби у військовому резерві Збройних Сил України» від 29 жовтня 2012 року № 618/2012; «Про Положення про проходження військової служби у Збройних Силах України іноземцями та особами без громадянства» від 10 червня 2016 року № 248/2016.

Однак розміщення в кодексі норм, що регулюють соціально-правовий захист військовослужбовців, хоч і має логічне пояснення, оскільки ці питання безпосередньо стосуються проходження служби, однак вилучення частини норм із Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20.12.1991 № 2011-ХІІ призведе до необхідності одночасної систематизації частини норм, що регулюють відносини стосовно інших категорій осіб, на які поширюється дія цього закону. На нашу думку, правове регулювання з питань соціально-правового захисту військовослужбовців більшою мірою тяжіє до предмета законодавства про соціальний захист України. В цьому контексті законодавство у сфері оборони України з питань соціального захисту є міжгалузевим інститутом, який, на нашу думку, доцільно систематизувати (кодифікувати) окремо, враховуючи таку його характерну ознаку, як багатосуб'єктність. Також можна розглянути варіант включення цього нормативного масиву в майбутній проект Соціального кодексу України, розроблення якого заплановано на 2026 рік, відповідно до пропозицій Кабінету Міністрів України до проекту «Плану законопроектної роботи Верховної Ради

України на 2026 рік» [162]. Зауважимо, що цим планом передбачено розроблення нових проєктів кодексів: Трудового кодексу України, Митного кодексу України (нової редакції), Кодексу про адміністративні проступки, Кодексу України про захист державної незалежності та статус захисників держави, що також підтверджує загальнодержавний вектор на кодифікацію (рекодифікацію) національного законодавства.

Кодекс як закон, створений шляхом систематизації норм права, що містить саме загальні засади комплексного регулювання однорідної сфери суспільних відносин з метою забезпечення стабільності правового регулювання, визначається також положеннями ст. 11 Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX. Отже, кодифікації законодавства у сфері оборони України в її класичному розумінні можуть підлягати лише закони та норми законів.

Прикладом так званої первинної кодифікації чи рекодифікації первинного Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 24 березня 1998 року № 203/98-ВР є розроблення проєкту Кодексу законів про Захисників і Захисниць державності та незалежності України. Кодекс розроблений з метою визначення основних правових, економічних, соціальних та організаційних засад державної ветеранської політики та встановлює єдину систему державної підтримки ветеранів [161].

Перехідними положеннями Кодексу законів про Захисників і Захисниць державності та незалежності України визначено, що його приймають на заміну Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 24 березня 1998 року № 203/98-ВР. Отже, назва закону як-то «кодекс» у цьому випадку вказує на загальний та комплексний характер його норм. Такий акт є яскравим прикладом спеціальної (міжгалузевої) кодифікації, яка базується саме на сфері публічного управління та є інструментом формування і реалізації державної ветеранської політики. Привертає увагу, що глава 1 «Положення про основи, принципи, завдання ветеранської політики, категорії осіб та загальні гарантії» визначає основні засади державної ветеранської політики: окреслює відносини,

регульовані кодексом, закріплює дефініції основних понять, визначає принципи та завдання державної ветеранської політики, категорії ветеранів та їхні гарантії.

За прикладом такої кодифікації можна об'єднати Закони України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-ХІІ, «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09 квітня 1992 року № 2262-ХІІ, «Про Військового омбудсмана» від 17 вересня 2025 року № 4603-ІХ в Кодекс соціального захисту військовослужбовців, членів їхніх сімей та осіб, звільнених з військової служби.

Враховуючи, що на рівні держави Указом Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 08 листопада 2019 року № 837 [147] саме кодифікацію визнано пріоритетним способом систематизації законодавства у сфері оборони України, а Міністерству оборони України доручено вжити відповідних заходів, орієнтовним продуктом систематизації законодавства у сфері оборони України має стати Кодекс про оборону України – упорядкований, системний та узгоджений нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, що приймається Верховною Радою України та до якого включаються чинні норми і нові норми, які вносять зміни в регулювання та охорону суспільних відносин, що виникають в процесі здійснення комплексу заходів держави щодо підготовки до збройного захисту та її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту, забезпечуючи стабільність правового регулювання. Робота з розроблення проєкту кодексу розпочалася у 2019 році і станом на кінець 2025 року все ще тривала у Міністерстві оборони України. До роботи залучені фахівці Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України та провідні науковці вищих військових навчальних закладів.

Основоположні засади кодифікації законодавства віднайшли своє місце серед положень Закону України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-ІХ. Характерною особливістю кодифікації законодавства є обов'язкове попереднє розроблення концепції проєкту кодексу, яка має містити

обраний підхід до регулювання суспільних відносин, мету і завдання правового регулювання, обґрунтування необхідності прийняття кодифікованого нормативно-правового акта, описуватиме нові або зміну наявних прав та обов'язків учасників суспільних відносин, а також прогнозовані соціально-економічні та інші наслідки його реалізації.

В цьому контексті варто зауважити, що однією з перешкод для швидкої та оптимальної організації роботи з виконання поставленого Президентом України завдання з кодифікації законодавства у сфері оборони України у 2019 була відсутність нормативної регламентації алгоритму кодифікації національного законодавства. Саме тому, випереджаючи свій час та спираючись на загальнотеоретичні основи систематизації законодавства, усвідомлюючи масштабність поставленого завдання і його фундаментальне значення для правової системи України в цілому, науковці Національного університету оборони України розпочали процес кодифікації з формування її наукової основи – розроблення так званого документа юридичного планування «Концепції розвитку законодавства у сфері оборони України та його кодифікації» [80], яка передбачала планомірну модернізацію нормативно-правових актів з питань оборони на коротко-, середньо- і довгострокову перспективу та подальшу його кодифікацію [173, с. 60].

До короткострокових завдань Концепції належали: розроблення та прийняття законодавчих актів, спрямованих на вдосконалення законодавства для впорядкування суспільних відносин у сфері оборони України; створення в установленому порядку в системі Міністерства оборони України підрозділу (установи) наукового та експертно-аналітичного супроводу нормотворчої діяльності Міністерства оборони України. Виконання середньострокових завдань передбачало завершення формування якісно нової, ефективної, стабільної та пристосованої до адаптування системи законодавчого регулювання у сфері оборони, узгодження вітчизняного законодавства із законодавством держав – членів НАТО у сферах безпеки та оборони. В довгостроковій перспективі

завершальними завданнями були підготовка й прийняття Кодексу про оборону України [173, с. 61].

Створена науковцями Національного університету оборони України у 2020 році «Концепція розвитку законодавства у сфері оборони України та його кодифікації» хоч і не мала практичного втілення, але стала гідною спробою прогнозування подальшого розвитку законодавства у сфері оборони. Враховуючи досвід триваючого збройного конфлікту та сприймаючи пересторогу щодо його ймовірного загострення, застосовуючи системний підхід, розробники Концепції ще в той час акцентували увагу на необхідності інституційної модернізації правотворчої діяльності у сфері оборони та посиленні її наукового супроводження [173, с. 61].

Принагідно відзначимо, що схожу думку стосовно необхідності прийняття програмного документа розвитку законодавства у сфері оборони (відповідної Програми удосконалення правового регулювання діяльності Збройних Сил України, інших військових формувань), який має передувати розробленню кодифікованого закону, ще у 2009 році висловлював П. П. Богуцький, зумовлюючи необхідність вирішення таких важливих питань потребою значного ресурсу в часі та зусиллях науковців не лише військового, а й юридичного профілю [10, с. 182].

На підготовчому етапі роботи над кодифікацією законодавства у сфері оборони України, започаткованої у 2019 році у Міністерстві оборони України, з метою вироблення єдиного концептуального підходу до визначення основних засад її проведення було отримано рекомендаційні листи про актуальність порушеного питання від фахівців військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти юридичного спрямування та інших передових закладів вищої освіти України. З'ясовано, що більшість науковців вважають кодифікацію законодавства у сфері оборони своєчасною, доцільною і затребуваною. Щоправда погляди науковців щодо обсягу нормативно-правових актів та змісту юридичних норм з питань оборони, які підлягають кодифікації, розділилися. Дехто пропонував систематизувати законодавчі акти, які стосуються лише загальних питань безпеки та оборони, у єдиний Кодекс оборони України. Інші вбачали за необхідне

провести докорінний перегляд та упорядкування всіх нормативно-правових актів з питань оборони, включно з регулюванням питань військового обов'язку, військової служби, соціального захисту військовослужбовців, ведення господарської діяльності у Збройних Силах України тощо [74, с. 41–43].

Аналіз поглядів науковців дав змогу визначити основні концепції та завдання кодифікації законодавства у сфері оборони України:

1) впровадження актів кодифікації у розроблення військових стандартів у секторі безпеки і оборони, сумісними із державами – членами НАТО, а також проведення кодифікації шляхом прийняття законів з укрупнених блоків регулювання із поєднанням галузевої і комплексної кодифікації;

2) неможливість кодифікації всіх законодавчих актів, що є джерелами військового права, через розрізненість предмета правового регулювання. Компромісом може стати: кодифікація лише тих законів, які мають загальне спрямування в оборонній сфері. Фахівці пропонують два альтернативні напрями проведення кодифікації: а) розроблення єдиного кодифікованого акта – Оборонного (Військового) кодексу України; б) систематизацію, удосконалення і подальший розвиток спеціального галузевого законодавства України за окремими функціональними сегментами сфери оборони. Оборонний (Військовий) кодекс України, на думку науковців, може врегулювати такі питання: загальні інституційні аспекти сфери оборони; військовий обов'язок і військову службу, її альтернативи, правовий статус військовослужбовців; статuti військової служби, військову дисципліну; матеріально-організаційне забезпечення сфери оборони; міжнародне співробітництво у сфері оборони;

3) необхідність проведення кодифікації-реформи, а саме докорінного перероблення діючого законодавства у сфері оборони в ході критичної переоцінки його чинних правових норм та перегляду не лише законодавчих, а й інших відповідних підзаконних нормативно-правових актів. Обсяг правового регулювання майбутнього кодексу має спиратися на сутність та межі таких понять, як «оборона» та «сфера оборони»;

4) поєднання кодифікації з удосконаленням таких аспектів регулювання сфери оборони України: а) питань функціонування держави під час дії особливих правових режимів; б) визначення правового статусу органів державної влади та військового управління, їх посадових осіб, забезпечення їх узгодженої взаємодії в системі управління та військового керівництва силами оборони; в) удосконалення процедур оборонного планування з урахуванням принципів та підходів держав – членів НАТО та ЄС;

5) виконання завдання шляхом кодифікації законодавчих актів, предметом якої є управління у сфері оборони, яке регулює питання правового статусу суб'єктів сфери оборони, визначення їх правосуб'єктності у сфері оборони, компетенцій, функцій, взаємодії тощо [173, с. 60].

У процесі кодифікації законодавства у сфері оборони України варто достатню увагу приділити процесам адаптації законодавства до правових орієнтирів законодавства у сфері оборони держав – членів НАТО. Як зауважує Л. І. Приполова, проблемними питаннями чинного законодавства, які потребують перспективних змін, є: 1) конкретизація норм Конституції України щодо унормування правового статусу Збройних Сил України в межах гармонізації законодавства у сфері оборони; 2) завершення процесу розмежування повноважень Міністра оборони України та Головнокомандувача Збройних Сил України з метою досягнення відповідності вимогам і принципам НАТО; 3) формальна визначеність і фіксація механізмів підготовки проєктів наказів та директив Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України; 4) необхідність взаємоузгодження та чіткої визначеності норм стосовно умов, підстав, порядку прийняття Президентом України рішення про введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях, внесення подання про оголошення стану війни, а також низки інших питань, пов'язаних із запровадженням особливих режимів [128, с. 46].

Кодифікація законодавства у сфері оборони України має бути спрямована на усунення повторень, суперечностей та неузгодженостей положень законодавчих актів з питань оборони України. Ефективне вирішення цього завдання передбачає

ретельний аналіз чинного законодавства у сфері оборони та взаємне узгодження чинних законодавчих норм. Одним із ефективних способів системного вирішення нагальних проблем у національному законодавстві вбачається прийняття Кодексу про оборону України [174, с. 1257].

На підтвердження такого висновку варто навести думку Президента Асоціації правників України, висловлену у зверненні до Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, Голови Верховного Суду, Міністра оборони України та Міністра освіти та науки України за результатами проведення I Форуму з військового права (10 вересня 2025 року), щодо необхідності запровадження науково обґрунтованого і системного підходу до реформування військового законодавства, визнання пріоритетними питань кодифікації законодавства у сфері оборони, упорядкування правового регулювання військового управління та адміністративних процедур, урахування міжнародних стандартів і практик держав – членів НАТО як одного з напрямів удосконалення процесів розроблення та впровадження ефективних законодавчих рішень у сфері оборони [84].

З огляду на зазначене ми погоджуємося з обраною концепцією Міністерства оборони України щодо виконання завдання, визначеного Указом Президента України «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 08 листопада 2019 року № 837, розробленням проекту Кодексу про оборону України. Оптимальним способом виконання завдання вбачається проведення кодифікації через об'єднання основних системоутворюючих законодавчих актів у сфері оборони [106, с. 463].

Під час вирішення питання визначення обсягу предмета правового регулювання майбутнього оборонного кодексу доцільно орієнтуватися на зміст поняття «всеохоплююча оборона України», яке розуміють як комплексне використання усього потенціалу держави і суспільства для реалізації суверенного права України на самооборону, впровадження сучасних форм і способів застосування сил оборони, організацію територіальної оборони України та руху опору, стримування агресора, підтримання стійкості і забезпечення взаємодії в

ході підготовки до всеохоплюючої оборони України, відсічі і стримування збройної агресії проти України, ліквідації збройного конфлікту та під час відбудовного періоду після закінчення воєнних дій, а також координацію заходів оборони України з міжнародними партнерами [158].

З огляду на достатньо великий обсяг нормативної бази з питань оборони України предмет правового регулювання Кодексу про оборону України доцільно обмежити загальними засадами оборони держави та управління у цій сфері: регламентувати відносини, пов'язані з підготовкою та організацією оборони України, забезпеченням її обороноздатності, здійсненням збройного захисту, а також визначити основні завдання та функції складових сектору безпеки і оборони, інших державних органів та органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, обов'язки їхніх посадових осіб, права і обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, їхніх об'єднань, задіяних у сфері оборони у мирний час та особливий період. Крім того, положення щодо введення та скасування правового режиму воєнного стану, проведення мобілізації та демобілізації, організації та функціонування руху опору теж доцільно включити у проєкт Кодексу про оборону України [174, с. 1265].

Доволі дискусійним є питання доцільності включення в проєкт Кодексу про оборону України норм щодо особливостей врегулювання відносин під час відбудовного періоду. З одного боку, цілком можливо в межах предмета регулювання кодексу окреслити деякі питання повоєнного відновлення держави, зокрема деокупації та розмінування тимчасово захоплених територій, формування державних замовлень для посилення обороноздатності країни, планування у сфері оборонно-промислового комплексу, підвищення рівня обороноздатності й готовності до реагування на кризові ситуації, відбудову військової інфраструктури [179, с. 48]. З іншого боку, враховуючи тимчасовість і ситуативність заходів повоєнного відновлення держави, цілком слушною є думка щодо відсутності потреби в додатковій нормативній регламентації цього питання на рівні кодифікованого закону. У разі потреби такі заходи можна формалізувати

шляхом розроблення та прийняття відповідних нормативно-правових актів тимчасової дії [175, с. 45].

Водночас доволі гостро стоїть питання доцільності включення в проєкт Кодексу про оборону України правових норм щодо діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, яка має вузько визначені специфічні повноваження та лише дотична до оборони держави разом зі спеціалізованою прокуратурою у сфері оборони. Аналіз іноземного досвіду систематизації актів з питань оборони демонструє уніфіковану позицію з цього питання – майже всі, розглянуті у п. 3.1 акти, мають у своєму складі нормативно-правове регулювання діяльності інституту військової юстиції. Однак, враховуючи нагальність докорінної трансформації військової юстиції, у тому числі переформатування Військової служби правопорядку у Збройних Силах України у Військову поліцію, на сьогодні ми не рекомендуємо включати в проєкт Кодексу про оборону України ці норми. Крім того, після завершення процесу формування узагальненого інституту військової юстиції в Україні, найприйнятнішою вбачаємо окрему систематизацію правових приписів у межах спеціального закону або відповідного кодексу.

Враховуючи зазначене, в цілому ми поділяємо погляди щодо структури проєкту Кодексу про оборону України та змісту його основних положень [174], проте вбачаємо за доцільне передбачити окрему главу, присвячену питанням державної політики у сфері оборони за аналогією з проєктом Кодексу законів про Захисників і Захисниць державності і незалежності України [108, с. 422]. Водночас вважаємо логічним на рівні Кодексу про оборону України закріпити правові засади виконання громадянами військового обов'язку як основи оборони держави. Питання нормативно-правового регулювання військової служби, що є досить динамічними і потребують гнучких механізмів для внесення змін, в кодексі доцільно окреслити лише поверхнево через визначення видів військової служби та відсилки до спеціального закону. При цьому положення щодо проходження альтернативної (невійськової) служби доречно включити в кодекс.

Отже, змістовою основою проєкту Кодексу про оборону України можуть стати норми чинних законів України, які виконують роль системоутворюючого законодавства у сфері оборони, та за умови прийняття кодексу підлягають повному або частковому скасуванню, а саме закони України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-XII, «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII, «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-XII, «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12 грудня 1991 року № 1975-XII, «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII, «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 року № 1702-IX, «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України» від 22 лютого 2000 року № 1479-III, «Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав» від 02 березня 2000 року № 1518-III.

З огляду на те, що робота з кодифікації є комплексною і багатоаспектною, потребує залучення значних людських та часових ресурсів, передбачає складний процес підготовки законопроєкту та його прийняття, вбачаємо за доцільне на початковому етапі кодифікації привести зміст чинного законодавства до бажаного якісного стану шляхом його новелізації та адаптації до права ЄС. Другим етапом має стати зведення оновлених законодавчих актів в єдиний кодекс.

Прийняття Кодексу про оборону України дасть змогу: уніфікувати оборонну термінологію; привести положення про використання Збройних Сил України та інших військових формувань у відповідність до Конституції України; регламентувати питання формування і реалізації державної політики у сфері оборони, оголошення стану війни та визначення меж дії «воєнного часу»; структурувати склад сил оборони; деталізувати і розмежувати завдання та функції всіх складових сектору безпеки і оборони у сфері оборони як у мирний час, так і в особливий період; визначити структуру керівництва складовими силами оборони та регламентувати їхню взаємодію під час відсічі збройної агресії.

Вважаємо, що Кодекс про оборону України стане унікальним та інноваційним актом, який об'єднає всі питання, пов'язані з підготовкою держави

до оборони та безпосереднім її здійсненням. Розроблення Кодексу про оборону України є творчим процесом, що має ґрунтуватися на базі чинного законодавства у сфері оборони, яке зарекомендувало себе ефективним, враховувати курс держави в євроатлантичному напрямку, досвід триваючої російсько-української війни та відповідати потребам суспільства і держави на довгострокову перспективу.

Орієнтовна структура Кодексу про оборону України із загальною характеристикою основних положень наведена у проєкті Концепції проєкту Кодексу про оборону України (додаток Г).

При цьому треба врахувати, що метою кодифікації не обов'язково має бути прийняття зведеного нормативно-правового акта. Терміном «кодифікація» також позначають вид нормопроектної техніки [67, с. 45], що передбачає застосування таких інструментів і прийомів: інвентаризації, ревізії, кількісного та якісного спрощення нормативного матеріалу, систематичного розташування матеріалу, дотримання тричленної структури правової норми, одноманітності й однозначності змісту норм права, уніфікованості і стандартизованості термінології тощо.

В результаті систематизації, яку виконують за допомогою прийомів кодифікаційної техніки, нормативно-правові акти не скасовують, однак однорідні норми зводять до одного акта, допускаючи їх кількісне та змістове переопрацювання. Така кодифікаційна техніка може бути застосована, наприклад, для узагальнення правових норм, що регулюють повноваження Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України (на сьогодні розгалужені по розрізних законодавчих актах), та об'єднання їх у формі окремої статті Закону України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-ХІІ або розділу спеціального закону «Про Президента України» [67, с. 107]. Зміст розділу законопроекту може включати питання компетенції, порядку прийняття рішень, відповідальності за порушення законодавства.

Варто зауважити, що ідея виокремлення та закріплення переліку повноважень Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України не є новою. На відміну від чинної редакції Закону України «Про оборону України» від

06 грудня 1991 року № 1932-ХІІ, перелік повноважень Головнокомандуючого (згодом – Верховного Головнокомандуючого) Збройних Сил України був чітко визначений та закріплений у Законі України «Про оборону України» в усіх редакціях від 06 грудня 1991 року до 17 листопада 2000 року.

На сьогоднішній день закріплення переліку основних повноважень Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України на рівні закону буде надважливим кроком у процесі удосконалення системи управління у сфері оборони на стратегічному рівні, логічним з точки зору послідовності процесу нормотворення та практичної реалізації принципу права, закріпленого у частині 2 ст. 19 Конституції України, відповідно до якого органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [197, с. 58–59]. «Конституційні повноваження Президента України, визначені частиною 1 ст. 106 Конституції України, потребують специфікації (уточнення, визначення особливостей, конкретизації у різновидах), особливо у випадках, коли вони викладені через відкриті формулювання («є Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України», «здійснює керівництво у сферах національної безпеки та оборони держави»)» [79].

Досліджуючи окреслену проблему, О. П. Котляренко зазначає, що юридична конструкція, закріплена у нормі частини 2 ст. 6 Закону України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-ХІІ щодо «визначення повноважень Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України законами» є неповною, оскільки не дає навіть орієнтовного переліку цих повноважень. Ще одним недоліком автор вважає банкетний характер цієї норми, адже об'єктивізація її у необмеженій кількості непрофільних законів у розрізнених сферах регулювання, які прямо або опосередковано стосуються «воєнних» повноважень Президента України, як наслідок, ускладнює її реалізацію на практиці [75, с. 56].

Крім того, через початок широкомасштабної збройної агресії досить гостро постало питання функціональної участі складових сил безпеки і оборони у відсічі збройної агресії, що зумовило необхідність додаткового правового врегулювання

їхніх повноважень та засад взаємодії. Аналіз кількості і змісту внесених змін до законодавчих актів, що унормовують загальні засади оборони та управління в означеній сфері, питання повноважень всіх суб'єктів її забезпечення як у мирний час, так і в умовах дії правового режиму воєнного стану, демонструє необхідність систематизації нормативного матеріалу з цих питань.

На сьогодні відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII до сил оборони входять Збройні Сили України, а також інші утворені відповідно до законів України військові формування, правоохоронні та розвідувальні органи, органи спеціального призначення з правоохоронними функціями, на які Конституцією та законами України покладено функції із забезпечення оборони держави. Такий перелік є відкритим та створює передумови для недостатньої правової визначеності. Фактичний початок бойових дій у лютому 2022 року висвітлив ряд проблемних питань у правовому регулюванні застосування сил оборони, стратегічному керівництві ними та організації їх взаємодії. Частково ці проблеми були вирішені внесенням змін до законодавства, зокрема Законів України «Про Національну гвардію України» від 13 березня 2014 року № 876-VII, «Про Державну прикордонну службу України» від 03 квітня 2003 року № 661-IV, «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року № 580-VIII тощо, однак питання належності певних суб'єктів сектору безпеки і оборони до сил оборони досі залишається дискусійним.

Водночас положення Кодексу про оборону Грузії від 21 вересня 2023 року [214] демонструють альтернативний спосіб законодавчої регламентації порушеного питання – розмежування складу Сил оборони Грузії в мирний час та під час дії правового режиму воєнного стану.

З метою забезпечення системності чинного законодавства у сфері оборони України, спираючись за досвід Грузії щодо нормативного закріплення зазначених питань, пропонуємо внести зміни у ст. 12 Закону України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, доповнивши її новими частинами, і викласти їх у такій редакції:

«В мирний час до сил оборони входять Збройні Сили України, Державна спеціальна служба транспорту, розвідувальний орган Міністерства оборони України.

З початком особливого періоду до сил оборони входять: Національна гвардія України, Державна прикордонна служба України, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Управління державної охорони України.

Завдання і функції сил оборони в мирний час та особливий період визначаються законами.

Головнокомандувач Збройних Сил України здійснює військове керівництво та управління застосуванням Збройних Сил України, а також переданих у його підпорядкування сил і засобів інших складових сил оборони».

Такі зміни побудують правову основу для подальшої систематизації норм права, якими визначаються завдання та функції сил оборони в мирний час та особливий період. В перспективі така систематизація може бути реалізована в положеннях Кодексу про оборону України.

Отже, сформувані якісно нову, ефективну, стабільну та придатну до подальшої адаптації систему законодавства у сфері оборони можна виключно комплексним удосконаленням нормативно-правових актів у зазначеній сфері.

Система законодавства у сфері оборони України складається з великої кількості нормативно-правових актів різної юридичної сили, має комплексний характер та виконує роль правового засобу формування і реалізації державної політики у сфері оборони. Через великий обсяг нормативно-правового матеріалу з оборонних питань потрібен постійний моніторинг результатів його реалізації, удосконалення та систематизації. Вибір способу систематизації законодавства у сфері оборони зумовлений обранням об'єктом систематизації, тобто обсягом і видом нормативно-правових актів та ступенем впливу на зміст їх правових норм, а саме: закони потребують кодифікації чи консолідації, підзаконні нормативно-правові акти – консолідації, інкорпорація може бути застосована як до законів, так

і до підзаконних нормативно-правових актів, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

На сьогодні основними завданнями систематизації законодавства у сфері оборони України можна вважати необхідність його комплексного перегляду з метою усунення повторів, суперечностей та неузгодженостей положень чинних нормативно-правових актів з питань оборони України, всебічного оновлення з урахуванням досвіду функціонування держави та її інституцій у період дії воєнного стану та ведення бойових дій, а також результатів стрімкої новелізації національного законодавства і практики його застосування, вимог процесів інтеграції у європейський правовий простір та адаптації законодавства України до міжнародних стандартів.

Висновки до розділу 3

1. Встановлено, що систематизацію законодавства у сфері оборони у багатьох зарубіжних країнах започатковано в їх конституціях (на рівні окремих структурних елементів (глав, розділів, титулів, присвячених питанням оборони), що для України є позитивним прикладом для запозичення.

Визначено, що узагальнені акти з питань оборони США, Канади, Австралії, Франції та Польщі мають ознаки консолідаційних актів. Найприйнятнішим для наслідування з метою розроблення структурно-змістового наповнення кодифікованого акта про оборону України є Кодекс про оборону Грузії. Вивчення особливостей побудови та змістового наповнення зведених актів у сфері оборони зарубіжних країн має практичну цінність для запозичення позитивного досвіду правового регулювання окремих питань оборони в чинне законодавство у сфері оборони України.

2 Одним із перспективних способів удосконалення законодавства у сфері оборони України, спрямованим на підвищення ефективності його реалізації, є систематизація. Систематизацію законодавства у сфері оборони України потрібно проводити комплексно та планово з урахуванням результатів правового

моніторингу реалізації нормативно-правових актів у сфері оборони України та узагальнення практики їх застосування.

Визначено, що оптимальними способами систематизації законодавства у сфері оборони України є консолідація і цифрова інкорпорація, що забезпечать зручність у користуванні нормативно-правовими актами. Запропоновано поширити практику застосування консолідації як способу систематизації підзаконних нормативно-правових актів у сфері оборони України.

Кодифікацію визнано перспективним способом формування системи законодавства у сфері оборони України. До законів України у сфері оборони, які регулюють однорідну сферу суспільних відносин, може бути застосована спеціальна кодифікація за галузевим або міжгалузевим інститутом законодавства. Для систематизації нормативних приписів, які містять норми права та регулюють однорідні суспільні відносини в межах одного або декількох нормативно-правових актів, доцільно застосовувати кодифікацію як вид нормопроектної техніки. Окремі правові приписи або цілі нормативно-правові акти окремого міжгалузевого інституту законодавства у сфері оборони України можна кодифікувати в межах іншої комплексної галузі законодавства. Найдоцільнішою вбачаємо міжгалузеву (комплексну) кодифікацію, результатом якої має стати Кодекс про оборону України.

ВИСНОВКИ

Дисертація містить теоретичне обґрунтування та практичне вирішення актуального наукового завдання, сутність якого полягає в характеристиці законодавства у сфері оборони України, розкритті теоретичних засад систематизації законодавства у сфері оборони України та розробленні практичних рекомендацій щодо проведення такої систематизації. Основні теоретичні і практичні результати дослідження полягають у такому.

1. Запропоновано систематизацію законодавства визначати як правову діяльність спеціально уповноважених та інших суб'єктів із приведення законодавства до внутрішньо узгодженої системи шляхом усунення суперечностей, дублювання, колізій, прогалин та законодавчих упущень, застарілих норм з метою забезпечення його ефективності, зручності і доступності користування, зміцнення законності у процесі регулювання та охорони суспільних відносин. Встановлено, що найпоширенішими методологічними підходами, що застосовуються для розкриття змісту поняття «систематизація законодавства» є субстанційний та діяльнісний. Перший розкриває її через результат такої діяльності – упорядковану систему законодавства. Другий – через комплекс правових дій суб'єктів систематизації, об'єднаних у поетапний процес організованого удосконалення законодавства, який містить елементи правового моніторингу, імплементації норм міжнародних нормативно-правових актів та новелізації законодавства. Визначено, що систематизація законодавства включає офіційні та неофіційні види діяльності, безпосередньо пов'язані з правотворчістю (кодифікація, консолідація), так і не пов'язані з нею (облік, інкорпорація). Встановлено, що систематизація законодавства спрямована на виконання великого комплексу завдань, головним вектором яких є підвищення ефективності правового регулювання суспільних відносин.

Встановлено, що формалізація основних положень систематизації законодавства шляхом внесення змін у Закон України «Про правотворчу діяльність» від 24 серпня 2023 року № 3354-IX є необхідною через пряму

кореляцію із загальнодержавним вектором на докорінний перегляд, оновлення та побудову цілісної й ефективної системи національного законодавства України.

2. Законодавство у сфері оборони України запропоновано розуміти як взаємопов'язану та упорядковану систему нормативно-правових актів України і чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, дія яких спрямована на регулювання та охорону суспільних відносин, що виникають в ході проведення політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів держави з підготовки до збройного захисту та її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту з метою досягнення воєнної безпеки.

Зміст законодавства у сфері оборони України розкрито за такими аспектами:

1) нормативним – сукупність нормативно-правових актів, а також чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, які мають загальнообов'язковий характер у сфері оборони; 2) регулятивним – засіб врегулювання суспільних відносин, що виникають у процесі підготовки держави до збройного захисту та її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту; 3) інструментальним – правовий засіб забезпечення оборони та воєнної безпеки; 4) управлінським – засіб реалізації державної воєнної (оборонної) політики.

Визначено, що законодавство у сфері оборони України має ознаки комплексної галузі законодавства, яка охоплює військове законодавство та є частиною законодавства у сфері національної безпеки, функціональною метою якої є досягнення воєнної безпеки.

3. Встановлено, що категорії «оборона» та «сфера оборони» співвідносяться як суспільне явище і сукупність однорідних суспільних відносин, що регулюються правовими нормами. Обґрунтовано, що предмет правового регулювання законодавства у сфері оборони спрямований на реалізацію заходів оборони, відтак, охоплює правовий статус суб'єктів (що уповноважені на організацію, виконання, забезпечення, координацію, контроль) цих заходів, їх

компетенцію, об'єкт (зміст самого заходу), процедури, а також правовий режим їх виконання, а військовий компонент є лише частиною системи оборони.

З'ясовано, що в сучасних умовах особливого значення набула діяльність держави із забезпечення національної безпеки, зокрема воєнної безпеки. Обґрунтовано потребу в уніфікації понять, які в законодавстві розкривають зміст державної оборонної політики, а саме «воєнна сфера», «сфери оборони і військового будівництва», через закріплення на рівні Закону України «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-XII дефініцій понять «сфера оборони» та «державна політика у сфері оборони України», а також внесення змін до всіх законів і нормативно-правових актів, в яких виявлено порушення правової визначеності.

4. Визначено, що на процес формування законодавства у сфері оборони України впливали історичні, воєнно-політичні, економічні, соціальні та інші чинники, що зумовлювали зміни в суспільних відносинах, а перспективи подальшого розвитку законодавства у сфері оборони України засновані на необхідності його кодифікації, гармонізації із законодавством держав – членів НАТО у сфері безпеки і оборони та адаптації у контексті євроатлантичної інтеграції.

Встановлено, що сучасний стан законодавства у сфері оборони України характеризується стрімкою динамікою його розвитку, що призводить до накопичення нормативно-правових актів, появи суперечностей, дублювання, колізій, прогалин та законодавчих упущень, втрати єдності предмета правового регулювання нормативно-правових актів, що в цілому зумовлює потребу в його систематизації.

5. Систематизацію законодавства у сфері оборони України загалом запропоновано розуміти як правову діяльність спеціально уповноважених та інших суб'єктів із приведення законодавства до внутрішньо узгодженої системи шляхом усунення суперечностей, дублювання, колізій, прогалин та законодавчих упущень, застарілих норм з метою забезпечення його ефективності, зручності і доступності користування, зміцнення законності у процесі регулювання та

охорони суспільних відносин щодо здійснення політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів держави з підготовки до збройного захисту та її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту. На основі визначення поняття виокремлено основні ознаки систематизації законодавства у сфері оборони України: 1) є правовою діяльністю, тобто здійснюваною у сфері права, що регулюється та охороняється нормами і принципами права; 2) має офіційний і неофіційний характер: офіційну систематизацію проводять уповноважені чинним законодавством суб'єкти, тобто Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство оборони України, інші державні органи і т. д.; неофіційну – будь-які учасники суспільних відносин; 3) сутність систематизації полягає у приведенні нормативно-правових актів до внутрішньо узгодженої системи; 4) має на меті усунення суперечностей, дублювання, колізій, прогалин та законодавчих упущень, застарілих норм; 5) спрямована на забезпечення ефективності, зручності і доступності користування нормативно-правовими актами, зміцнення законності в ході проведення політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів держави з підготовки до збройного захисту та захисту держави у разі збройної агресії або збройного конфлікту.

6. З'ясовано, що систематизацію законодавства у сфері оборони як важливу складову правотворчої діяльності в Україні запропоновано розуміти як комплекс організаційних і правових дій, сутність яких полягає у провадженні уповноваженими суб'єктами безперервної організованої систематичної юридично-аналітичної діяльності з виявлення дефектів законодавства у сфері оборони України та їх усунення з метою узгодження нормативно-правових актів й удосконалення правового регулювання у сфері оборони України, підтримання сталості національної правової системи в цілому та забезпечення високого рівня задоволення потреб держави, суспільства та окремих осіб у межах реалізації функції з оборони держави. Визначено, що зміст систематизації законодавства у сфері оборони України як складової правотворчої діяльності полягає в реалізації

алгоритму певних дій, які мають циклічну природу та об'єднані за такими етапами: 1) підготовчий етап; постановка завдання; 2) аналітичний етап; підготовка пропозицій; 3) прийняття рішення; розроблення проєктів нормативно-правових актів; 4) прийняття, видання нормативно-правового акта; 5) заключний етап; моніторинг та контроль.

Встановлено, що основним суб'єктом систематизації законодавства у сфері оборони України та повноцінним учасником правотворчої діяльності у сфері оборони є Міністерство оборони України. Визначено такі основні напрями удосконалення організаційно-правового забезпечення процесу систематизації законодавства у сфері оборони України у Міністерстві оборони України: 1) створення Центру забезпечення правотворчої діяльності Міністерства оборони України, який структурно та функціонально поєднає науковий, аналітичний і нормотворчий компоненти; 2) формалізація правового механізму проведення правового моніторингу у сфері оборони України через видання відповідного наказу Міністерства оборони України; 3) створення єдиної внутрішньовідомчої цифрової інформаційно-аналітичної системи, яка б містила не тільки реквізити, але й актуальні тексти всіх нормативно-правових актів у сфері оборони України.

7. З'ясовано, що обов'язковою передумовою та важливою стадією систематизації законодавства у сфері оборони України є оцінювання ефективності його реалізації. Ефективність законодавства у сфері оборони України запропоновано розуміти як ступінь його результативної реалізації, що відображається в якісному та ефективному врегулюванні та охороні правовими нормами суспільних відносин, що виникають у ході проведення політичних, економічних, соціальних, воєнних, наукових, науково-технічних, інформаційних, правових, організаційних та інших заходів держави з підготовки до збройного захисту та її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту.

Встановлено, що оцінювання ефективності законодавства у сфері оборони України мають проводити суб'єкти правотворчої діяльності у сфері оборони на стадії розроблення проєкту нормативно-правового акта та на етапі його реалізації відповідно до індивідуально розроблених методик у кожному конкретному

випадку оцінювання нормативно-правового акта або групи правових норм, що регулюють окреме питання у сфері оборони України. Оцінювання дає змогу визначити, наскільки нормативно-правовий акт (чи норми права) у сфері оборони законний (чи дії суб'єктів правореалізації відповідають Конституції та законам України), результативний (чи досягнуті цілі оборони), системний (чи узгоджуються правові приписи з практикою, чи існує фрагментарність), адаптивний (чи здатний регулювати суспільні відносини в умовах зміни зовнішніх обставин), прозорий та підзвітний (чи наявний контроль та відкритість), соціально справедливий (чи дотримано і захищено права людини і громадянина).

8. Встановлено, що на сьогодні інкорпорація законодавства у сфері оборони України проводиться в цифровому форматі та у формі друкованих збірників, а кодифікація зокрема спрямована на оновлення Статутів Збройних Сил України та розроблення проекту Кодексу про оборону України. Визначено, що існуючі теоретичні підходи до систематизації законодавства у сфері оборони України характеризуються розрізненістю поглядів на кодифікацію, яка лише частково вирішує питання систематизації законодавства у сфері оборони України.

9. З'ясовано, що систему законодавства у сфері оборони України становлять Конституція України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, закони (кодекси, первинні закони, закони про внесення змін, закони про затвердження або схвалення), підзаконні нормативно-правові акти всіх рівнів, що містять норми права.

Визначено, що класифікувати законодавство у сфері оборони України можна за різними критеріями: предметом правового регулювання (тематикою), функціональним призначенням, юридичною силою нормативно-правових актів, суб'єктом прийняття (видання), різновидами заходів оборони, суб'єктами виконання заходів оборони, обсягом регулювання (сферою дії), суб'єктом дії, територією дії тощо. Виокремлено найпоширеніші підходи до систематизації: предметно-ієрархічний, ієрархічно-предметний, суб'єктно-предметний. Обґрунтовано, що об'єкт систематизації законодавства у сфері оборони України у кожному конкретному випадку визначає вибір певного критерію чи сукупності

критеріїв для об'єднання нормативно-правових актів. Запропоновано авторську класифікацію предметних напрямів правового регулювання законодавства у сфері оборони України, яку може бути використано для оновлення Класифікатора галузей законодавства України, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 02 червня 2004 року № 43/5, та як підґрунтя для систематизації законодавства у сфері оборони України.

10. Обґрунтовано, що законодавство у сфері оборони України має такі особливості, що вказують на його специфічну природу як об'єкта систематизації: 1) динамічність; 2) комплексність; 3) поліструктурність; 4) функціональна різноманітність; 5) наявність норм особливої чи тимчасової дії, що пов'язано з дією особливих правових режимів.

Встановлено, що законодавство у сфері оборони України як об'єкт систематизації слід розглядати: 1) як систему нормативно-правових актів з питань оборони держави в цілому, яку можливо систематизувати шляхом інкорпорації; 2) як систему або окремі комплекси законодавчих актів, які можуть бути кодифіковані, консолідовані або інкорпоровані; 3) як сукупність підзаконних нормативно-правових актів, щодо яких можна провести консолідацію або інкорпорацію; 4) як сукупність нормативних приписів, що містять норми права, які регулюють однорідні суспільні відносини, та можуть бути систематизовані із застосуванням кодифікаційної техніки; 5) як сукупність чинних міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, що можуть бути імплементовані.

11. Визначено, що досвід демократичних країн світу, які мають у системі законодавства узагальнені акти з питань оборони держави (США, Канада, Австралія, Франція, Польща, Грузія), можна в комплексі використовувати для побудови структури кодифікованого акта з питань оборони України та його змістовного наповнення, а також в інших випадках систематизації. Зокрема, досвід Грузії – для уніфікації термінології, якою у законодавстві позначаються поняття щодо формування і реалізації державної політики у сфері оборони, а

також для чіткого визначення складу сил оборони та розмежування їхніх завдань та функцій у сфері оборони в мирний час та особливий період.

12. Доведено необхідність застосування комплексного підходу до систематизації законодавства у сфері оборони України, що полягає у поєднанні: 1) міжгалузевої (комплексної) кодифікації через об'єднання загальних системоутворюючих законів; 2) спеціальної кодифікації за галузевим або міжгалузевим інститутом законодавства; 3) застосування кодифікаційної техніки для систематизації нормативних приписів, що регулюють однорідну сферу суспільних відносин; 4) консолідації підзаконних нормативно-правових актів з метою зменшення їх кількості та оптимізації правореалізації; 5) цифрової інкорпорації всього законодавства у сфері оборони України, що забезпечить зручність у користуванні ним.

13. Обґрунтовано, що найважливішою формою систематизації з точки зору побудови системи законодавства у сфері оборони України визнано міжгалузеву (комплексну) кодифікацію, результатом якої має стати Кодекс про оборону України, утворений через поєднання загальних системоутворюючих законів, який буде складатися з 5 розділів та 15 глав. Кодекс стане унікальним та інноваційним актом, який об'єднає у собі загальні питання, пов'язані з підготовкою держави до оборони та безпосереднім її здійсненням, у тому числі управління обороною; узгодить чинні і нові норми, які вносять зміни в регулювання та охорону військових, цивільно-військових та інших відносин, що виникають під час підготовки держави до збройного захисту та її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту, забезпечуючи стабільність правового регулювання. Запропоновано проєкт Концепції проєкту Кодексу про оборону України, окреслено орієнтовну структуру та зміст основних положень кодексу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янов В. Б. Адміністративне право України. Академічний курс у 2 т. / Т. 2: Особлива частина. Київ: Юридична думка, 2005. 624 с.
2. Адамова О. С. Поняття правової класифікації. *Часопис цивілістики*. 2015. Вип. 18. С. 19–24. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7d56086d-18bc-4c4b-b8f6-6d53968cc624/content>.
3. Адміністративне право України : підручник / Ю. П. Битяк та ін. ; за ред. Ю. П. Битяка. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 544 с.
4. Адміністративне право України. Академічний курс: Підручник: у 2 т.: Т. 1: Загальна частина / гол. ред. кол. В. Б. Авер'янов. Київ: Юридична думка, 2004. 584 с.
5. Антоненко В. О. Кодифікація як самостійна форма систематизації правових джерел. *Форум права*. 2009. № 3. С. 35–42. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8eb9f54d-8ca2-4d1f-88d4-a8f3a357afad/content>.
6. Антонов В. О. Конституційно-правові засади національної безпеки : монографія / наук. ред. Ю. С. Шемшученко. Київ: ТАЛКОМ, 2017. 576 с.
7. Безуса Ю. А. Деякі особливості систематизації підзаконних нормативно-правових актів у позитивному праві України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2020. Вип. 1. С. 3–8. DOI: 10.32844/2618-1258.2020.1.1.
8. Бобровник С. В., Шебельський В. Є. Правотворчість // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол.) та ін. Київ: Укр. енцикл., 1998. Т. 5: П–С, 2003.
9. Богущкий П. П. Військове право у системі права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 Одеса, 2009. 25 с.
10. Богущкий П. П. Військове право у системі права України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2009. 217 с.

11. Богуцький П. П. Військове право України: джерела, структура та розвиток : монографія. Одеса : Фенікс, 2008. 188 с.
12. Богуцький П. П. Право національної безпеки та військове право України в умовах збройної агресії РФ проти України. *Українське право*. URL: <https://ukrainepravo.com/scientific-thought/pravova-pozytsiya/pravo-natsionalnoyi-bezpeky-ta-viyskove-pravo-ukrayiny-v-umovakh-zbroynoyi-agresiyi-rf-proty-ukrayin/> (дата звернення: 24.10.2023).
13. Богуцький П. П. Публічне адміністрування у сфері оборони України: телеологія воєнної безпеки. *Право України*. 2024. № 8. С. 71–82. DOI: 10.33498/іош-2024-08-071.
14. Богуцький П. Сучасний стан і розвиток системи законодавства у сфері оборони України: на шляху до європейської та євроатлантичної інтеграції. *Розвиток законодавства України у сфері оборони: проблеми адаптації до стандартів НАТО та шляхи їх вирішення* : матеріали Науково-практичної конференції. м. Київ, 23 квітня 2021 року / упоряд.: П. П. Богуцький, В. Г. Пилипчук, С. О. Дорогих. Київ, 2021. С. 20–26.
15. Богуцький П. П. Право національної безпеки та військове право: сучасні виклики: навчальний посібник. Державна наукова установа «Інститут інформації, безпеки і права НАПрН України. Київ; Одеса: Фенікс, 2023. 252 с.
16. Борщевський І. В. Теоретичні основи систематизації законодавства. *Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова*. 2007. Вип. 12. Том 12. С. 14–20. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/03388182-0126-4cad-9a90-7e4059b18410/content>.
17. Борщевський І. В., Васильєв А. С., Зілковська Л. М. та ін. Теорія права і держави: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук А. С. Васильєва. Київ: КНТ, 2009. 464 с.
18. В Інституті правотворчості та науково-правових експертиз НАН України обговорили пріоритети розвитку правотворчої діяльності у контексті євроінтеграції. *Інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАН*

України. URL: <https://lawmaking.academy/v-instytuti-pravotvorchosti-ta-naukovo-pravovyh-ekspertyz-nan-ukrayiny-obgovoryly-priorityety-rozvytku-pravotvorchoyi-diyalnosti-u-konteksti-yevrointegratsiyi/> (дата звернення: 20.07.2025).

19. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 3: Загальна теорія права / редкол.: О. В. Петришин (гол.) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права імені В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2017. 952 с.

20. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доп.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВРФ «Перун». 2005. 808 с.

21. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.

22. Військове законодавство України: збірник нормативних актів / Ф. В. Саганюк та ін., за ред. В. І. Кравченка. Київ: Атіка, 1999. 800 с.

23. Військове право України: підручник / кол. авторів; за заг. ред. А. М. Колодія, О. В. Кривенка, В. Й. Пашинського. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2019. 392 с.

24. Волохов О. Окремі підходи до визначення поняття ефективності правових норм. *Публічне право*. 2023. № 2 (50). С. 109–116. DOI: 10.32782/2306-9082/2023-50-12.

25. Волохов О. С. Ефективність законодавства та міжнародні стандарти правотворчості : монографія. Київ. Юрінком Інтер, 2025. 484 с.

26. Врізе Ф., Мусмуті М. Парламентські інновації через постзаконодавчий контроль: новий посібник для парламентів. Київ: Пабліш Про, 2023. 96 с.

27. Гаруст Ю. В., Терещенко Т. В. Нормативно-правове регулювання військової сфери в Україні. *Правові горизонти*. 2020. Вип. 24 (37). С. 64–71. DOI: 10.21272/legalhorizons.2020.i24.p64.

28. Гетьман Є. А. Функція упорядкування підзаконних нормативно-правових актів в нормотворчому процесі органів виконавчої влади України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 2. Т. 3. С. 56–59.

29. Гетьман Є. Предмет, об'єкт та суб'єкти кодифікації законодавства України. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 3. С. 28–35. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/vapny_2011_3_3.pdf . (дата звернення: 20.12.2022).
30. Гетьман Є. А. Принципи кодифікації законодавства України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. № 42. С. 30–36. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILE=&2_S21STR=VKhnuvs_2008_41_7 (дата звернення: 22.11.2024).
31. Горник В. Г., Євмешкіна О. Л. Особливості формування та реалізації воєнної політики як складової оборонної політики України. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*. 2023. Т. 34 (73), № 1. С. 150–155. DOI: 10.32782/TNU-2663-6468/2023.1/27.
32. Граціанов А. І. Процес систематизації та уніфікації законодавства і розвиток правової системи України: дис... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2004. 185 с.
33. Гусарєв С. Д., Тихомиров О. Д. Юридична деонтологія (основи юридичної діяльності) : навч. посіб. Київ, 2005. 655 с.
34. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. *Методологія наукових досліджень* : підручник. Харків : Право, 2019. 368 с.
35. Діордіца І. Методологія дослідження кібербезпекової політики: кібернетичний, системний та матричний підходи. *Юридичний вісник*. 2020. № 4. С. 66–73. DOI: 10.32837/yuv.v0i4.1973.
36. Діхтієвський П. В., Кривенко О. В., Пашинський В. Й. Генеза правового забезпечення оборони України. *Human rights and public governance in modern conditions* : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. P. 201–222. DOI: 10.30525/978-9934-26-320-0-9.

37. Добробог Л. М. Інкорпорація та консолідація законодавства як форми його систематизації. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2014. Т. 14. С. 365–370. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/d33af360-7f54-4920-9c60-d39b1e5896a1/content> (дата звернення: 13.12.2022).
38. Довгерт А. Рекодифікація Цивільного кодексу України: основні чинники і передумови для старту. *Право України*. 2019. № 1. С. 27–41. DOI: 10.33498/loiu-2019-01-027.
39. Доручення Міністра оборони України до Плану підготовки проектів законодавчих та інших нормативно-правових актів у Міністерстві оборони України на 2020 рік від 13.12.2019 № 19538/з.
40. Доручення Прем'єр-міністра України до Указу Президента України від 08.11.2019 р. № 837 «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» від 18.11.2019 № 40306/2/1-19.
41. Забродський М. В., Кривенко О. В., Кримець Л. В. Науково-практичні підходи до проекту Закону України «Про Статут внутрішньої служби (Військовий статут) Збройних Сил України». *Наука і оборона*. 2019. № 4. С. 3–6. DOI: 10.33099/2618-1614-2019-9-4-3-6.
42. Загальна теорія держави і права: підруч. для студентів юридичних вищих навчальних закладів / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; за ред. д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України М. В. Цвіка, д-ра юрид. наук, проф., акад. АПрН України О. В. Петришина. Харків: Право, 2009. 584 с.
43. Загальна теорія права. Нормативний курс: підруч. для студ.-юристів / кол. авт.; за ред. д-ра юрид. наук, проф. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2023. 596 с.
44. Загуменна Ю. О. Сучасні вектори структуризації безпекового законодавства України в умовах воєнного стану: теоретико-правовий аналіз. *Вісник ХНУВС*. 2025. № 3 (110). С. 220–235.

45. Законодавство України з питань військової сфери: збірник законів та інших нормативно-правових актів. Книга друга. Київ: Азимут-Україна, 2003. 1008 с.
46. Законодавство України з питань військової сфери: збірник законів та інших нормативно-правових актів. Книга друга. Київ: Азимут-Україна, 2005. 488 с.
47. Законодавство України з питань військової сфери: збірник законів та інших нормативно-правових актів. Книга третя. Київ: Азимут-Україна, 2005. 560 с.
48. Індекс якості законодавчого процесу: проведення оцінки діяльності парламенту Верховної Ради України / USAID RADA, Фонд Східна країна. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00XJPV.pdf (дата звернення: 23.07.2024).
49. Калюжний Р. А., Алієв Р. В. Становлення і розвиток систематизації військового законодавства України. *Юридичний вісник Національного авіаційного університету*. 2021. № 2 (59). С. 46–54. DOI: 10.18372/2307-9061.59.15594.
50. Книш В. В. Основні напрями кодифікації законодавства України про захист вітчизни та військову службу. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2015. Вип. 39. С. 14–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apvchzu_2015_39_4 (дата звернення: 20.07.2023).
51. Кобко Є. В. Адміністративно-правовий механізм забезпечення національної безпеки держави : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2023. 40 с.
52. Ковалів М. В., Іваха В. О. Воєнна безпека як чинник стабільності суспільства. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 3. С. 124–132. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/1903/1/3-2015kmvchss.pdf> (дата звернення: 10.05.2025).
53. Кодекс ветеранів закріпить обов'язки держави у ветеранській політиці, – Стефанчук. *Судово-юридична газета*. URL :

<https://sud.ua/uk/news/ukraine/339225-kodeks-veteranov-zakreplit-obyazannosti-gosudarstva-v-veteranskoj-politike-stefanchuk> (дата звернення: 26.09.2025).

54. Козаченко О. В. Таксономічна система правових заходів (на прикладі кримінально-правових заходів). *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права)* : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 черв. 2022 р.) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім “Гельветика”, 2022. Т. 2. С. 255–258.

55. Колодій А. М., Лапко А. Г., Хальота А. І. Закон України «Про правовий моніторинг нормативно-правових актів»: необхідність, структура та закономірності набрання чинності. *Нове українське право*. 2025. Вип. 2. С. 27–36. DOI: <https://doi.org/10.51989/NUL.2025.2.3>.

56. Колодій А. М., Тернавська В. М. Правовий моніторинг – засіб забезпечення конституційно-правової політики в Україні. *Нове українське право*. 2023. № 1. С. 95–104. DOI: 10.51989/NUL.2023.1.12.

57. Коломієць В. М., Зайцев М. М., Чунаков Р. В. Перспективи кодифікації військового законодавства України у реаліях сьогодення. *Європейські перспективи*. 2021. № 4. С. 34–42. DOI: 10.32782/EP.2021.4.5.

58. Конституції зарубіжних країн : навч. посіб. / В. О. Серьогін та ін. ; за заг. ред. В. О. Серьогіна. Харків : ФІНН, 2009. 664 с.

59. Конституція Республіки Узбекистан, прийнята на референдумі 30 квітня 2023 року. URL: <https://www.uzbekistan.org.ua/ru/uzbekistan/konstitutsiya.html> (дата звернення: 11.10.2025).

60. Конституція Естонської Республіки, прийнята на референдумі 28 червня 1992 року. URL: https://biblioteka.sejm.gov.pl/wp-content/uploads/2015/10/Estonia_rus_010815.pdf (дата звернення: 11.10.2025).

61. Конституція Литовської Республіки, прийнята на референдумі 25 жовтня 1992 року. URL:

http://lib.rada.gov.ua/static/LIBRARY/catalog/law/lit_konst1.htm (дата звернення: 15.10.2025).

62. Конституція Португальської Республіки від 25 квітня 1974 року. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/portugal.pdf> (дата звернення: 18.10.2025).

63. Конституція Республіки Македонія від 17 листопада 1991 року. URL: <https://legalns.com/download/books/cons/macedonia.pdf> (дата звернення: 20.10.2025).

64. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 23.12.2022).

65. Конституція Японії від 3 листопада 1946 року. URL: https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D1%8F_%D0%AF%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%96%D1%97 (дата звернення: 22.10.2025).

66. Концепція Цільової програми наукових досліджень Національної академії наук України України «Правотворчість в Україні: доктринальні засади, правове регулювання і практика здійснення на 2025–2027 роки» : постанова Президії Національної академії наук України від 26 грудня 2024 № 513. URL : https://www.nas.gov.ua/storage/editor/files/konceptsiya-pravotvorcist-2025-2027_1735724187.pdf (дата звернення: 24.05.2025).

67. Коропатнік І. М., Остапенко А. І. Нормативно-правове закріплення повноважень Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України: сучасний стан та перспективи розвитку. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони*. 2022. № 1. С. 100–109. DOI: 10.33099/2304-2745/2022-1-74/100-109.

68. Кот О. О., Колодій А. М. Принципи правотворчої діяльності згідно Закону України «Про правотворчу діяльність». *Вісник Національної академії правових наук України*. 2024. Т. 31. № 2. С. 15–33. DOI: 10.31359/1993-0909-2024-31-2-15.

69. Котляренко О. П. Адаптація національного військового законодавства до стандартів країн – членів НАТО. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. учасників міжнар. наук.-

практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків : ХНУВС, 2019. С. 101–103.

70. Котляренко О. П. Наукове забезпечення правотворчого процесу в системі Міністерства оборони України. *Проблеми правового забезпечення оборони України* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 трав. 2024 р.). Київ; Одеса : Фенікс, 2024. С. 60–67.

71. Котляренко О. П., Остапенко А. І. Передумови упорядкування законодавства у сфері оборони України. *Actual problems of education and science in the conditions of war : collective monograph / Compiled by V. Shpak; Chairman of the Editorial Board S. Tabachnikov. Sherman Oaks California : GS Publishing Services, 2023. С. 182–189. DOI: 10.51587/9798-9866-95969-2023-06.*

72. Котляренко О. П., Остапенко А. І. Реалізація принципу наукового забезпечення у правотворчому процесі в системі Міністерства оборони України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 1. С. 48–52. DOI: 10.32782/2524-0374/2025-1/8.

73. Котляренко О. П., Приполова Л. І. Досвід конституційно-правового забезпечення функціонування збройних сил у країнах Балтії. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 54–57. DOI: 10.32782/2524-0374/2021-3/12.

74. Котляренко О., Чухрай І., Остапенко А. Концептуальні питання кодифікації законодавства у сфері оборони України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 40–44. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-7/7.

75. Котляренко О.П. Характеристика змісту та обсягу повноважень Президента України як Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 52–58. DOI: 10.24144/2788-6018.2022.02.9.

76. Кузнецова Н. С. Забезпечення якісної систематизації законодавства як важлива складова правотворчої діяльності. *Право України*. 2021. № 12. С. 42–53. DOI: 10.33498/loiu-2021-12-042.

77. Кузьмук О. І. Формування та еволюція Военної організації (сектору безпеки і оборони) України (1991–2012): монографія. Київ: НУОУ, 2013. 436 с.

78. Лапко А. Г. Консолідація як форма впорядкування нормативно-правових актів: порівняльно-правове дослідження. *Нове українське право*. 2024. Вип. 4. С. 51–59. DOI: 10.51989/NUL.2024.3.6.

79. Лемак В. В. Окрема думка судді Конституційного Суду України стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України «Про призначення А. Ситника Директором Національного антикорупційного бюро України» від 28 серпня 2020 року № 9-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na09d710-20> (дата звернення: 11.12.2024).

80. Лист Міністерства оборони України до Кабінету Міністрів України від 25.11.2020 № 220/7130.

81. Лист Міністра оборони України до Кабінету Міністрів України від 22.12.2023 № 220/15148.

82. Лист Офісу Президента України до Кабінету Міністрів України 07.03.2024 № 5779/0/2-24.

83. Лист Офісу Президента України до Кабінету Міністрів України від 09.05.2022 № 02-01/342.

84. Лист Президента Асоціації правників України до Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, Голови Верховного Суду, Міністра оборони України та Міністра освіти та науки України від 11.09.2025 № 1301: пропозиції за результатами I Форуму з військового права (Київ, 10 вересня 2025 року). URL: <https://uba.ua/documents/2025/%D0%86%20%D1%84%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%BC%20%D0%B7%20%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%20%D0%97%D0%92%D0%95%D0%A0%D0%9D%D0%95%D0%9D%D0%9D%D0%AF%20%D0%90%D0%9F%D0%A3.pdf> (дата звернення: 26.09.2025).

85. Ліпкан В. А., Залізняк В. А. Систематизація інформаційного законодавства України : монографія ; за ред. В. А. Ліпкана. Київ : ФОП О. С. Ліпкан, 2012. 304 с. DOI: 10.36059/978-966-2439-37-3.

86. Лошицький М. В. До питання визначення ефективності законодавства у сфері оборони України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 6. Ч. 2. С. 351–355. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.06.2.57.

87. Лошицький М. В. Загальна характеристика суб'єктів правотворчої діяльності у сфері оборони України. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 11 (41). С. 1089–1103. DOI: 10.52058/2786-6300-2025-11(41)-1089-1103.

88. Магновський І. Й., Шевчук В. В., Березовенко Л. С. Теоретико-правові аспекти упорядкування законодавства: національний вимір. *Південноукраїнський правовий часопис*. 2023. № 23. С. 247–254. DOI: 10.32850/sulj.2023.3.39.

89. Мазурик К. З. Ефективність закону та критерії її оцінки. *Науковий вісник Львівської комерційної академії. Серія: Юридична*. 2015. Вип. 2. С. 64–74. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/nvlkau_2015_2_8.pdf (дата звернення: 14.07.2024).

90. Малишев Б. В. Систематизація як засіб відображення телеологічних (цільових) зв'язків у законодавстві України. *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 22–26. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkup_2011_1_8 (дата звернення: 19.11.2022).

91. Матвєєва Ю.І. Деякі питання методики оцінки ефективності законодавства. *Наукові записки*. 2005. Том 38. С. 52–56. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/569b3b41-4a35-4746-a874-3aeb2dbe30f4/content> (дата звернення: 23.07.2024).

92. Махно О. У Польщі набув чинності закон про захист батьківщини. *Борисфен Інтел*. URL: <https://bintel.org.ua/analytics/u-polshhi-nabuv-chinnosti-zakon-pro-zaxist-batkivshhini/> (дата звернення: 03.04.2023).

93. Меленко С. Г. Консолідація як вид систематизації нормативно-правових актів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Київський національний університет ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 2002. 18 с.

94. Мельник С. М. Адміністративно-правові засади організації і функціонування суб'єктів військового управління у системі забезпечення національної безпеки та оборони України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2020. 36 с.

95. Микулець В. Ю. Сучасне поняття військового законодавства та його систематизація. *Інноваційні дослідження та перспективи розвитку науки і техніки у XXI столітті* : зб. тез доп. учасників Міжнар. наук.-практ. конф. до 30-річчя Приват. вищ. навч. закл. «Міжнар. економ.-гуманітар. ун-т ім. акад. Степана Дем'янчука» (Рівне, 19 жовт. 2023 р.). Рівне : ВПНЗ «МЕГУ», 2023. Ч. 2. С. 51–52. URL: http://dspace.megu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/4426/1/Збірник_тез_наукових_доповідей_учасників_конференції_частина_2-52-53.Pdf (дата звернення: 26.03.2025).

96. Модельна структура моніторингового звіту та правила розкриття проблеми / Міністерство юстиції України. URL: <https://drive.google.com/file/d/1qEVMkP5sNvEqCOFm1cMNYDOOawNrdOLu/view> (дата звернення: 30.07.2024).

97. Музика Л. Кодифікація та декодифікація: проблемні питання. *National law journal: theory and practice*. 2015. № 3. Ч. 2. С. 52–56. URL: http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2015/3/part_2/11.pdf (дата звернення: 03.02.2025).

98. Нормативно-правова база у галузі безпеки і оборони України. Вид. друге, доп. / Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння. Київ, 2012. 800 с.

99. Обушенко Н. М. Суть і значення систематизації законодавства в Україні. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2020. № 4. С. 101–106. DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-101-106.

100. ОЗНАКА – тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. *Тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн*. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=ознака> (дата звернення: 11.11.2023).
101. Олійник А. В. Кодифікація законодавства: порівняльно-правове дослідження : дис. ... д-ра філософії : 081. Харків, 2025. 258 с.
102. Онищук І. І. Технологічний алгоритм правового моніторингу. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2014. Вип. 2. Т. 1. С. 108–113.
103. Онищук І.І. Правовий моніторинг: проблеми методології, теорії та практики: монографія. Івано-Франківськ, Дрогобич: Коло, 2017. 512 с.
104. Осауленко О. І. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. Київ: Істина, 2007. 336 с.
105. Основний Закон Федеративної Республіки Німеччина від 23 травня 1949 року. URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/1033364/ea61281e39aaac743a3025aba57cbed2/grundgesetz_uk.pdf (дата звернення: 30.10.2025).
106. Остапенко А. І. Законодавство у сфері оборони України як об'єкт систематизації. *Interaction between law enforcement agencies and public authorities to create a secure environment under martial law* : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. С. 445–466. DOI: 10.30525/978-9934-26-589-1-22.
107. Остапенко А. І. Систематизація законодавства у сфері оборони України як складова правотворчої діяльності в системі Міністерства оборони України. *Modern science: theory, practice, innovative technologies* : Scientific monograph. Part 2. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. С. 174–214. DOI: 10.30525/978-9934-26-602-7-33.
108. Остапенко А. І. Сучасні підходи до систематизації законодавства у сфері оборони України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 6. Ч. 2. С. 416–424. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.06.2.68.
109. Офіційна вебсторінка Міністерства оборони України. URL: <https://mod.gov.ua/pro-nas> (дата звернення: 10.08.2025).

110. Офіційний вебпортал Парламенту України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws> (дата звернення: 10.09.2024).
111. Офіційний сайт Міністерства юстиції України: онлайн-платформа збору та аналізу інформації. URL: <https://platformonline.com.ua/> (дата звернення: 30.07.2024).
112. Панько В. М. Кодифікація військового законодавства України та Італійської Республіки: компаративістсько-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. 2025. Вип. 87. Ч. 1. С. 95–104. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.87.1.14.
113. Панько В. М. Концептуальні засади кодифікації військового законодавства України та Республіки Польща: порівняльно-правовий аналіз. *Нове українське право*. 2025. Вип. 2. С. 49–55. DOI: 10.51989/NUL.2025.2.5.
114. Панько В. М., Панько Т. І. Правове регулювання повноважень Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України та їх систематизація у формі кодифікації. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 50–53. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-4/7.
115. Панько Т. І. Особливості кодифікації законодавства України у сфері оборони під час дії правового режиму воєнного стану. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2025. Вип. 88 (ч. 1). С. 84–89. DOI: 10.24144/2307-3322.2025.88.1.10.
116. Пашинський В. Й. Забезпечення оборони України: адміністративно-правові аспекти : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 408 с.
117. Пашинський В.Й. Адміністративно-правове забезпечення оборони України: теорія і практика : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07 Київ, 2020. 40 с.
118. ПЕРСПЕКТИВА – тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. *Тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн*. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=перспектива> (дата звернення: 17.06.2025).

119. План підготовки проєктів законодавчих та інших нормативно-правових актів у Міністерстві оборони України на 2020 рік: затв. Міністром оборони України 13.12.2019 № 19538/з.

120. Поліщук О. М. Кодифікація законів у сфері національної безпеки і оборони. *Результати сучасних наукових досліджень та розробок*: матеріали 5-ї Міжнар. наук.-практ. конф. (Мадрид, 25–27 лип. 2021 р.) Мадрид, Іспанія, Vargas Academy Publishing, 2021. С. 226–230. ISBN 978-84-15927-33-4.

121. Поліщук О. М., Свєшніков С. В., Бочарніков В. П. Погляди на побудову системи аналітичної підтримки формування воєнної політики України. *Зб. Наук. праць «Гілея: науковий вісник»*. 2020. Вип. 156 (№ 5). С. 332–338. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4028561 (дата звернення: 17.03.2025).

122. Положення про порядок здійснення обліку та систематизації законодавства в органах та установах юстиції України: наказ М-ва юстиції України від 15.04.2004 № 31/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v31-5323-04> (дата звернення: 25.12.2022).

123. ПОНЯТТЯ – тлумачення, орфографія, новий правопис онлайн. *Тлумачний словник української мови, орфографічний словник онлайн*. URL: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=поняття> (дата звернення: 12.07.2023).

124. Почепцов Ю. В. Фактори дієвості та ефективності права як умова його функціонування. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 232–236. URL: <https://almanahprava.org/almanac-of-law-10> (дата звернення: 29.07.2024).

125. Правовий моніторинг ефективності застосування законодавства у сфері оборони України : звіт про НДР (закл.) (Держ. реєстрація № 0121U111157. Шифр «Моніторинг») / кер. О. П. Котляренко ; Національний університет оборони України. Київ, 2024. 184 с.

126. Правовий моніторинг як складова правотворчої та правозастосовчої діяльності: монографія / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської. Київ: Алерта, 2023. 268 с.

127. Правовий режим воєнного стану в Україні: юридична суть правового режиму воєнного стану; обмеження основних прав і свобод людини під час дії воєнного стану; нормативна база та пов'язані нормативні акти; актуальна судова практика / укл. : В. М. Бесчастний, О. А. Джус, О. Г. Комісаров та ін.; за заг. ред. Б. М. Шамрая. Київ: ВД «Професіонал», 2025. 468 с.

128. Приполова Л. І. Деякі аспекти розвитку законодавства у сфері оборони під час інтеграції до НАТО. *Альманах міжнародного права*. 2021. Вип. 26. С. 40–48. DOI: 10.32841/ILA.2021.26.05.

129. Про Військовий статут : законопроект: лист Головного управління безпеки військової служби Збройних Сил України від 27.03.2023 № 362/2/960.

130. Про військові формування на Україні : Постанова ВР України від 24.08.1991 № 1431-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1431-12#Text> (дата звернення: 05.05.2023).

131. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань національної безпеки і оборони щодо зміцнення демократичного цивільного контролю над Збройними Силами України, удосконалення об'єднаного керівництва силами оборони держави та планування у сферах національної безпеки і оборони : проект Закону України від 12.10.2020 № 4210. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/4304> (дата звернення: 30.09.2024).

132. Про внесення зміни до статті 6 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» : проект Закону України від 07.08.2025 № 13610. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/57013> (дата звернення: 02.11.2025).

133. Про затвердження Загального положення про юридичну службу міністерства, іншого органу виконавчої влади, державного підприємства, установи та організації : постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2008 № 1040. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1040-2008-п#Text> (дата звернення: 02.09.2025).

134. Про затвердження Класифікатора галузей законодавства України: наказ М-ва юстиції України від 02.06.2004 № 43/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v43_5323-04 (дата звернення: 23.12.2022).

135. Про затвердження Положення про Головне управління військової юстиції : наказ М-ва оборони України від 18.07.2023 № 412 (в редакції наказу Міністерства оборони України від 30.05.2025 № 352).

136. Про затвердження Положення про Департамент інформаційно-організаційної роботи і контролю Міністерства оборони України : наказ М-ва оборони України від 21.03.2024 № 191 (в редакції наказу М-ва оборони України від 04.02.2025 № 71). URL: <https://mod.gov.ua/diyalnist/normativno-pravova-baza/nakaz-ministerstva-oboroni-ukrayini-vid-04-02-2025-71-pro-vnesennya-zmin-do-polozhennya-pro-department-informacijnoorganizacijnoyi-roboti-ta-kontrolyu-ministerstva-oboroni-ukrayini> (дата звернення: 13.06.2025).

137. Про затвердження Положення про Департамент юридичного забезпечення Міністерства оборони України : наказ М-ва оборони України від 10.06.2020 № 190.

138. Про затвердження Положення про державну реєстрацію нормативно-правових актів міністерств та інших органів виконавчої влади : постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.1992 № 731. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/731-92-п#Text> (дата звернення: 12.09.2025).

139. Про затвердження Положення про Міністерство оборони України : постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 № 671. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2014-п#Text> (дата звернення 10.10.2023).

140. Про затвердження Положення про порядок здійснення обліку та систематизації законодавства в Міністерстві економічного розвитку і торгівлі України : наказ М-ва економічного розвитку і торгівлі України від 10.01.2012 № 13. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0013731-12#Text> (дата звернення: 25.12.2022).

141. Про затвердження Положення про порядок здійснення обліку та систематизації законодавства в митній службі України : наказ Державної митної служби України від 18.11.2011 № 976. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0976342-11?find=1&text=%D1%81%D0%B8%D1%81%D1%82%D0%B5%D0%BC%D0%B0%D1%82#w1_6 (дата звернення: 25.12.2022).

142. Про затвердження Положення про порядок роботи з законопроектами та іншими документами, що вносяться Президентом України на розгляд Верховної Ради України : Указ Президента України від 30.03.1995 № 270/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/95#Text> (дата звернення: 12.09.2025).

143. Про затвердження Порядку здійснення правового моніторингу у сферах судоустрою та судочинства, кримінальної юстиції, доступу громадян до правосуддя та безоплатної правничої допомоги, здійснення адвокатської діяльності, судово-експертної діяльності, організації примусового виконання судових рішень і рішень інших органів (посадових осіб) та банкрутства: наказ М-ва юстиції України від 29.04.2024 № 1261/5. URL: <https://minjust.gov.ua/files/general/2024/04/30/20240430145037-63.pdf> (дата звернення: 18.11.2024).

144. Про затвердження Порядку здійснення правового моніторингу щодо підзаконних нормативно-правових актів : постанова Кабінету Міністрів України від 17.05.2024 № 574. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/574-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 05.12.2024).

145. Про затвердження Стратегії залучення, розвитку та утримання людського капіталу в силах оборони України на період до 2027 року: наказ М-ва оборони України від 02.09.2024 №/320-сл.

146. Про Концепцію оборони та будівництва Збройних Сил України : постанова ВР України від 11.10.1991 № 1659-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1659-12#Text> (дата звернення: 05.05.2023).

147. Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави :
Указ Президента України від 08.11.2019 № 837/2019.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/837/2019#Text> (дата звернення:
10.05.2023).

148. Про нормативно-правові акти: проєкт Закону України від 01.12.2010
№ 7409. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=39123 (дата
звернення: 15.12.2022).

149. Про нормативно-правові акти: проєкт Закону України від 14.01.2008
№ 1343. URL:
http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id%20=&pf3516=1343&skl=7 (дата
звернення: 15.12.2022).

150. Про оборону України : закон України від 06.12.1991 № 1932-XII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text> (дата звернення:
24.04.2025).

151. Про Положення про Генеральний штаб Збройних Сил України : Указ
Президента України від 30.01.2019 № 23/2019.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23/2019#Text> (дата звернення:
10.09.2025).

152. Про правотворчу діяльність : закон України від 24.08.2023 № 3354-IX.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3354-20#Text> (дата звернення:
05.08.2024).

153. Про проголошення незалежності України : постанова ВР України від
24.08.1991 № 1427-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text>
(дата звернення: 05.05.2023).

154. Про Раду національної безпеки і оборони України : закон України від
05.03.1998 № 183/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/183/98-вр#Text> (дата звернення: 06.04.2025).

155. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони,
та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і
їхніми державами-членами, з іншої сторони : закон України від 16.09.2014

№ 1678-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1678-18#Text> (дата звернення: 03.06.2023).

156. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 серпня 2021 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 17.09.2021 № 473/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/473/2021#Text> (дата звернення: 07.05.2023).

157. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України»: Указ Президента України від 06.06.2016 № 240/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/240/2016#Text> (дата звернення: 20.12.2023).

158. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (дата звернення 13.04.2023).

159. Про Статут військової служби Збройних Сил України : законопроект: лист Центрального управління безпеки військової служби Збройних Сил України від 11.04.2025 № 362/2/1237.

160. Про центральні органи виконавчої влади : закон України від 17.03.2011 № 3166-VI . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#Text> (дата звернення: 10.09.2025).

161. Проект Кодексу законів про захисників і захисниць державності та незалежності України. URL: https://mva.gov.ua/media/1/1._%D0%9A%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81_1.pdf (дата звернення: 10.11.2025).

162. Пропозиції Кабінету Міністрів України до проекту Плану законопроектної роботи Верховної Ради України на 2026 рік: лист Секретаріату

Кабінету Міністрів України до Національного університету оборони України від 03.11.2025 № 36258/0/1-25.

163. Прохоренко М. М. Система військового законодавства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2009. 23 с.

164. Прохоренко М. М., Куліш О. Г. Становлення та розвиток предмета правового регулювання військового законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 54–57. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-4/8.

165. Риндюк В. І. Упорядкування законодавства України: теоретико-методологічний та техніко-юридичний аспекти : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2021. 318 с.

166. Риндюк В. І. Упорядкування законодавства: до співвідношення з деякими теоретико-правовими поняттями. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. С. 24–27. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2018/2_2018.pdf (дата звернення: 07.02.2023).

167. Риндюк В. І. Системність як властивість змісту законодавства. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 45–51. DOI: 10.32782/klj/2022.1.7.

168. Риндюк В., Гришко О. Облік законодавства як діяльність з упорядкування інформації про законодавство. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 145–150. DOI: 10.32837/уув.v0i2.1716.

169. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміна «законодавство»): Рішення Конституційного Суду України від 09.07.1998 № 12-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98#Text> (дата звернення: 12.02.2023).

170. Рогач О. Я., Бисага Ю. М. Кодифікаційні акти в системі законодавства України : монографія. Ужгород : Ліра, 2005. 124 с.

171. Рукосуєва О. М. Класифікація законодавства України за галузями. *Міністерство юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_2970 (дата звернення: 23.12.2022).

172. Руснак Ю. І. Трансформація нормативно-правової бази України в контексті врегулювання питань проходження військової служби. *Актуальні питання в сучасній науці*. 2025. № 6 (36). С. 1547–1566. DOI: 10.52058/2786-6300-2025-6(36)-1547-1566.

173. Руснак Ю. І., Котляренко О. П., Топольницький В. В., Остапенко А. І. Ретроспективний огляд кодифікації законодавства України у сфері оборони (2019–2021 рр.). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 4. С. 58–63. DOI: 10.32782/2524-0374/2024-4/9.

174. Руснак Ю. І., Топольницький В. В., Остапенко А. І. Ретроспективний огляд кодифікації законодавства України у сфері оборони (2022–2023 рр.). *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 1 (31). С. 1255–1270. DOI: 10.52058/2786-6300-2025-1(31)-1255-1270.

175. Руснак Ю. І., Топольницький В. В., Остапенко А. І. Структурно-змістовні особливості кодифікованих актів у сфері оборони зарубіжних країн. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 41–46. DOI 10.24144/2788-6018.2023.01.6.

176. Сайнецький О. П. Поняття та роль систематизації соціального законодавства. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. Вип. 2 (23). Т. 4. С. 20–23. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/2-4_2018/6.pdf (дата звернення: 13.12.2022).

177. Свешніков С. В., Бочарніков В. П. Воєнна політика: сутність і проблеми формування й реалізації. *Наука і оборона*. 2018. № 1. С. 23–28. DOI: 10.33099/2618-1614-2018-2-1-23-28.

178. Свешніков С. В., Бочарніков В. П., Пеньковський В. І. Закон України «Про національну безпеку України» і потреби нормативно-правового забезпечення воєнної політики. *Наука і оборона*. 2018. № 4. С. 3–7. DOI: 10.33099/2618-1614-2018-5-4-03-07.

179. Сегеда С., Руснак Ю., Федчук Т. Актуальні питання кодифікації законодавства у сфері оборони України (історико-правовий аспект). *Воєнно-історичний вісник*. 2023. № 4 (50). С. 43–51. DOI: 10.33099/2707-1383-2023-50-4-43-51.
180. Сердюк І. А. Методологічний аналіз інтерпретацій поняття «правотворчість». *Науковий вісник ДДУВС*. 2017. № 2. С. 69–78. URL: <https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/208/1/11.pdf> (дата звернення: 24.11.2024).
181. Сидоренко О. П. Правове забезпечення: до питання інтерпретації поняття. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 1. С. 39–46. URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2018/12.pdf (дата звернення: 13.05.2023).
182. СИСТЕМАТИЗАЦІЯ – Академічний тлумачний словник української мови. *Академічний тлумачний словник української мови*. URL: <https://sum.in.ua/s/systematyzacija> (дата звернення: 14.12.2022).
183. Систематизація законодавства України як важлива складова правотворчої діяльності в умовах євроінтеграції: зб. наук. праць / за заг. ред. О. О. Кота, А. Б. Гриняка, Н. В. Міловської. Київ : Алерта, 2024. 248 с.
184. Скакун О. Ф. Теорія держави і права (енциклопедичний курс): підручник. Харків: Еспада, 2006. 776 с.
185. Словник української мови. URL: <https://slovnuk.ua/index.php?> (дата звернення: 20.09.2023).
186. Словник-довідник з курсу «Філософії» для студентів 2, 3, 4 курсів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання / укл. А. Г. Чичков, О. М. Башкеєва, О. М. Патеріло. Дніпропетровськ: ДВНЗ УДХТУ, 2014. 20 с.
187. Словничок юридичних термінів: навч. посіб. / Уклад. В. П. Марчук. Київ: МАУП, 2003. 128 с.
188. Смолянук В. Національна безпека незалежної України: осягнення сутності. *Політичні дослідження*. 2021. № 1. С. 163–186. DOI: 10.53317/2786-4774-2021-1-10.

189. Сокурєнко В. В. Державна політика у сфері оборони України: сучасний стан та напрями розвитку. *Вісник ХНУВС*. 2016. № 2 (73). С. 11–22. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fa7391ad-ac4d-48b3-b852-44f81dc74f2e/content?trackerId=11d480acddff8f76> (дата звернення: 24.04.2024).
190. Сокурєнко В. В. Оборона як ефективний засіб забезпечення безпеки суспільства та держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 2. С. 159–166. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/2/32.pdf> (дата звернення: 24.04.2025).
191. Сокурєнко В. В. Публічне адміністрування сферою оборони в Україні : авторєф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2016. 40 с.
192. Сокурєнко В.В. Публічне адміністрування сферою оборони в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків. 2016. 574 с.
193. Страшинський Б.Р. Правовий моніторинг та ефективність права. *Альманах права*. 2019. Вип. 10. С. 247–251. URL: <https://almanahprava.org/almanac-of-law-10> (дата звернення: 24.08.2024).
194. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 688 с.
195. Тернавська В. М. Засоби реалізації правової політики: теоретико-методологічний аналіз. *Правова держава*. 2019. № 35. С. 25–32. DOI: 10.18524/2411-2054.2019.35.181343.
196. Тимченко Г. В. Розмежування понять «ефективність законодавства» та «ефективне законодавство». *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2014. № 9-2. Т. 1. С. 41–44. URL: https://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc9-2/part_1/13.pdf (дата звернення: 14.08.2024).
197. Топольніцький В. В., Остапенко А. І. Історико-правовий аналіз законодавчого закріплення повноважень Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України. *Право і суспільство*. 2022. № 4. С. 54–61. DOI: 10.32842/2078-3736/2022.4.9.

198. Тютюнник В. П., Горовенко В. К. Законодавство у сфері оборони України: стан, проблеми та шляхи реформування. *Наука і оборона*. 2018. № 1. С. 18–22. DOI: 10.33099/2618-1614-2018-2-1-18-22.

199. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди; редкол.: В. І. Шинкарук (гол.) та ін. Київ: Абрис, 2002. Т. VI. 742 с.

200. Штефан А. С. Законодавство у сфері авторського права: оцінка ефективності. *Теорія і практика інтелектуальної власності*. 2021. № 4. С. 5–14. DOI: 10.33731/42021.243113.

201. Шульгін В.В. Реалізація військового законодавства України: теоретико-правові аспекти : дис. ... канд. юрид. наук : Київ. 2017. 285 с.

202. Шульгін В.В. Систематизація військового законодавства України: історико-правові аспекти. *Адміністративне право і процес*. 2020. № 4 (31). С. 27–43. DOI: 10.17721/2227-796X.2020.4.03.

203. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 2 : Д – Й / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 1999. 744 с.

204. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 3 : К – М / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2001. 792 с.

205. Юридична енциклопедія : в 6 т. Т. 5 : П – С / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. Київ : Укр. енцикл., 2003. 736 с.

206. Юридична класифікація. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/j39> (дата звернення 10.07.2023).

207. Code de la defense, 2004, République Française. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/codes/id/LEGITEXT000006071307/> (date of access: 13.02.2023).

208. Defence Act 1903. Australian Government. URL: <https://www.legislation.gov.au/Details/C2021C00371> (date of access: 09.02.2023).

209. Defence Policy – Strong, Secure, Engaged. URL: <https://www.canada.ca/en/department-national-defence/corporate/reports->

publications/transition-materials/transition-assoc-dm/defence-policy-sse.html (date of access: 27.11.2025).

210. Defence Production Act. Canada, R.S.C., 1985, c. D-1. URL: <https://laws.justice.gc.ca/PDF/D-1.pdf> (date of access: 09.02.2023).

211. Dickerson, Reed, The Codification of Military Law. Articles by Maurer Faculty. 1952. Vol. 38. P. 1037–1040. URL: <https://www.repository.law.indiana.edu/facpub/1495> (date of access: 09.10.2025).

212. Gushchyn O., Lebedynska I., Ostapenko A., Korniienko P., Kotliarenko O. Military law: current state and prospects of development. *Cuestiones politicas*. 2023. Vol.41 (№ 76). P. 720–734. DOI: 10.46398/CUESTPOL.4176.42.

213. Konstytucja RP. *Sejm Rzeczypospolitej Polskiej*. URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm> (date of access: 14.10.2025).

214. Law of Georgia on the Defence of Georgia. URL: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/28330?publication=21> (date of access: 23.08.2024).

215. LEX. Військовий юрист. URL: <https://militarylawyer.activelex.com/> (date of access: 11.08.2024).

216. National Defense Strategy / U. S. Department of Defense : An official website of the United States Government. URL: <https://www.defense.gov/National-Defense-Strategy/> (date of access: 11.09.2025).

217. United States Code. URL: <https://uscode.house.gov/browse/prelim@title10&edition=prelim> (date of access: 02.04.2024).

218. Ustawa o obronie Ojczyzny z dnia 11 marca 2022 r. Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20220000655/U/D20220655Lj.pdf> (date of access: 10.02.2023).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Остапенко А. І. Теоретико-правові аспекти систематизації законодавства у сфері оборони України. *Право і суспільство*. 2023. № 1. С. 421–429. DOI: 10.32842/2078-3736/2023.1.59. URL: <https://elar.navs.edu.ua/handle/123456789/28129>.
2. Руснак Ю. І., Топольницький В. В., Остапенко А. І. Структурно-змістовні особливості кодифікованих актів у сфері оборони зарубіжних країн. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 41–46. DOI: 10.24144/2788-6018.2023.01.6. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/277397>.
3. Gushchyn O., Ostapenko A., Korniienko P., Kotliarenko O. Military law: current state and prospects of development. *Cuestiones politicas*. 2023. Vol. 41 (№ 76). P. 720–734. DOI: 10.46398/CUESTPOL.4176.42. URL: <https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/39828/45048>.
4. Котляренко О. П., Чухрай І. Ю., Остапенко А. І. Концептуальні питання кодифікації законодавства у сфері оборони України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 40–44. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-7/7. URL: http://lsej.org.ua/7_2023/7.pdf.
5. Остапенко А. І. Теоретико-правові засади оцінки ефективності реалізації нормативно-правових актів у сфері оборони. *Науковий вісник УжНУ. Серія: Право*. 2024. № 86. Ч. 1. С. 106–114. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.86.1.15. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/320058>.
6. Остапенко А. І. Законодавство у сфері оборони України як об'єкт систематизації // Interaction between law enforcement agencies and public authorities to create a secure environment under martial law : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. С. 445–466. DOI: 10.30525/978-9934-26-589-1-22. URL: <http://baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/630/16664/35318-1>.

7. Остапенко А. І. Систематизація законодавства у сфері оборони України як складова правотворчої діяльності в системі Міністерства оборони України // *Modern science: theory, practice, innovative technologies : Scientific monograph. Part 2*. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2025. С. 174–214. DOI: 10.30525/978-9934-26-602-7-33. URL: <http://www.baltijapublishing.lv/omp/index.php/bp/catalog/view/657/17474/37143-1>.

8. Остапенко А. І. Сучасні підходи до систематизації законодавства у сфері оборони України. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. Вип. 6. Ч. 2. С. 416–424. DOI: 10.24144/2788-6018.2025.06.2.68. URL: https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/12/APP_06_2025_part-2.pdf.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

9. Остапенко А. І. Деякі питання кодифікації законодавства у сфері оборони України. *Теоретичні та практичні проблеми реалізації норм права : матеріали VIII міжнар. наук.-практ. конф. (Кременчук, 2-3 груд. 2022 р.)*. Кременчук, 2022. С. 46–49.

10. Остапенко А. І. Систематизація як спосіб упорядкування законодавства у сфері оборони України. *Свобода, безпека та незалежність: правовий вимір : матеріали XIII міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 24 лют. 2023 р.)*. Київ: НАУ, 2023. С. 99–102.

11. Остапенко А. І. До питання кодифікації законодавства у сфері оборони: досвід зарубіжних країн. *Сучасні аспекти та актуальні підходи в навчанні, викладанні й дослідженні державно-правових дисциплін : матеріали всеукр. наук.-педаг. підвищ. кваліф. (Одеса, 27 лют. – 9 квіт. 2023 р.)*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 116–118.

12. Остапенко А. І. Проблемні питання нормотворення у сферах безпеки і оборони України. *Актуальні питання юридичної науки в дослідженнях молодих вчених : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 18 трав. 2023 р.)*. Одеса : Юридика, 2023. С. 176–179.

13. Остапенко А. І. Правосуб'єктне законодавство як предмет систематизації нормативно-правових актів у сфері оборони України. *Публічна влада: проблеми реалізації повноважень в умовах воєнного стану та відбудовного періоду* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 лют. 2024 р.). Київ: КНУ ім. Тараса Шевченка, 2024. С. 334–336.

14. Остапенко А. І. Законодавство у сфері оборони як нормативна складова права національної безпеки та військового права. *Проблеми правового забезпечення оборони України* : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 трав. 2024 р.). Київ: НУОУ, 2024. С. 306–310.

15. Остапенко А. І. Перспективи модернізації системи нормативно-правового регулювання сфери оборони України. *Актуальні проблеми модернізації змісту функцій держави в умовах повоєнного розвитку України* : зб. матеріалів наук.-практ. круглого столу (Київ, 13 берез. 2025 р.). Одеса : Юридика, 2025. С. 203–206.

16. Остапенко А. І. Місце та роль законодавства у сфері оборони в системі законодавства України. *Місце військового права в системі підготовки кадрів для сектору безпеки і оборони України* : Друга наук.-практ. конф. Військ.-юрид. ін-ту Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого (Харків, 20 берез. 2025 р.) : тези доп. / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Військ.-юрид. ін-т, каф. адміністр. права та адміністр. діяльності. Харків : Право, 2025. С. 51–53.

17. Остапенко А. І. Особливості систематизації законодавства у сфері оборони України в умовах дії правового режиму воєнного стану. *Проблеми правового забезпечення оборони України*: зб. матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 10 верес. 2025 р.) / упоряд.: П. П. Богущкий, Ю. В. Гаруст, Л. В. Заславська, В. Г. Пилипчук. Київ; Одеса, 2025. С. 42–47.

18. Остапенко А. І. Законодавство у сфері оборони України як засіб реалізації воєнної політики. *Державна політика у сфері оборони: зміст, проблеми, пріоритети, перспективи* : зб. матеріалів V наук.-практ. конф. Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України (Київ, 27 листоп. 2025 р.). К.: НУОУ, 2025. С. 26–32.

Загальні рекомендації щодо оцінювання ефективності реалізації нормативно-правових актів у сфері оборони України

Загальною метою оцінювання ефективності реалізації нормативно-правових актів у сфері оборони України є визначення ступеня відповідності практики реалізації правових норм задекларованим цілям, принципам верховенства права та законності, потребам обороноздатності держави, вимогам демократичного цивільного контролю.

На основі результатів оцінювання можна визначити, наскільки нормативно-правовий акт (чи норми права) законний (чи дії суб'єктів правореалізації відповідають Конституції та законам України), результативний (чи досягнуті цілі оборони), системний (чи узгоджуються правові приписи з практикою, чи існує фрагментарність), адаптивний (чи здатний регулювати суспільні відносини в умовах зміни зовнішніх обставин), прозорий та підзвітний (чи наявний контроль та відкритість), соціально справедливий (чи дотримано і захищено права людини і громадянина).

Об'єктом оцінювання є система реалізації законодавства у сфері оборони України, предметом оцінювання – правові, інституційні, фінансові, соціальні та інші механізми реалізації норм законодавства у сфері оборони України.

Оцінювання доцільно проводити відповідно до принципів верховенства права, законності, повноти, всебічності, комплексності, послідовності, відкритості, системності, об'єктивності тощо. Для оцінювання можуть бути застосовані такі методи: формально-юридичний, порівняльно-правовий, системний аналіз, структурно-функціональний, соціологічний, статистичний та інші. Збирання даних може базуватися на аналізі змісту нормативно-правових актів, стратегічних і програмних документів, звітів державних органів, матеріалів парламентського та громадського контролю, матеріалів судової практики, звернень громадян, а також результатах науково-дослідної діяльності, соціологічних досліджень та експертного оцінювання.

Група критеріїв	Критерій	Показники (індикатори)
На етапі розроблення проєкту нормативно-правового акта		
Сутнісні (змістові)	Обґрунтованість	Наявність правового обґрунтування прийняття акта. Відповідність потребам сучасного стану суспільних відносин. Узгодженість із нормами Конституції України та чинним законодавством.
	Повнота правового регулювання	Відсутність прогалин. Наявність механізмів реалізації норм.
	Відповідність основним принципам права та демократичним цінностям	Забезпечення принципів верховенства права, законності, справедливості, демократичності, рівності, дотримання прав і свобод людини і громадянина тощо.
Критерії дотримання юридичної техніки	Чіткість і точність формулювання норм	Однозначність і зрозумілість тексту акта. Використання уніфікованої юридичної термінології. Відсутність суперечностей.
	Логічна узгодженість проєкту акта	Узгодженість положень між собою та з іншими нормативно-правовими актами. Логічність структури акта та послідовності викладення норм.
На етапі реалізації нормативно-правового акта		
Функціональні	Інтенсивність застосування	Частота посилань на норму у судовій та адміністративній практиці. Однаковість тлумачення та застосування норм. Регулярність використання норм у правозастосуванні.
	Рівень реалізованості	Наявність підзаконних актів та процедур реалізації. Визначеність компетенції органів. Відсутність колізій та перешкод для застосування.
Результативності	Рівень досягнення мети правового регулювання	Відповідність фактичних результатів заявленим у нормативно-правовому акті меті та цілям. Рівень виконання державних стратегій, програм, планів тощо.
	Витрати ресурсів	Обсяг фінансових, кадрових, матеріальних та інших витрат. Час, необхідний для реалізації норми.
	Прозорість і підзвітність	Стан дотримання антикорупційного законодавства. Відкритість і підконтрольність процедур.
	Дотримання прав і свобод людини і громадянина	Кількість звернень, заяв, скарг до адміністративних та судових органів про порушені права.
Якісні	Стабільність та адаптивність правового регулювання	Кількість змін, внесених до акта протягом року. Кількість змін, внесених в умовах зміни зовнішніх обставин. Відсутність колізій, прогалин.

Примітка: для кожного показника доцільно визначити шкалу оцінювання, яка умовно буде демонструвати рівень ефективності (наприклад, від 0 до 10 балів, де 0 – неефективний, 5 – частково ефективний, 10 – високий рівень ефективності).

ДОДАТОК В

**Перелік первинних законів України, які входять до рубрики
«Законодавство про оборону» на офіційному сайті Верховної Ради України
(станом на 25 жовтня 2025 року)**

Закони України, які входять лише до рубрики «Законодавство про оборону»:

1. «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-ХІІ.
2. «Про Збройні Сили України» від 06 грудня 1991 року № 1934-ХІІ.
3. «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12 грудня 1991 року № 1975-ХІІ.
4. «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-ХІІ.
5. «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-ХІІ.
6. «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-ХІІ.
7. «Про функціонування єдиної транспортної системи України в особливий період» від 20 жовтня 1998 року № 194-ХІV.
8. «Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року № 548-ХІV.
9. «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року № 550-ХІV.
10. «Про Стройовий статут Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року № 549-ХІV.
11. «Про участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки» від 23 квітня 1999 року № 613-ХІV.
12. «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» від 21 вересня 1999 року № 1075-ХІV.

13. «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» від 21 вересня 1999 року № 1076-XIV.

14. «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України» від 22 лютого 2000 року № 1479-III.

15. «Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав» від 02 березня 2000 року № 1518-III.

16. «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 року № 1835-III.

17. «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 07 березня 2002 року № 3099-III.

18. «Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період» від 02 листопада 2006 року № 307-V.

Закони України, що входять на першому місці до «Законодавства про оборону», але належать одночасно до інших сфер правового регулювання:

1. «Про функціонування єдиної транспортної системи України в особливий період» від 20 жовтня 1998 року № 194-XIV («Законодавство про забезпечення діяльності транспорту»).

2. «Про функціонування паливно-енергетичного комплексу в особливий період» від 02 листопада 2006 року № 307-V (Законодавство про діяльність галузей промисловості»).

3. «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 року № 1835-III («Законодавство про національну безпеку та правопорядок»).

Закони України, що входять найперше до «Основ суспільного ладу», а на другому місці – до «Законодавства про оборону»:

1. «Про державний кордон України» від 04 листопада 1991 року № 1777-XII.

2. «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05 березня 1998 року № 183/98-ВР (у тому числі належить до «Законодавства про національну безпеку та правопорядок»).

3. «Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України» від 24 березня 1999 року № 551-XIV.

4. «Про страховий фонд документації України» від 22 березня 2001 року № 2332-III (у тому числі належить до «Законодавства про державну службу» та «Законодавства про національну безпеку та правопорядок»).

5. «Про державний контроль за міжнародними передачами товарів військового призначення та подвійного використання» від 20 лютого 2003 року № 549-IV (у тому числі належить до «Законодавства про зовнішні зносини та зовнішньоекономічні відносини»).

6. «Про Державну прикордонну службу України» від 03 квітня 2003 року № 661-IV.

7. «Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням Збройних Сил України, та членів їхніх сімей» від 15 червня 2004 року № 1763-IV.

8. «Про прикордонний контроль» від 05 листопада 2009 року № 1710-VI.

9. «Про передачу, примусове відчуження або вилучення майна в умовах правового режиму воєнного чи надзвичайного стану» від 17 травня 2012 року № 4765-VI (у тому числі належить до «Цивільного законодавства»).

10. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI.

11. «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15 квітня 2014 року № 1207-VII.

12. «Про військово-цивільні адміністрації» від 03 лютого 2015 року № 141-VIII.

13. «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII.

14. «Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів» від 16 березня 2017 року № 1951-VIII.

15. «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII.

16. «Про прилеглу зону України» від 06 грудня 2018 року № 2641-VIII.

17. «Про протимінну діяльність в Україні» від 06 грудня 2018 року № 2642-VIII.

18. «Про матеріальну відповідальність військовослужбовців та прирівняних до них осіб за шкоду, завдану державі» від 03 жовтня 2019 року № 160-IX.

19. «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 року № 1702-IX.

20. «Про Службу військового капеланства» від 30 листопада 2021 року № 1915-IX.

21. «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України» від 03 березня 2022 року № 2114-IX.

22. «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX.

23. «Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну» від 22 травня 2022 року № 2265-IX.

24. «Про міжнародне територіальне співробітництво України» від 24 квітня 2024 року № 3668-IX.

25. «Про Військового омбудсмана» від 17 вересня 2025 року № 4603-IX.

Закони України, які мають міжгалузевий характер, входять в систему інших галузей законодавства і в тому числі є частиною «Законодавства про оборону»:

1. «Трудове законодавство» – Закон України «Про Дисциплінарний статут служби цивільного захисту» від 24 березня 1999 року № 551-XIV.

2. «Бухгалтерсько-бюджетне законодавство» – Закон України «Про захист інтересів суб'єктів подання звітності та інших документів у період дії воєнного стану або стану війни» від 03 березня 2022 року № 2115-IX.

3. «Законодавство з питань соціального забезпечення та соціального страхування» – Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 09 квітня 1992 року № 2262-ХІІ.

4. «Законодавство про національну безпеку та правопорядок» – Закон України «Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист» від 24 березня 1998 року № 203/98-ВР.

5. «Природні ресурси» – Закон України «Про використання земель оборони» від 27 листопада 2003 року № 1345-IV.

**Класифікація предметних напрямів правового регулювання
законодавства у сфері оборони України**

1. Загальні засади формування і реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони (принципи, пріоритети, цілі й основні напрями):

1.1 державна політики у війсьній сфері, сферах оборони і військового будівництва:

1.2 воєнна політика:

1.3 державна політика у сфері кібероборони;

1.4 державна військово-промислова політика;

1.5 державна політика у сфері охорони та захисту державного кордону України.

2. Організація оборони України.

2.1. Планування у сфері оборони:

2.1.1 планування оборони;

2.1.2.оборонне планування.

2.2. Підготовка держави до оборони:

2.2.1 підготовка органів державної влади та органів місцевого самоврядування;

2.2.2 підготовка сил оборони;

2.2.3 підготовка території держави;

2.2.4 підготовка громадян;

2.2.5 підготовка національної економіки.

2.3 Суб'єкти забезпечення оборони:

2.3.1 повноваження органів державної влади у сфері оборони;

2.3.2 повноваження органів військового управління у сфері оборони;

2.3.3 повноваження місцевих державних адміністрацій у сфері оборони;

2.3.4 повноваження органів місцевого самоврядування у сфері оборони;

2.3.5 повноваження підприємств, установ та організацій;

2.3.6 участь громадян та інших осіб в обороні:

2.3.6.1. військовий обов'язок:

2.3.6.2 військова служба (види, призов, проходження, звільнення; правовий статус військовослужбовців і членів їхніх сімей, а також осіб, звільнених з військової служби)

2.3.6.3. альтернативна (невійськова) служба.

2.4 Сили оборони:

2.4.1 Збройні Сили України:

2.4.1.1 призначення і структура Збройних Сил України;

2.4.1.2 забезпечення Збройних Сил України (фінансове, матеріально-технічне, озброєння і військова техніка, продовольче, речове, квартирно-експлуатаційне та ін.);

2.4.1.3 господарська діяльність у Збройних Силах;

2.4.1.4 служба військ (права та обов'язки військовослужбовців, внутрішня служба, гарнізонна і вартова служба, бойові чергування та ін.);

2.4.1.5 правопорядок і дисципліна у Збройних Силах України;

2.4.1.6 інші трудові відносини у Збройних Силах України;

2.4.2 участь інших військових формувань в обороні:

2.4.3 участь правоохоронних органів в обороні;

2.4.4 участь розвідувальних органів в обороні;

2.4.5 участь органів спеціального призначення з правоохоронними функціями в обороні;

2.4.6 участь єдиної державної системи цивільного захисту в обороні;

2.4.7 військова освіта і наука.

2.5 Мобілізація (деобілізація). Особливий період.

2.6 Воєнний стан. Стан війни.

2.7 Збройний захист у разі збройної агресії:

2.7.1. керівництво та управління силами оборони;

2.7.2 застосування сил оборони;

2.7.3 взаємодія сил оборони;

2.7.4 дотримання норм міжнародного гуманітарного права.

2.8 Національний спротив:

2.8.1 територіальна оборона;

2.8.2 рух опору.

2.9 Забезпечення потреб оборони:

2.9.1 фінансування потреб оборони (державне і недержавне);

2.9.2 оборонні закупівлі;

2.9.3 оборонно-промисловий комплекс.

2.10 Міжнародне співробітництво у сфері оборони.

3. Контроль за дотриманням законодавства у сфері оборони України:

3.1 демократичний цивільний контроль;

3.2 запобігання корупції у сфері оборони.

4. Юридична відповідальність за порушення законодавства у сфері

оборони:

4.1 цивільно-правова відповідальність;

4.2 адміністративна відповідальність;

4.3 кримінальна відповідальність.

Основні положення проєкту Концепції проєкту Кодексу про оборону України

1. Аналіз відповідних суспільних відносин та стану їх правового регулювання із зазначенням переліку нормативно-правових актів, якими здійснюється їх правове регулювання

Оборона як важливий засіб забезпечення національної безпеки є складним, багатовимірним суспільним явищем, що охоплює фактично всі сфери життя суспільства. З точки зору державної політики оборона є засобом досягнення стратегічних цілей діяльності держави, спрямованих на забезпечення воєнної безпеки, суверенітету та територіальної цілісності.

Систему законодавства у сфері оборони України становлять Конституція України, чинні міжнародні договори, закони, підзаконні нормативно-правові акти, які регулюють діяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, органів військового управління, військових адміністрацій, сил оборони, підприємств, установ, організацій всіх форм власності, а також громадян, громадських об'єднань України з метою підготовки держави, економіки, суспільства та сил оборони до відбиття збройної агресії проти України і гарантованого захисту її національних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз.

До законів України, які визначають загальні засади формування та реалізації державної політики у сферах національної безпеки і оборони, належать: «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 01 липня 2010 року № 2411-VI, «Про Раду національної безпеки і оборони України» від 05 березня 1998 року № 183/98-ВР, «Про Кабінет Міністрів України» від 27 лютого 2014 року № 794-VII, «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 року № 3166-VI.

Основу законодавства у сфері оборони становлять такі закони України: «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-XII, «Про Збройні Сили України» від 06 грудня 1991 року № 1934-XII, «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-XII, «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII, «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 року № 1702-IX, «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII.

Крім того, до законодавства у сфері оборони також належать законодавчі акти, що регламентують загальні питання організації та діяльності складових сектору безпеки і оборони, які беруть безпосередню участь у заходах оборони. До них належать такі закони України: «Про Національну гвардію України» від 13 березня 2014 року № 876-VII, «Про Державну спеціальну службу транспорту» від 5 лютого 2004 року № 1449-IV, «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» від 23 лютого 2006 року № 3475-IV, «Про Службу безпеки України» від 25 березня 1992 року № 2229-XII, «Про Службу зовнішньої розвідки України» від 01 грудня 2005 року № 3160-IV, «Про розвідку» від 17 вересня 2020 року № 912-IX, «Про Державну прикордонну службу України» від 03 квітня 2003 року № 661-IV, «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року № 580-VIII, «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 04 березня 1998 року № 160/98-ВР, «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР, «Про місцеві державні адміністрації» від 09 квітня 1999 року № 586-XIV тощо.

Значну частину законодавства у сфері оборони України становлять спеціальні закони України: «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» від 21 вересня 1999 року № 1075-XIV, «Про Єдиний державний реєстр призовників, військовозобов'язаних та резервістів» від 16 березня 2017 року № 1951-VIII, «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей» від 20 грудня 1991 року № 2011-XII, «Про Військового омбудсмена» від 17 вересня 2025 року № 4603-IX, «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» від 21 вересня 1999 року № 1076-XIV, «Про використання земель

оборони» від 27 листопада 2003 року № 1345-IV, Статути Збройних Сил України від 24 березня 1999 року, «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» від 07 березня 2002 року № 3099-III, «Про Службу військового капеланства» від 30 листопада 2021 року № 1915-IX, «Про військово-цивільні адміністрації» від 03 лютого 2015 року № 141-VIII і т. д.

Окремо можна виокремити закони України, які регулюють інші питання національної безпеки, але входять у систему законодавства у сфері оборони: «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16 березня 2000 року № 1550-III, «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 року № 638-IV, «Про Державний кордон України» від 04 листопада 1991 року № 1777-XII, «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року № 3855-XII, «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII, Кодекс цивільного захисту України від 02 жовтня 2012 року № 5403-VI, «Про критичну інфраструктуру» від 16 листопада 2021 року № 1882-IX і т. д.

Характерною ознакою законодавства у сфері оборони України є його комплексність, що відображається у численних координаційних взаємозв'язках його норм з галузями міжнародного, господарського, кримінального, соціального, трудового, адміністративного, земельного законодавства тощо. Це підтверджено існуванням значної кількості законів України, які є загальними щодо інших галузей законодавства, але містять спеціальні норми, що у тому числі поширюють свою дію на сферу оборони.

2. Дослідження можливості врегулювання відповідних суспільних відносин без прийняття (видання) нормативно-правового акта

Реалізація оборонної політики України передбачає виконання суб'єктами забезпечення оборони визначених законом заходів у політичній, правовій, економічній, соціальній, військовій, науковій, науково-технічній, інформаційній та інших сферах суспільного життя для підготовки до збройного захисту держави і її захисту в разі збройної агресії або збройного конфлікту. Правовою основою для діяльності суб'єктів забезпечення оборони України та головним правовим засобом формування та реалізації державної політики у сфері оборони має бути

структурована система ефективних нормативно-правових актів – законодавство у сфері оборони України.

Серед основних напрямів правового регулювання законодавства у сфері оборони України можна виокремити такі: засади формування та реалізації воєнної (оборонної) політики; планування, організація та забезпечення оборони; управління обороною; національний спротив; мобілізація (демобілізація); стан війни; воєнний стан; використання і застосування Збройних Сил України та інших військових формувань; військовий обов'язок та військова служба; правовий статус військовослужбовців, соціальний захист військовослужбовців, членів їхніх сімей та осіб, звільнених з військової служби; організація і функціонування Збройних Сил України, їх всебічне забезпечення, господарська діяльність у Збройних Силах України; служба військ, правопорядок у Збройних Силах України, забезпечення законності і дисципліни; міжнародне співробітництво у сфері оборони та дотримання міжнародно-правових зобов'язань; контроль за дотриманням законодавства у сфері оборони та юридична відповідальність за його порушення.

Такий широкий спектр відносин у сфері оборони України зумовлює наявність великої кількості законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих з метою її правового врегулювання. На цей час сферу оборони держави регулюють більш ніж 13,5 тис. правових актів різної юридичної сили (з яких 531 закон). Водночас динаміка внесення змін в основні закони України з питань оборони призводить до нагромадження правових приписів та порушення правової визначеності, що демонструє необхідність докорінного перегляду чинного законодавства з метою його упорядкування, узгодження та узагальнення. Досвід підготовки комплексних об'ємних законопроектів, призначених для проведення реформування в сфері оборони через одночасне внесення істотних змін до багатьох законів, показав, що через складність та довготривалість процедур їх розроблення і погодження вони частково втрачають актуальність та не виносяться на розгляд Верховної Ради України. Виникає потреба в підготовці нового узагальненого законодавчого акта, який комплексно вирішить питання

оновлення законодавства у сфері оборони за основними напрямками, забезпечить уніфікацію оборонної термінології і врахує вимоги євроатлантичної інтеграції.

3. Обґрунтування необхідності та підстав розроблення проєкту нормативно-правового акта

Стрімкий розвиток нормативно-правового регулювання сфери оборони України, спричинений ескалацією загроз у безпековому середовищі, широкомасштабною збройною агресією Російської Федерації проти України та інтенсивною правотворчою діяльністю, призвів до значного збільшення обсягу нормативного масиву та його розгалуження у законодавчому полі. Ця розпорошеність норм права порушує системну цілісність законодавства у сфері оборони України та породжує появу мертвих норм, дублювань, суперечностей і колізій у законодавстві, що впливає на ефективність реалізації нормативно-правових актів.

Політико-правовою основою для кодифікації законодавства у сфері оборони України є вимоги абзацу третього підпункту «г» пункту 11 ст. 1 Указу Президента України від 08 листопада 2019 року № 837 «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави».

Законодавство у сфері оборони безпосередньо спрямовано на ефективну реалізацію державної оборонної політики. Отже, введення в чинне законодавство терміну «державна політика у сфері оборони» та визначення змісту цієї політики має стати підґрунтям для систематизації нормативно-правових актів у сфері оборони та визначення предмета правового регулювання проєкту Кодексу про оборону України.

Кодекс про оборону України стане унікальним та інноваційним актом, який об'єднає загальні питання, пов'язані з підготовкою держави до оборони та безпосереднього її здійснення, у тому числі впорядкує норми щодо управління обороною; узгодить чинні і нові норми, які вносять зміни в регулювання та охорону військових і цивільно-військових відносин, забезпечуючи стабільність правового регулювання. Положення проєкту Кодексу про оборону України мають ґрунтуватися на базі чинного законодавства у сфері оборони, яке апробовано та

визнано ефективним, враховувати курс держави у напрямі євроатлантичної інтеграції, досвід триваючого збройного конфлікту і відповідати потребам суспільства і держави на довгострокову перспективу.

4. Визначення мети проєкту нормативно-правового акта, предмета правового регулювання, основних правових механізмів реалізації нормативно-правового акта з обґрунтуванням їх ефективності

Метою розроблення проєкту Кодексу про оборону України є кодифікація основних законодавчих актів щодо засад державної політики у сфері оборони в єдиний узагальнений нормативно-правовий акт.

Кодекс про оборону України має за мету врегулювання відносин, пов'язаних з підготовкою та організацією оборони України, забезпеченням її обороноздатності, здійсненням збройного захисту територіальної цілісності України та його підготовкою, введенням і скасуванням правового режиму воєнного стану, проведенням мобілізації та демобілізації, організацією та функціонуванням руху опору, а також визначає зміст військового обов'язку і види військової служби, повноваження органів державної влади і місцевого самоврядування, основні завдання та функції складових сектору безпеки і оборони, права й обов'язки громадян України та інших осіб, задіяних у сфері оборони в мирний час та особливий період тощо.

Правові механізми реалізації норм Кодексу про оборону України, які на сьогодні є ефективними регуляторами суспільних відносин у сфері оборони, будуть приведені у відповідність до нового кодифікованого акта або замінені відповідними новими нормативно-правовими актами.

5. Результати необхідних фінансово-економічних розрахунків відповідно до законодавства України, якщо прийняття (видання) нормативно-правового акта призведе до зменшення надходжень та (або) збільшення витрат бюджету

Прийняття Кодексу про оборону України не передбачає збільшення витрат бюджету.

6. Оцінка відповідності запропонованого правового регулювання міжнародно-правовим зобов'язанням України, а саме двостороннім та

багатостороннім угодам, міжнародним договорам України у сфері європейської інтеграції та праву Європейського Союзу (acquis ЄС), а також щодо приєднання до міжнародних організацій, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, у тому числі, але не виключно, положенням Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод і Протоколів до неї та практиці Європейського суду з прав людини

У проєкті Кодексу про оборону України немає положень, що стосуються зобов'язань України у сфері європейської інтеграції. Положення щодо дотримання прав та свобод людини і громадянина узгоджуються з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод і Протоколами до неї.

7. Результати публічних консультацій (у разі їх проведення)

Результати публічних консультацій будуть наведені в разі їх проведення.

8. Організаційні заходи щодо підготовки проєкту нормативно-правового акта та його реалізації після прийняття (видання), у тому числі визначення переліку нормативно-правових актів, прийняття яких або зміни до яких необхідні для реалізації його положень

В основу проєкту Кодексу про оборону України покладені норми статей низки Законів України, які з прийняттям кодексу втратять чинність: «Про оборону України» від 06 грудня 1991 року № 1932-XII, «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» від 21 жовтня 1993 року № 3543-XII, «Про правовий режим воєнного стану» від 12 травня 2015 року № 389-VIII, «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 року № 1702-IX, «Про альтернативну (невійськову) службу» від 12 грудня 1991 року № 1975-XII, «Про порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України» від 22 лютого 2000 року № 1479-III, «Про порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав» від 02 березня 2000 року № 1518-III. Крім того, до деяких законів будуть внесені зміни: «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 березня 1992 року № 2232-XII, «Про Збройні Сили України» від 06 грудня 1991 року № 1934-XII, «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 року № 2469-VIII, «Про Національну гвардію України» від

13 березня 2014 року № 876-VII, «Про Національну поліцію» від 02 липня 2015 року № 580-VIII, «Про основні засади забезпечення кібербезпеки України» від 5 жовтня 2017 року № 2163-VIII, «Про Державну прикордонну службу України» від 03 квітня 2003 року № 661-IV, «Про державний кордон України» від 04 листопада 1991 року № 1777-XII, «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року № 280/97-ВР та інших законів України з метою приведення у відповідність через втрату чинності вищезазначених законів.

9. Орієнтовна структура проєкту нормативно-правового акта, зміст його основних положень

Розділ I «Загальна частина»:

Глава 1. «Загальні засади державної політики у сфері оборони».

Глава 1 присвячена регламентації положень про принципи, цілі та завдання державної політики у сфері оборони, визначення її основних напрямів.

Глава 2. «Загальні положення про оборону України».

Положення глави 2 Кодексу передбачають включення глосарію дефініцій спеціальної оборонної термінології, визначення основ оборони України та підготовки держави до збройного захисту. Глава 2 визначає перелік суб'єктів забезпечення оборони України та деталізує склад сил оборони України, визначає загальні питання цивільного захисту під час дії особливого періоду, виконання норм міжнародного гуманітарного права та окреслює засади юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері оборони.

Розділ II «Основи підготовки і організації оборони»:

Глава 3. «Підготовка держави до оборони».

Підготовка України до оборони включає виконання суб'єктами забезпечення оборони загальнодержавних заходів, які передбачають побудову стійкої системи державного та військового управління, створення виробничих потужностей, матеріальних резервів та резервних фондів грошових коштів для забезпечення потреб оборони, а також завчасну підготовку Збройних Сил України, інших складових сил оборони, національної економіки, території та населення до ведення оборони. Підготовка України до оборони відбувається за такими

напрямами: реалізація заходів, спрямованих на запобігання збройній агресії проти України та розв'язання збройного конфлікту на території України; підготовка органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій до виконання заходів оборони; розвиток сектору безпеки і оборони; підготовка сил оборони до застосування; підготовка території України до оборони; підготовка населення до оборони України та підготовка громадян України до військової служби; мобілізаційна підготовка та бронювання військовозобов'язаних; підготовка територіальної оборони; підготовка руху опору; реагування складових сектору безпеки і оборони України на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України. Глава 3 загалом визначає принципи підготовки держави до оборони, окреслює завдання уповноважених суб'єктів, містить переліки основних заходів за кожним напрямом підготовки.

Глава 4. «Оборонне планування».

Глава 4 регламентує засади оборонного планування в державі, визначає принципи, основні завдання, види оборонного планування, суб'єктів оборонного планування та їх повноваження у цій сфері, а також окреслює правові засади організації і проведення оборонного огляду.

Глава 5. «Планування оборони держави».

Глава 5 визначає принципи, види, учасників та загальний порядок планування оборони України. Планування оборони України має забезпечити реалізацію державної оборонної політики через розроблення стратегій, концепцій, програм, планів, які передбачають виконання комплексу заходів всеохоплюючої оборони України, застосування всіх форм і способів збройної боротьби, використання всього потенціалу держави та суспільства для відсічі агресії.

Глава 6. «Повноваження органів державної влади у сфері оборони».

Глава 6 визначає основні повноваження у сфері оборони Верховної Ради України, Президента України, Ради національної безпеки і оборони України, Ставки Верховного Головнокомандувача Збройних Сил України, Кабінету

Міністрів України, Міністерства оборони України, міністерств, центральних та інших органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим.

Глава 7. «Завдання та функції органів військового управління, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, обов'язки посадових осіб, права та обов'язки громадян України у сфері оборони».

Зміст глави 7 складають доволі деталізовані переліки основних завдань та функцій у сфері оборони Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, командувань, штабів, управлінь, постійних чи тимчасово утворених органів військового управління у Збройних Силах України та інших військових формуваннях, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій та їхніх посадових осіб. Главою 7 передбачено нормативну регламентацію прав (і їх обмежень у випадках, передбачених законодавством України) та обов'язків громадян України у сфері оборони.

Глава 8. «Завдання та функції Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями у сфері оборони».

Положення глави 8 визначають загальне призначення, основні завдання та функції у сфері оборони Збройних Сил України, Національної гвардії України, Національної поліції України, Служби безпеки України, Державної прикордонної служби України, розвідувальних органів України, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України у мирний час та в особливий період.

Глава 9. «Військовий обов'язок».

Положення глави 9 визначають: основи та способи виконання конституційного обов'язку із захисту Вітчизни громадянами України; загальні засади взяття громадян на військовий облік, призову, прийняття і проходження в

Україні військової служби громадянами, іноземцями та особами без громадянства; перелік видів військової служби; виконання військового обов'язку в запасі; засади проходження альтернативної (невійськової) служби.

Розділ III «Збройний захист територіальної цілісності України».

Глава 10. «Порядок використання та застосування Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань».

Главою 10 визначено загальні засади використання та застосування складових сил оборони під час відсічі збройної агресії проти України, положення щодо керівництва складовими силами оборони під час відсічі збройної агресії. Також визначено порядок дій органів державної влади, органів військового управління, об'єднань, з'єднань, військових частин і підрозділів (інших сил та засобів) Збройних Сил України та органів управління інших складових сил оборони до оголошення стану війни або введення воєнного стану із вжиття заходів для відсічі агресії та прикриття державного кордону відповідно до плану оборони України і стратегічного плану застосування Збройних Сил України та інших складових сил оборони. Главою 10 врегульовано загальні питання застосування зброї і бойової техніки з'єднаннями, військовими частинами, підрозділами і військовослужбовцями Збройних Сил України, особовим складом інших складових сил оборони під час виконання ними завдань з відсічі агресії у воєнний час.

Глава 11. «Стан війни. Воєнний стан».

Норми глави 11 надають визначення понять «стан війни», «воєнний час», «воєнний стан», чітко визначають юридичні факти щодо їх початку та припинення, регламентують порядок оголошення стану війни і введення воєнного стану в державі та окремих її місцевостях, детально регулюють функціонування держави під час дії правового режиму воєнного стану.

Глава 12. «Мобілізація та демобілізація».

Зміст глави 12 становлять правові основи проведення мобілізації та демобілізації в Україні, визначає засади організації цієї роботи, повноваження органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також обов'язки підприємств, установ та організацій

незалежно від форми власності, повноваження і відповідальність їхніх посадових осіб, а також обов'язки громадян щодо проведення мобілізаційних заходів. Положення глави 12 визначають особливості призову військовозобов'язаних та резервістів під час мобілізації, а також засади бронювання військовозобов'язаних на період мобілізації і на воєнний час.

Глава 13. «Територіальна оборона. Рух опору».

Глава 13 складається з двох окремих параграфів: «Територіальна оборона» та «Рух опору». Главою 13 визначено принципи діяльності, склад, завдання, керівництво Силами територіальної оборони Збройних Сил України та рухом опору, суб'єктний склад забезпечення функціонування Сил територіальної оборони та руху опору (їх повноваження), особливості формування, комплектування та всебічної організації діяльності складових Сил територіальної оборони Збройних Сил України та руху опору, загальні питання соціального захисту їх учасників.

Розділ IV «Забезпечення обороноздатності держави».

Глава 14. «Фінансове забезпечення оборони держави».

Положення Глави 14 визначають загальні засади процедури планування та виконання Державного бюджету України з фінансування сил оборони, повноваження Кабінету Міністрів України, Міністерства фінансів України, Ради національної безпеки і оборони України та Рахункової палати, окреслюють особливості державного та недержавного фінансового забезпечення сектору безпеки і оборони в умовах воєнного стану, мобілізаційної підготовки, мобілізації та демобілізації.

Глава 15. «Міжнародне оборонне співробітництво».

Глава 15 складається з трьох параграфів: «Загальні положення міжнародного оборонного співробітництва», «Порядок направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав» та «Порядок допуску та умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України». Глава 15 розкриває загальний зміст міжнародного оборонного співробітництва та його основних напрямів: воєнно-політичного, військово-технічного і

військового. Детально врегульовано порядок направлення підрозділів Збройних Сил України в інші держави і перебування їх у цих державах, визначено підстави, зміст міжнародного договору про направлення підрозділів, їх навчання, транзит, комплектування, відкликання та гарантії соціального захисту. Також регламентовано порядок допуску й умови перебування підрозділів збройних сил інших держав на території України, а саме визначено підстави їх допуску, мету, вимоги до міжнародного договору України про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України та особливості для їх денонсації, детальні умови їх в'їзду та перебування на території України, права та обов'язки, відповідальність осіб військового і цивільного персоналу направлених підрозділів, обов'язки держав – сторін міжнародних договорів та засади вирішення спорів.

Розділ V «Прикінцеві та перехідні положення».

Розділ V визначає порядок набрання чинності Кодексу про оборону України, перелік законів України, які втратять чинність у зв'язку з його прийняттям, та формулювання конкретних положень, якими будуть внесені зміни в інші закони України.

ДЕПАРТАМЕНТ
ЮРИДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
МІНІСТЕРСТВА ОБОРОНИ
УКРАЇНИ

Код 24968099

«12» 09 2025р.

№ 220/17/979

03168, м. Київ, Повітрофлотський пр-т, 6

ДОВІДКА

Про впровадження результатів дисертаційної роботи
підполковника юстиції Остапенко Анастасії Іванівни на тему:
“Законодавство у сфері оборони України як об’єкт систематизації”

Видана підполковнику юстиції Остапенко А.І. про те, що результати її дисертаційної роботи на тему “Законодавство у сфері оборони України як об’єкт систематизації” використовуються у практичній діяльності Департаменту юридичного забезпечення Міністерства оборони України, зокрема, під час:

розробки пропозицій щодо внесення змін у нормативно-правові акти у сферах національної безпеки і оборони;

вжиття заходів з кодифікації законодавства у сфері оборони України, у тому числі опрацювання проекту Кодексу про оборону України;

проведенні юридичної експертизи проєктів нормативно-правових актів з питань оборони;

розробки проєктів підзаконних нормативно-правових актів Кабінету Міністрів України, Міністерства оборони України з питань забезпечення національної безпеки і оборони України.

Результати наукових досліджень підполковника юстиції Остапенко А.І. реалізовано при виконанні науково-дослідних робіт: “Удосконалення правових засад організації та діяльності Збройних Сил України” (шифр “Концепція”, державний реєстраційний номер 0121U100689); “Правовий моніторинг ефективності застосування законодавства у сфері оборони України” (шифр “Моніторинг”, державний реєстраційний номер 0121U111157); “Кодифікація законодавства України у сфері оборони” (шифр “Бюлетень”, державний реєстраційний номер 0124U001244).

Директор Департаменту юридичного забезпечення
Міністерства оборони України

Олексій КАМІНЕЦЬКИЙ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника університету
з наукової роботи
полковник

Валім АРТАМОЩЕНКО
2025

АКТ

впровадження наукових результатів дисертації
підполковника юстиції Остапенко Анастасії Іванівни
в наукову діяльність Національного університету оборони України

Підстава: наказ начальника Національного університету оборони України
“Про організацію реалізації результатів наукових досліджень в освітню та
наукову і науково-технічну діяльність Національного університету оборони
України” від 16.09.2025 № 548/нод.

Комісія у складі:

голови комісії:

начальника навчально-наукового інституту
воєнної історії, права та соціальних наук,
кандидата педагогічних наук, старшого
дослідника полковника Єргідзей К.В.,

членів комісії:

заступника начальника науково-методичного
центру організації та провадження освітньої
діяльності, кандидата педагогічних наук
полковника Торчевського Р.В.;
заступника начальника науково-методичного
центру організації наукової та науково-технічної
діяльності, доктора технічних наук, професора
полковника Куртсеїтова Т.Л.;
тимчасово виконуючого обов'язки начальника
кафедри військового права та правоохоронної
діяльності доктора юридичних наук, професора
полковника юстиції Гаруста Ю.В.;
доцента кафедри операційного права, кандидата
юридичних наук, доцента полковника юстиції
Алієва Р.В. (відповідального виконавця науково-
дослідної роботи);
начальника науково-дослідного відділу проблем
наукової та науково-технічної діяльності науково-

дослідного управління проблем розвитку військової освіти та науки Центру воєнно-стратегічних досліджень, кандидата юридичних наук, старшого дослідника полковника Приполової Л. І.;

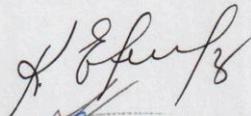
у період з 14 жовтня 2025 року по 21 жовтня 2025 року розглянула надані підполковником юстиції Остапенко Анастасією Іванівною матеріали, розроблені в межах дисертаційного дослідження на тему “Законодавство у сфері оборони України як об’єкт систематизації” на здобуття вищої освіти ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право, а саме: звіт про науково-дослідну роботу “Правовий моніторинг ефективності застосування законодавства у сфері оборони України” (шифр ‘Моніторинг’, державний реєстраційний номер 0121U111157).

Комісія встановила:

1. Наукові результати дослідження за темою “Законодавство у сфері оборони України як об’єкт систематизації”, які полягають в обґрунтуванні на основі теоретико-правових досліджень існуючих підходів до оцінки ефективності законодавства практичних рекомендацій щодо удосконалення організаційно-правового механізму здійснення оцінки ефективності реалізації нормативно-правових актів у сфері оборони України, використані під час відпрацювання підрозділу 2.2 “Ефективність реалізації законодавчих актів у сфері оборони України” науково-дослідної роботи “Правовий моніторинг ефективності застосування законодавства у сфері оборони України” (шифр ‘Моніторинг’, державний реєстраційний номер 0121U111157).

2. Наукові результати дисертації підполковника юстиції Остапенко Анастасії Іванівни вважати впровадженими у наукову і науково-технічну діяльність Національного університету оборони України під час відпрацювання матеріалів звіту про науково-дослідну роботу “Правовий моніторинг ефективності застосування законодавства у сфері оборони України” (шифр ‘Моніторинг’, державний реєстраційний номер 0121U111157).

Голова комісії: полковник

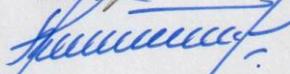
Ксенія ЄРГІДЗЕЙ

Члени комісії: полковник

Тимур КУРТСЕЙТОВ

полковник

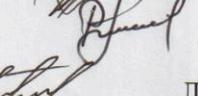
Руслан ТОРЧЕВСЬКИЙ

полковник юстиції

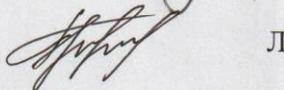
Юрій ГАРУСТ

полковник юстиції

Роман АЛІЄВ

полковник

Людмила ПРИПОЛОВА

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника університету

з наукової роботи

полковник

Вадим АРТАМОЩЕНКО

2025

АКТ

впровадження наукових результатів дисертації
 підполковника юстиції Остапенко Анастасії Іванівни
 в наукову діяльність Національного університету оборони України

Підстава: наказ начальника Національного університету оборони України
 "Про організацію реалізації результатів наукових досліджень в освітню та
 наукову і науково-технічну діяльність Національного університету оборони
 України" від 16.09.2025 № 548/нод.

Комісія у складі:

голови комісії:

начальника науково-дослідного центру
 дослідження війни, права та соціальних наук,
 кандидата військових наук, старшого наукового
 співробітника полковника Талаура С. Є.;

членів комісії:

заступника начальника науково-методичного
 центру організації та провадження освітньої
 діяльності, кандидата педагогічних наук
 полковника Торчевського Р.В.;

заступника начальника науково-методичного
 центру організації наукової та науково-технічної
 діяльності, доктора технічних наук, професора
 полковника Куртсеїтова Т.Л.;

докторанта наукового відділу організації
 підготовки та атестації науково-педагогічних
 кадрів науково-методичного центру організації
 наукової та науково-технічної діяльності,
 кандидата юридичних наук, старшого дослідника,
 Заслуженого юриста України, полковника юстиції
 Руснака Ю.І. (наукового керівника науково-
 дослідної роботи з 01.01.2024 до 03.10.2025 (наказ
 ННУОУ № 591/нод);

начальника науково-дослідного відділу проблем наукової та науково-технічної діяльності науково-дослідного управління проблем розвитку військової освіти та науки Центру воєнно-стратегічних досліджень, кандидата юридичних наук, старшого дослідника полковника Приполової Л. І.;

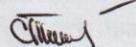
у період з 14 жовтня 2025 року по 22 жовтня 2025 року розглянули надані підполковником юстиції Остапенко Анастасією Іванівною матеріали, розроблені в межах дисертаційного дослідження на тему “Законодавство у сфері оборони України як об’єкт систематизації” на здобуття вищої освіти ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 Право, а саме: проміжний звіт про науково-дослідну роботу “Кодифікація законодавства України у сфері оборони” за 2024 рік (шифр “Бюлетень”, державний реєстраційний номер 0124U001244).

Комісія встановила:

1. Наукові результати дослідження за темою “Законодавство у сфері оборони України як об’єкт систематизації”, які полягають в обґрунтуванні на основі історико-правових досліджень розвитку законодавства у сфері оборони України та аналізі існуючих наукових підходів до його кодифікації практичних рекомендацій щодо визначення предмету правового регулювання Кодексу про оборону України та формування його структури, використані під час відпрацювання підрозділу 1.3 “Становлення та розвиток кодифікації законодавства України у сфері оборони” проміжного звіту про науково-дослідну роботу “Кодифікація законодавства України у сфері оборони” за 2024 рік (шифр “Бюлетень”, державний реєстраційний номер 0124U001244).

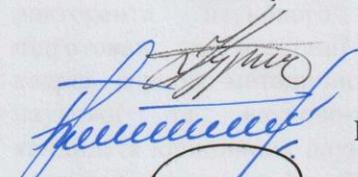
2. Наукові результати дисертації підполковника юстиції Остапенко Анастасії Іванівни вважати впровадженими у наукову і науково-технічну діяльність Національного університету оборони України під час відпрацювання матеріалів проміжного звіту про науково-дослідну роботу “Кодифікація законодавства України у сфері оборони” (шифр “Бюлетень”, державний реєстраційний номер 0124U001244).

Голова комісії: полковник

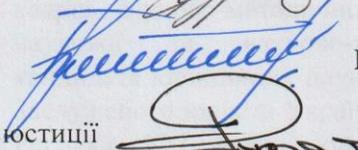
Сергій ТАЛАУР

Члени комісії: полковник

Тимур КУРТСЕЙТОВ

полковник

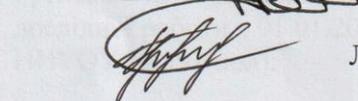
Руслан ТОРЧЕВСЬКИЙ

полковник юстиції

Юрій РУСНАК

полковник

Людмила ПРИПОЛОВА